

הספרייה הדיגיטאלית להיסטוריה ומורשת חיל האוויר

www.fisherlibrary.org.il

ספרייה דיגיטאלית להיסטוריה ומורשת חיל האויר

פרסומי הספרייה הדיגיטאלית מוגנים על ידי זכויות יוצרים
מותר לעשות בהם שימוש אישי לא מסחרי

אברהם הרשלוס - חיים מן האפר

אספריית מכון פישר
אמקרי אסטריטגי אויר ואל

בהוקרה

אברהם הרשלוס
(פרודכט)

2004 מבר 33

ספריית מכון פישר בית חיל האויר

1524

חיים מן האפר
הרשלוס, אברהם
הרש

933.47

אברהם הרשלוֹם

חיים מן האפר

הוצאת מלוא בע"מ

מהדורה ראשונה: מרס 1990
מהדורה שניה (מורחבת): יולי 1994

הציור על העטיפה: קטע מציור של משה ברנשטיין
עיצוב העטיפה: צביקה זליקוביץ

כל הזכויות שמורות

דפוס חדקל בע"מ - תל-אביב

הוצאת מלוא בע"מ, שדרות רוטשילד 107, 03-5621561 - תל-אביב

הפרקים שבספר

9	..... פתח דבר
13	..... על מי מנוחות
29	..... הסערה
33	..... בצל צלב הקרס
37	..... יודנראט בפרוז'אני
43	..... טרור בגיטו
48	..... לקראת עתיד מעורפל
58	..... הסלקציה
63	..... אדם הופך למספר
68	..... בקרנטינה
78	..... העולים בעשן השמימה
87	..... פרומיננטים
91	..... רולף וינטר
99	..... עצה גואלת
104	..... הקאפו יעקב
107	..... קומנדו תפודים
117	..... "שלושה נמלטו!"
123	..... הבריחה השנייה
128	..... ברכבת הפחם
139	..... האביב של פראג
144	..... קורס טיס באולומוץ
152	..... דף חדש
168	..... העבר מתמוזג בהווה
179	..... "הילד היהודי בשואה"
185	..... שלמי תודה
187	..... מפתח

"היוונים נתנו לנו את הדראמה,
הרומאים – את האיגרות,
הרנסאנס – את הסוניטה.
השואה נתנה לנו את העדות."

אלי ויזל

פתח דבר

כטייס ותיק איני מתרגש עוד בשבתי במטוס, במושבה-הטייס או כנוסע, אולם באותה טיסה, באוגוסט 1987, בשובי מפולין, הייתי נרגש מאוד. חזרתי מביקור באושוויץ-בירקנאו, בלוויית שני בני, משה ואהרון, ארבעים ושתיים שנה אחרי שיצאתי מאותו מחנה, אחד ממעטים שהצליחו לצאת ממנו חי.

בשעות הטיסה הפלגתי בהרהורים, שיחזרתי את פרקי חיי: ילד ונער שחי באושר בחיק משפחתו בפולין לפני מלחמת העולם השנייה, הכיבוש הסובייטי, הכיבוש הגרמני והשואה שממנה שרדתי יחיד מכל משפחתי. אחר-כך – לימודים בצ'כוסלובקיה, התנדבות לקורס טיס של חיל-האוויר הישראלי שעת-הזה קם, השתחררות מן המדים לאחר מלחמת העצמאות וייסוד חברה העוסקת בייצור ובהתקנה של מערכות חשמל ואלקטרוניקה.

במשך שלושים שנה, מתוך שלושים ושמונה שנות פעילותי בתחום הנדסת החשמל והאלקטרוניקה, קיימתי יחסי עסקים וידידות עם חברת "וינקיה", מהגדולות בבלגיה, המפתחת, מייצרת ומשווקת ציוד חשמלי. הקימותי בישראל חברה בשם "אריאל", על שם המחנה שבו שכן מטה חיל-האוויר, ביפו, בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. "אריאל" עוסקת בהתקנת מערכות חשמל, בייצוג חברות זרות כמו "וינקיה" ובפיתוח, ייצור ושיווק ציוד משלה, בארץ ומעבר לים.

עשיתי חיל בעסקים. נשאתי אשה והקימותי משפחה – המונה בת, שני בנים ונכדים – ומשפחתי מביאה לי אושר רב. אך אף

לרגע לא שכחתי את שורשי בעיירה פרוז'אני שבפולין, ואת משפחתי - הורי ואחי - שאבדו בשואה. ולא שכחתי את מאבק ההישרדות שאיפשר לי, כנער, לעבור את שנות מלחמת העולם, מעצר בגיטו ובמחנות ריכוז והשמדה, עבודות כפיה וחיים בצל המוות שהטילה המפלצת הנאצית.

ביקרתי בפולין לאחר ביקור עם משפחתי בבלגיה, שם נערך לכבודי טקס חגיגי על-ידי הנהלת חברת "וינקיה" לציון שלושים שנות שיתוף הפעולה עם החברה. מנהל החברה, מיכאל שטיירט, נשא נאום ברכה, בו ציין כי זה אירוע מיוחד במינו בתולדות החברה, שכן זו הפעם הראשונה שהנהלה החליטה לחלוק כבוד לשותף עסקי. בפנתו אלי, אמר: "אנו שמחים על שאתה ובני משפחתך נעניתם להזמנתנו ונתתם לנו הזדמנות להראות לכם את מידת הכנסת-האורחים הבלגית."

השבחים שהרעיף עלי מר שטיירט בנוכחות כל בכירי החברה, עוררו בי סערת-רוח ורגשות מעורבים. טקס זה, והביקור באושוויץ-בירקנאו, ציינו שתי תקופות בחיי: האחת קצרה אך נוראה לבלתי שאת - השואה, והשניה ארוכה, יצירתית, מלאה סיפוק ועניין, שעדיין נמשכת ואשר קשרי עם חברת "וינקיה" הבלגית עוברים בה כחוט השני. בין שני הקטבים הללו עברו חיי מבלגיה נסעתי, כאמור, עם שני בני לאושוויץ. רציתי להראות להם את המקום שבו עשיתי את רוב שנות המלחמה. לתדהמתי, הוסב האתר למעין תצוגה: הרבה ירק, הרבה שלוה, וכמעט לא כלום מן הזוועה של השנים 1941-1945. בדרך חזרה במטוס מאירופה לישראל, החלטתי לעשות את מה שלא העליתי בדעתי אף לא פעם אחת מאז נמלטתי ממחנה-ההשמדה הנאצי, ולהיענות לקריאתם של מנהל המוזיאון באושוויץ, קזימיו' סמולך, וסגנו, טדאוש איבשקו, שהיו אסירים במחנה בימי המלחמה, ולמלא את החובה המוטלת על כל מי ששרד מן השואה - להשאיר עדות אישית לדורות הבאים.

כמו שמואל פיזאר, המשפטן ואיש-העסקים הבינלאומי, שמחזות ילדותי גבלו בעיר הולדתו ביאליסטוק, ואשר הושלך אל תופת השואה בהיותו נער בגילי, עלה מן הלהבות כעוף החול, עשה חיל בחייו והעלה את זכרונותיו בספר שזכה לתפוצה נרחבת בעולם כולו - גם אני לא הלכתי מעולם שבי אחר הרעיון להעלות זכרונות לשמם, מן המאורעות הנוראים של נעורי. כמוהו גם אני

איני מאמין שיש ערך לזכרונות אישיים כמורה-דרך לזולת. אולם נראה לי כי חובתי לבני ולבני דורם, לספר את סיפור השואה כפי שחוויתי אותו, למען יידעו להעריך את העצמאות, החירות והעוצמה שבהן הם חיים. ובמילוי חובה זו אסלק גם חוב אחר – להעמיד יד לבני משפחתי ולכל המשפחות האחרות שניספו בשואה, כאשר לא היה כוח שיצילם ממכונת-ההשמדה המטורפת שבנתה גרמניה הנאצית.

זהו, אפוא, סיפורו של אוד מוצל מאש – סיפור של הישרדות ותחיה, של חיים מן האפר.

על מי מנוחות

חשבתי שאני נחנק. הבור שבו הסתרתני נועד מלכתחילה לאדם יחיד. בלילה זה התכווצו בו, לצדי, שני אחי-לגורל: עציר פולני ושבוי-מלחמה רוסי. יחד החלטנו לשים את נפשנו בכפנו ולנסות להימלט מן התופת של בית-החרושת למוות באושוויץ. ידענו, כי רבים ניסו לברוח לפנינו, אך רק מעטים מהם הצליחו. האחרים נורו למוות בעת הבריחה, או נתפסו במחבואם, בסריקות שנערכו לאחר שנתגלתה בריחתם במפקד-הערב, והוצאו להורג לעיני העצירים האחרים – "למען יראו וייראו". ידענו שסיכוינו להצליח בבריחה – קלושים, אך ידענו גם שסיכוינו להישרד במחנה-ההשמדה אפסיים. העדפנו למצוא את מותנו בניסיון להגיע אל החופש – וקיוונו, שלמרות כל הקשיים והסכנות, נצליח במה שנכשלו רוב האחרים.

התנוחה המכווצת שנכפתה עלי בבור הצר, גרמה להתכווצות שרירים ולכאב בכל גופי. החמצן אול והלך במהירות כאשר שלושה אנשים נשמו שם. ועד כה עברו שעות מספר בלבד, מתוך שלוש היממות שהיה עלינו לשהות במסתור הזה – עד שיחדלו הסריקות והחיפושים אחרינו.

ידעתי שעלי להסיח את דעתי מן המצוקה המתעצמת והולכת. מחשבות רבות התרוצצו במוחי, עד שנתמקדו בזכרונות מן העבר. תחילה נזכרתי במשחק המחבואים שהיה חביב על חברי ועלי, בעירת-הולדתי פרוז'אני. אהבנו להתחבא במקומות צרים ואפלים, כדי שחברינו לא יוכלו למצוא אותנו. באותם ימים

רחוקים, היתה ההשתופפות בכרך קטן - משחק מהנה, רווי מתח מענג. עכשיו, בבור שבפאתי מחנה־ההשמדה אושוויץ, הניסבות שונות לגמרי...

זכר משחק המחבואים היה כהפעלת מתג של פנס־קסם, שהקריין במוחו את מסכת חיי, עד לרגע כניסתי לבור־המחבוא באושוויץ. אומרים שזה מה שקורה במוחו של אדם לפני מותו. אך אני לא חשבתי על כך באותו מעמד. הנחתי לזכרונות לשטוף אותי ולהעסיק את מוחי.

נולדתי בעיירה פרוז'אני שבפולין, בשנת 1925, להורים שהשתקעו בה בתחילת המאה. הורי - צירה ומשה פרידברג - באו מכפרים באיזור, שבהם היתה בזמנו אוכלוסיה מעורבת והגויים היו מתנכלים לשכניהם היהודים, שודדים אותם ומדי פעם בפעם גם רוצחים אותם. רוב היהודים עברו, במרוצת הימים, מהכפרים לעיירות ולערים, שם היו חייהם בטוחים יותר ופרנסתם טובה יותר. כך התקבעה בפרוז'אני קהילה יהודית, שגדלה והלכה עד שמנתה כ־6,000 נפש - בעיירה שמנתה כ־8,000 תושבים. רוב התושבים האחרים היו רוסים לבנים, מיעוטם פולנים אשר רובם הובאו לשם על־ידי הממשלה, למילוי תפקידי המינהל.

פרוז'אני נוסדה במאה ה־15, על־ידי פולנים לא־יהודיים. אגדות שונות הילכו בדבר מקורו של השם פרוז'אני. סביר ביותר כי נגזר משמו של הנהר פרוז'אנקה שזרם בעיירה בדרכו אל נהר המוחאביץ. יהודים התיישבו בפרוז'אני זמן קצר לאחר שהשתקעו הגויים במקום. ידוע כי היה בית־כנסת בפרוז'אני בשנת 1463.

איתרע מזלו של האיזור שבו נמצאת פרוז'אני, והוא היה שטח־מריבה ושדה־מערכה בין רוסיה הצארית לבין פולין. יהודי פרוז'אני, שסייעו לוולאדיסלב הרביעי, מלך פולין, במימון מאמציו למגר מרד של קוזאקים שכרתו ברית עם הרוסים, בשנות ה־40 של המאה ה־17, קיבלו בתמורה כתב־פריבילגיה (זכויות). מסמך זה, שנחתם בווארשה ב־20 בדצמבר 1644, התיר ליהודי פרוז'אני לרכוש בוסתני־פרי, שדות לגידול דגן ואחו למרעה. כמו כן, הורשו היהודים לרכוש בתים ומגרשים בכיכר השוק וברחובות הסמוכים, לייצר יי"ש ומי־דבש ולמכור בסיטונות ובקמעונות, להחזיק בתי־מרזח וחנויות ולעסוק במלאכות רבות. היהודים הורשו למכור בשר בבתי־מטבחים משלהם, ולרעות את

האם, צירה, בצעירותה.

האם, צירה, בחברת הוריה.

האם צירה,
היתה הפעילה הציונית במשפחה.
כאן (שניה משמאל בשורה השלישית)
היא מצולמת באירוע
של הקרן הקיימת לישראל בפרוץ'אני
לפני פרוץ המלחמה

בהמותיהם בערבה הגובלת בפרוואני. חיי הקהילה היהודית בפרוואני נוהלו על-ידי "הקהל", מסוף המאה ה-17 ועד לביטול הזכות הזאת ב-1844. "הקהל" שלט בחיים הפנימיים, הדתיים והחברתיים של האוכלוסיה היהודית, ובמידה מסוימת הסדיר גם את החיים הכלכליים שלה.

האוכלוסיה היהודית בפרוואני גדלה והלכה בהתמדה. ב-1873 חיו בה 2,575 יהודים - שהיוו 64.5% מהאוכלוסיה. ב-1921 היה מספר היהודים בפרוואני 4,152 - והם היוו 65.6% מכלל האוכלוסיה. ב-1931 פחת שיעורם באוכלוסיה ל-55.2%. באותה שנה עסקו כשליש מיהודי העיירה במלאכה, כרבע - במסחר ובתעשייה, 5.4% מהם היו בעלי מקצועות חופשיים, 4.5% בעבודה שחורה ובהובלה (עגלונות), 3.4% בחקלאות, 1.6% כלי-קודש - והיתר לא עבדו (נשים ונערים בני 18 שהיו חסרי מקצוע).

מאחר שרוב האוכלוסים בפרוואני במאה ה-20 היו יהודים, שחיו בנפרד מהגויים, וגם הילדים ובני-הנוער גדלו בנפרד, לא יכלה להיות בה אנטישמיות. היו בפרוואני בית-ספר יסודי ובית-ספר תיכון פולניים - ומערכת חינוך עצמאית שירתה את האוכלוסיה היהודית. במידה שהיתה אנטישמיות בעיירה, ניתן היה לחוש בה במוסדות-הלימוד הפולניים. ברחוב נשמעה רק לעתים רחוקות מילת-הבוז "ז'יד" מפיו של איזה גוי שיצא מכליו. אף על פי כן, לא אחת היה קולם של פעמוני הכנסייה הקאתולית מבליע את שירת המקהלה של נוער יהודי ששר משירי יצחק קצנלסון (לימים, משורר השואה) וזורע חרדה בלב היהודים, שכן לא פעם בישרו הפעמונים הללו פרעות. מתחת לפני השטח קיננה אנטישמיות בליבם של רבים מהגויים. מברשרנו חזינו זאת לאחר שנכנסו הגרמנים לעיירה.

פרוואני היתה קרובה לבריסק (בריסק-דליטא בפי היהודים; זו ברסט-ליטובסק, בה נחתם חוזה-השלום הנפרד בין רוסיה לבין גרמניה, ב-3 במארס 1918, בתום מלחמת-העולם הראשונה). הערים השכנות האחרות היו קוברין ופינסק, אשר גם בהן חיו יהודים רבים. העיירה היתה קטנה ובמרכזה הצטלבו ארבעה הרחובות העיקריים: דומברוסקי, בריסק, קוברין וד"ר פצביץ (שבפי הבריות נקרא "רחוב הנגידים"). בצומת שבמרכז העיירה התפתח המרכז המסחרי, וסביבו התרכזה האוכלוסיה היהודית. האוכלוסיה הלא-יהודית חיה בעיקר בפרברים. שש סימטאות

במרכז העיירה היו מאוכלסות יהודים בלבד, ורק שלוש סימטאות מסביב לעיירה היו ריקות לגמרי מיהודים.

מעטים היו בתי־הדירות בפרוואני, אך היו בתים אחדים שהכילו שתי דירות או שלוש, בהן גרו ההורים וילדיהם שנישאו והקימו משפחות משלהם. אנחנו גרנו בבית דר־משפחתי, יחד עם סבתי מצד אמי, שניהלה חנות־מכולת קטנה בסמוך לדירתה. סבתי מצד אבי גרה בנפרד. את הסבים משני הצדדים לא היכרתי כלל, מאחר שהלכו לעולמם בהיותי תינוק, או לפני שנולדתי.

לרוב המשפחות בעיירה היתה חצר וגינת־ירק, והיו שהחזיקו משק־עזר קטן – פרה שסיפקה חלב ותרנגולות שסיפקו ביצים ובשר למאכל.

העיירה היתה בנויה, כאמור, מארבעה רחובות מרכזיים ומרחובות שהסתעפו מהם. אנחנו גרנו באחד מהרחובות הצדדיים. שטחה הקטן של העיירה איפשר לכל תושב להגיע ברגל מכל מקום אל כל מקום. מעטים היו בעלי אופניים. מעטים השתמשו בכרכרות. משאות הובלו בעגלות רתומות לסוסים. רכב ממונע לא היה בעיירה.

שיעור הפשיעה בפרוואני היה נמוך מאוד, ועל כן מעטים היו השוטרים שנראו בחוצותיה. אותם לובשי־מדים שהיו מסיירים ברחובות, לא זרעו חרדה בלב איש. הבילויים בעיירה היו מעטים וצנועים: הילדים שיחקו משחקי־ילדים טיפוסיים (תופסת, מחבואים, קלאס, גלות. והילדים היהודים שיחקו בסביבון בחג החנוכה ובאגוזים – בחג הפסח).

נהר זרם בעיירה, וקטע אחד ממנו הוסב למעין בריכת־שחיה. בקיץ היינו יוצאים להתרחץ ולשחות שם. אני הייתי מסתפק בטבילה ובהשתכשכות, משום שמעולם לא למדתי לשחות. בחורף היה הנהר קופא, ואז היינו מחליקים עליו. לא נהגנו לדוג דגים בנהר.

היו בעיירה שני בתי־ראינוע ואחר־כך נחנך בה בית־קולנוע אחד. לעתים רחוקות היתה מגיעה לשם להקת־תיאטרון נודדת. להצגות הראינוע־הקולנוע היו הילדים הולכים עם חבריהם. לתיאטרון הלכנו, בדרך כלל, עם ההורים.

הילדים לא קיבלו דמי־כיס קבועים, משום שלא היה כמעט על מה להוציא כסף בעיירה. כדי לבקר בקולנוע או לקנות ממתקים בקיוסק שבקרן־הרחוב, היינו מבקשים כמה מעות מההורים. רוב

האוכלוסיה היהודית עסקה במסחר ובשירותים. אבי היה אחד מעובדי־המדינה היהודים המעטים בפולין – והיחיד בפרוֹ'אני. בדרך כלל, לא נתקבלו יהודים לעבודה במוסדות ממשלתיים בפולין. כעבודה נוספת, היה אבי עוסק בכתיבת בקשות בפולנית, מאחר שרוב האוכלוסיה המקומית לא ידעה את השפה. אבי ניצל את קשריו בממסד הממשלתי, כדי לעזור לאנשים שרצו להגר לארה"ב. מאחר שחוקי ההגירה האמריקאים היו נוקשים, וניתנה קדימות למהגרים בעלי מקצועות מבוקשים בארה"ב, כגון שוחטים, רבנים וכיו"ב, בשביל הקהילות היהודיות באמריקה, היה אבי כותב בדרכון את הגדרת המקצוע באופן שאיפשר "תיקון" בעתיד, והסבה למקצוע אחר...

אבי לא היה ציוני. אמי, שהיתה מעורה במוסדות צדקה ובארגונים קהילתיים אחרים, היתה קרובה לרעיונות הציוניים. אולם, בבית לא דיברו מעולם על הגשמה ציונית – עליה לארץ־ישראל. בבית דיברו יידיש, אך את אחי ואותי רשמה אמא לבית־ספר עברי. זה היה משמעותי, שכן הקהילה היהודית בפרוֹ'אני היתה מחולקת חלוקה ברורה: מי שהיה יידישאי, היה איש ה"בונד" או מקורב לתנועה זו, שהיתה סוציאליסטית ואנטי־ציונית. מי שלמד עברית, למד ציונות, ונטה לחלוציות. מסתבר, שזיקתה של אמא לציונות היא שגרמה לכך, שאחי, סיומה־שלמה, ואני, למדנו בבית־הספר העברי בעיירה – שהיה בה גם בית־ספר יהודי יידישאי.

ה"בונדאים", שהיוו כשליש מיהודי העיירה, הפעילו את בית־הספר היידישאי ע"ש פרץ – הוא המוסד החינוכי היידישע פאלקסשול", אשר המשורר מיכאל נאטיש, בעל "הירשקע מולער", נמנה עם מוריו. בשנת 1931 ביקר בעיירתנו הסופר יוסף אופאטושו, והיה אורחם של היידישאים. ל"בונדאים" היו גם מוסדות תרבות שונים, ועיתון בשם "פרוזשאנער לעבן". עיתונם של שוחרי העברית היה "פרוזשאנער שטימע", שאמנם יצא לאור ביידיש, אך היתה בו פינה מכובדת בעברית.

הסופר־המשורר י"ח בילצקי, שלמד בנעוריו בפרוֹ'אני ועשה את צעדיו הספרותיים הראשונים על דפי "פרוזשאנער שטימע", סיפר כעבור שנים: "יום ששי בעיירה. מכל עבר מתנדנדים ילקוטים על גביהם של צעירים הרצים לבית־הספר. על הדוכנים מוצגים למכירה שני העיתונים והלב העברי מתרחח נגד

האח, סיומה-שלמה, בגיל 18 חודש.

האח, סיומה-שלמה
(שלישי משמאל, בשורה האחרונה)
בתצלום שנועשה בסיום שנת הלימודים
בגימנסיה "תרבות" בפרו'אני.

העיתון האידישיסטי היורה בליסטראות בגמנסיה העברית. אחי, סיומה-שלמה, שהיה מבוגר ממני בשלוש שנים וחצי, החל ללמוד בבית-הספר בעוד אני זאטוט. קינאתי בו. לימים, בהיותי תלמיד מחלקה ו' בבית-הספר, כתבתי על כך ב"זכרונות מימי ילדותי" – בעברית, במדור העברי של "פרוזהאנער שטימע":

"הנני יושב אצל חלוני ומחשבה מתעוררת בלבי. זכרון ימי ילדותי. הנה אני ילד בן שלוש שנים, רואה אני כי אחי הגדול כבר יודע לכתוב ולקרוא וגם אני רוצה להיות כמוהו. לוקח אני את עפרוני ומקשקש במחברת. אבל זה לא היה די בשבילי, כי רציתי גם לדעת לקרוא. התחלתי לבכות, כי אני רוצה ללכת לבית-הספר ללמוד. מסרו אותי לגן. בגן שיחקתי עם חברי, למדנו לדבר עברית וגם לכתוב מעט. ידענו ששני עיגולים ובאמצע קו, זה 'סוס' בעברית. כשעברתי למחלקה הראשונה, ידעתי גם מעט פולנית."

אחי ואני למדנו תחילה בבית-הספר היסודי "יבנה" ואחר-כך בגמנסיה "תרבות", שמנהלה היה משה גרינוולד. (אחרי שעלה לארץ-ישראל, עיברת את שמו לעציון). בית-הספר "יבנה" היה בריחוק כמה מאות מטרים מביתנו – מרחק הליכה קצר. מוסד חינוכי זה הוקם בשנת 1917 בדירה פרטית ברחוב קוברין, ביוזמת המנהל אליהו גלמן-גלעין, והמורים בנימין זאב גרינברג, ציפורה שרייבמן-גלעין, מנחם גולדברג-גולן, דוד גולובוביץ-גלבווע, ספירשטיין ועוד. לימים עבר לדירה מרווחת עם חצר וגינה גדולה, שנשכרה אצל כומר. בגינה עבדו התלמידים בהדרכת המורה גלבווע. זה היה מראשוני הניסיונות החקלאיים במערכת החינוך היהודית בפולין. גלעין הרחיב את המפעל הזה כאשר חקר, יחד עם קבוצת חברים, אצל כומר פולני, בשנת 1919, שטח אדמה עם מבנה שהיה עליו, וכמה עשרות חברות וחברים קיבלו שם את הכשרתם החלוצית על-ידי מדריכים-חלוצים בעלי ידע וניסיון.

כדי שהילדים והנוער ידברו עברית ויתחנכו על ברכי הציונות המגשימה גם לאחר שיסיימו את חוק לימודיהם בבית-הספר היסודי, הוקמה גמנסיה עברית בפרו'אני – אחת מחמש-עשרה הגמנסיות העבריות שהוקמו בפולין היהודית. בין המורים שלימדו בגמנסיה, אשר פעלה בבניין בן קומתיים ברחוב פצביץ בפרו'אני, זכורים לי לובושיץ, שוינסקי, ברסקי, גוטספלד

פּרוזשאוּנער שטימע

אומאָפּדעניקע נאַציאָנאַלע וואָכנבלאַט

Pruzana, ul. D-ra Pacewicza 78, skrz. pocz. 54 P. K. O. 160.231 Abam Brzeski Pruzana, Skrz. pocz. 54	אָרטיס פּאָסטאָפּיסטאָפּען און אַרטיסטישע אָרטיס פּאָסטאָפּיסטאָפּען און אַרטיסטישע אָרטיס פּאָסטאָפּיסטאָפּען און אַרטיסטישע	אָפּגעקעמפּט פּריזן 80 גר. אַ חודש, מאָר אַויסלאָגן 3 רעלאָר אַ יאָר. אַנאָנסן-פּריזן: אַרין מיליטערס אַרונד פּאַרן עקספּעס 25 גר. אַ יאָר עקספּעס 20 גר. עטער האַלט 4 שפּאַלטן. מאָרן אַינזאַלט פּון די אַנאָנסן אַרין די רעדאַקציע גיט פּאַראַנטוואָרליכען.	פּרוזשאַנע, פּוּטאַוואָך יוד' תּש"ו ח"צ"ז 30 סעפטעמבער 1936
--	---	---	--

כותרתו של העיתון "פרוזשאוּנער שטימע" אשר הקדיש פינה מיוחדת לעברית. בפינה זו - "בימתנו" - הירבה המחבר להתבטא, בעיקר בנושאי העבודה העברית והזיקה לארץ-ישראל.

ב מ ת נ ו

להם בכל נפשו. ויגד מרכיב לאסתר המלכה על דברי נורת המן ויבקשו שניהם תחבולו איך לצזור לצעם. הודות לאסתר המלכה נגלה סלה הגורל הנוראה. היחודים נשאר בתי ואח המן הרשע עש בניו תלו על העץ. ג בימים אלה חי רשע גדול ושמו הישרל ע פתי עוד יציק המן זה ליהודים ולא יתן יד' לחיות.

הלא גם היום ישנם נבזרים, אשר נכבדי למסר את נפשם בער עמם. מודע לא יודע לו ענין!

אברתם פריזברג
(מח' ד' ג'ס עמס').

החרף
אחרי הסתיו בא החרף. היום יש נפשו עקרים והלילות ארילים. השמים התכסו בעננים שחורים והשמש החיבבה בחוף קר מאד, שלג נופל על הארץ ומכסה את החמים, הנניס והעצים, כבדון לבן. החרף הוא לא טוב בשביל העניים.

קר להם מאד, כי אין להם כסף, בכדי לקנות מון טוב ובוניוס חמים.

מניה גולדערב
(מח' ד' ג'ס עמס').

אי נפישות נמתה לחצו על לבי החילפס מהר את הספר רוצחי היתוח.

יוסוף ניצבריג
(מח' א' נמסר').

מהגן עד מחלקה ד'
גן ארבע שנים הייתי, כששלחתי אחי לבן-הילדים. עש שחקנו עש עוד הרבה ילדים במחלקה שונים שרנו שריים, רקדנו, זיינו ציינו ועשינו כל מיני עבודות מניה. אולם אני קבאחי באחי הגדול שידע כבר קרא וכתוב וזכ אביו רציתי לדעת הכל כמותו. פעם אחת עובתי את המן וברחתי אל הסליחה. חורי השפס אורי כל הוסן, כי לא ידעו אימה אני. הסורה לא נרשע אחתי משפט וכחיום הווא בקרתי את ח:לבינו, אף כי הייתי הקטן בילדים, עשיתי חיל כי התענינתי בלמודים חיש מור למדתי את האמתיות ואתי כך שקרתי על מלודי ועברי-תי ממחלקה למחלקה עד אשר הגעתי למחלקה הרביעית.

אברתם פריזברג
(מח' ד' ג'ס עמס').

ערבי חורף.
לאזני הניע קול השסון המכלצל שבו. ידה השעה להחליף את הספר בספריה. התי-שתי מהר ויצאתי החוצה.

בחוף חסן, אף אור מלבב אחד לא נרזה פני השמים, הרחובות מוארים על ידי אור ה' של פנסי החשמל. רק יצאתי החוצה מדי ק"מ" ברות פזה המכשבת על גופי וקשר ר כלל אביו נופס.

לא הספיקי לחיע לספריה ושלג גדול חילי לנפל. נכנסתי לספריה כלי קטוא ותחוש מוכרת הייתי לצמד על ידי התגור בכדי לחמסמט. לא יכלתי למסר זמן רב, איה

חגיגת פער.
כשבו העבר היה בניר חגיגה למלאו 15 שנה אחרי פבוש פרוז'ני על ידי דומברוב סקי. אני הלכתי יחד עם חברי. פנתי את ואמתי בא עברי אל החגיגה. הלכנו צניע אל רחוב דומברובסקי. עש הייתה כסה ע' חבטה עמד השר דומברובסקי. הוא היה הראשון שבא לפרו'ני עש פזונת חיל'ם. אני כמעט מציקה והלכתי הביתה.

חנה חלמינציק
(מח' ד' ג'ס עמס').

חג המוריס.
לפני הרבה שנים חי מלך אחד ושמו אשורוס. המלך אשורוס היה פשע גדול. הוא בלה את כל ימיו במענוגים ואת עיניו המלכות נהל מור המן. המן היה רשע גדול ושנא כאד את היהודים. המן הרשע הוציא נורה לחרג ולאבד את כל היהודים. בין בני יהודה הייתה או צערה ישת הואר ושמה אסתר. ותמצא אסתר חן בעיני אשורוס ויקח אותה לאשה. ולאכתי המלכה דוד ושמו מרכיב. מרכיב היה צדיק גדול. הוא אהב כאד את היהודים והיה כסור

אני קבאחי באחי הגדול שידע כבר קרא וכתוב וזכ אביו רציתי לדעת הכל כמותו. פעם אחת עובתי את המן וברחתי אל הסליחה. חורי השפס אורי כל הוסן, כי לא ידעו אימה אני. הסורה לא נרשע אחתי משפט וכחיום הווא בקרתי את ח:לבינו, אף כי הייתי הקטן בילדים, עשיתי חיל כי התענינתי בלמודים חיש מור למדתי את האמתיות ואתי כך שקרתי על מלודי ועברי-תי ממחלקה למחלקה עד אשר הגעתי למחלקה הרביעית.

אברתם פריזברג
(מח' ד' ג'ס עמס').

לא הספיקי לחיע לספריה ושלג גדול חילי לנפל. נכנסתי לספריה כלי קטוא ותחוש מוכרת הייתי לצמד על ידי התגור בכדי לחמסמט. לא יכלתי למסר זמן רב, איה

וסימטיצקי (סמיד) – שהיה לימים סגן מזכיר הכנסת ונפטר בגיל צעיר. הגזבר היה יוסלה גרינברג, שחרחר, נמרץ וחרד לתקציב המוסד: אם לא יאוזן, לא תפתח הגמנסיה את שעריה בשנה הבאה. השומר היה בערל סלונמיסקי, בלונדי יפה-תואר, שאהב לספר לנערים מעלילותיו במלחמת-העולם הראשונה. אחד מסיפוריו הונצח בנובלה של בילצקי, "דער סטרוזש און דער פראפעסאר", ב"פרוזשאנער שטימע".

בחצר הגמנסיה היו התלמידים והמורים מתכנסים לרגל אירועים מיוחדים בחיים היהודיים והציוניים. באחד הימים מחינו בהתכנסות כזאת על גזירות המנדט הבריטי בארץ-ישראל, כפי שבאו לידי ביטוי ב"ספר הלבן".

היה בעיירה מוכר-ספרים, באביטש, עני ואביון שהתהלך בחוצות העיירה כשצרו ספרים תחת בית-שחי והוא דומה לקבצן השביעי, אחד מל"ו הצדיקים, שר' נחמן מברצלב סירב לספר את סיפורו כי שמר אותו לקץ הימים. איש זה תרם לא מעט להעשרת התרבות העברית בעיירה.

כל התנועה העברית, הציונית והחלוצית, עברה דרך בית-הספר היסודי ובית-הספר התיכון העבריים. בערב ניתנו בין כותליהם שיעורים בעברית למבוגרים. אחד המורים לעברית הבולטים בפרוץ-אני היה טיכברג, שדיקדק בשוא נע ובשוא נח, בדגש חזק ובדגש קל. הוא עצמו הצטיין בקריאה. והיו תנועות נוער חלוציות, לרבות קן של השומר הצעיר, מעוז בית-ר' וסניפים של פועלי ציון, צעירי ציון, גורדוניה, החלוץ והחלוץ הצעיר.

בית-הספר "יבנה", שבו למדתי, חניך לציונות ולעברית. בכיתה ו', הייתי חבר בחוג חלוצי השפה ע"ש בן-יהודה, שפעל בכיתה. חברי החוג נהגו לפרסם קטעים מפרי עטם בעיתון "פרוזשאנער שטימע". החוג אורגן בתחילת שנת הלימודים והחל בפעולה אחרי חג הסוכות. על לוח המודעות של בית-הספר הודבקה מודעה ובה כתוב, שכל הרוצה להשתייך לחוג, יירשם אצל המדריך של מחלקה ו'. ניתן היה לעקוב אחר התפתחות החוג במדור "בימתנו" של העיתון המקומי. בדיווח הראשון נמסר שם כי נרשמו לחוג כל תלמידי המחלקה הששית, כששים במספר. הגיל צעיר מאוד – בני 11-12. באסיפה הראשונה הוצג הצורך בהוראת הלשון העברית בגולה, ולמדו לשיר את המנון החוג. "התנהגות החברים בשעת אסיפה זו לא היתה הגונה. ההשתתפות

בשיחה מתוך קלות ראש ולא היה כל יחס רציני אל ההמנון. נתקבלה החלטה פה אחד לדבר עברית".

באסיפה השניה מסרו החברים דו"ח על מצב הדיבור העברי בין חברי החוג. הוברר, שהמצב רע מאוד. החברים אינם מדברים עברית. הסיבות: שיכחה, חולשת הרצון, רשלנות, חוסר רצינות ועוד. לתיקון המצב הועלו הצעות אלו:

א. עונשין – הקטנת הציון בעברית, עונשי כסף וכד'.

ב. הדבקות מודעות וכרוזים במחלקה.

ג. הרחבת החוג וסיפוח חברים מיתר המחלקות.

ד. הצעה מרחיקת לכת – לבטל לגמרי את החוג.

מתוך הוויכוחים שניטשו בנושא זה, הוברר, לפי הדו"ח שפורסם: "א) שאין כאן מקום לעונשין, אחרי שהחוג – זוהי התאגדות חופשית של גיבורים קנאים לשפתם, וההשתייכות לחוג אינה חובה אלא רשות;

"ב) שאין החוג זקוק לפרסום ולהרחבה, הואיל ולא חשוב לגבינו מספר החברים הרב, אלא שאלה המעטים שבחוג יהיו בעלי רצון ויכולת (בן-יהודה היה אחד בדורו והצליח)."

הוחלט שלחוג ישתייכו לא אלה הרוצים לדעת עברית, או היודעים עברית, אלא אלה המדברים עברית. וממילא, כל החברים הנוכחים הם לפי שעה רק מועמדים לחוג וייחשבו חברים רק אחרי שיוכיחו את גבורתם ורצונם הכביר.

הוחלט לאחד את חוג "חלוצי השפה" עם החוג לספורט המתקיים במחלקה הששית, וכי מלבד השיחות המתנהלות באסיפות, ייערכו משחקים, טיולים, הפלגות, ספורט של חורף וכו'. האסיפה השלישית, שנקבעה ליום השבת, לא התקיימה. הסיבה: לא באו חברים. חלק מהם היה עסוק בתנועות הנוער "השומר הצעיר" ובית"ר...

באסיפה הרביעית נבחר ועד זמני מורכב משבעה חברים. "הבחירות לא עמדו על הגובה הדרוש", התלוננו אחדים מהחברים. "הן לא היו פתוחות למעשה לכל החברים. נבחרו רק תלמידים המצטיינים בלימודים." הרבה מהנבחרים התפטרו. בישיבת הוועד חולקו תפקידים. כן הוגשה בקשה לקואופרטיב של הילדים, שיקנה כדור-יד ורשת בשביל החוג. הבקשה מולאה והכדור נמסר לידי יו"ר החוג.

היתה אסיפה חמישית. מתוך הדיווחים התברר, שמצב העברית הוטב בהרבה. יש כבר הרבה חברים המדברים רק עברית. המשחקים בכדור אינם עומדים על הרמה הנדרשת. החברים מתקוטטים ביניהם ומוכרחים להפסיק באמצע המשחק. בדלית ברירה פונים אל המורה, שישפוט. מתלוננים על חברי הוועד, שאינם מדברים עברית. דורשים לבחור בוועד חדש. נבחר ועד חדש. בחרו לא רק בתלמידים מצטיינים, אלא בדוברי עברית היודעים לארגן משחקים.

אחרי שעד עכשיו היו כל החברים רק מועמדים לחוג, הוחלט לאשר חברות מן-המניין לכל החברים המדברים רק עברית, כיוון שמספרם גדל במשך הזמן.

האסיפה הששית הוקדשה כולה לספורט. שיחקו במשחק "שתי להבות" בלי נוכחותו של מנהל החוג. הודות לפעילות הוועד, עברו המשחקים בלי מריבות. מתכוננים לספורט החורף ודואגים לרכישת מחליקיים בשביל חברי החוג.

לנושא החורף הקדשתי שני קטעים ב"במתנו". באחד כתבתי על "השלג הראשון":

"ביום השני השכמתי בבוקר וראיתי שהארץ מכוסה שלג לבן וכאילו סדין לבן פרוש על האדמה. מהר התלבשתי, התרחצתי ויצאתי החוצה. הלובן הבריק בעיני, אבל נזכרתי שהגיעה השעה ללכת לבית הספר. נכנסתי שוב הביתה, לקחתי את ספרי ורצתי לבית הספר. השיעור התחיל. המורה נכנס. אחרי הצלצול היתה ההפסקה הראשונה. יצאנו החוצה וזרקנו זה לזה כדורי-שלג. אחרי השיעורים כבר נסענו בעגלות חורף, אבל לפנות ערב עבים כיסו את השמים, גשם ירד והשלג נמס והפך גם הוא למים."

כעבור זמן-מה כתבתי על "ימי החופש החורפיים":

"הנה כבר עברה מחצית שנת הלימודים ובאו ימי החופש החורפיים. הילדים מבלים ימים אלה בשמחה, נוסעים בעגלות חורף, על מחליקיים, וזורקים כדורי שלג. ואף כי ימי חופש אלו קטנים, יש יותר זמן לשחק ולהשתובב מאשר בימי חופש הקיציים, כי בימי חופש אלו, אם אפילו נופל שלג, אפשר ללכת בחוצות ובשעת גשם אי אפשר."

אחדות מרשימותי הוקדשו לחגי ישראל ולהרהורים שניעורו בלבי בהקשר זה. בין היתר, כתבתי את השורות הבאות:

עברו כבר ימי החנוכה ובקרוב יבוא חג הפורים. כאשר חשבתי על דבר החגים האלה, ראיתי שהם שניהם חגים של נסים... מחשבה נולדה בלבי: מדוע אין היום נסים? וכששאלתי את הגדולים, אז קיבלתי תשובה: כאשר אנחנו הקטנים נגדל ונעבוד ונמסור את נפשותינו בעד העם, כמו שעשו גבורינו החשמונאים ומרדכי הצדיק, אז תתקיים תקוותנו, נשוב לארצנו, נבנה את המולדת וזה יהיה הנס הגדול ביותר שבימינו אלה.

בפרוס חג הפורים כתבתי:

...הודות למרדכי הצדיק ולאסתר המלכה נתבטלה הגזרה הנוראה שנגזרה להשמיד את היהודים בממלכת פרס. היהודים נשארו בחיים ואת המן הרשע עם בניו תלו על העץ. גם בימים אלה חי רשע גדול ושמו היטלר. עד מתי עוד יציק המן זה ליהודים ולא יתן להם לחיות? הלא גם היום יש גיבורים, אשר נכונים למסור את נפשם בעד עמם. מדוע לא יועילו? ענו! חג הפורים הזה עבר עלי לא טוב, ואספר לכם מדוע. אוהב אני את הפורים מפני שעוסק אני בעשיית רעשן, מסכה ומקבל ממתקים ודמי־פורים. והנה בפורים זה כאשר רק התחלתי להכין רעשן אמרו לי: "האם לא תתבייש להכות את המן? הלא כבר גדלת." התחלתי לעשות מסכה ושוב אמרו: "לא תלך לאסוף תרומות אפילו בעד הקרן הקיימת לישראל כי אין לאנשים כסף לתת." מנות לא שלחתי ולא קיבלתי וכמו כן דמי פורים, והדבר היחיד שנתן לי להרגיש את עונג החג היה חגיגתנו. ביום החמישי התאספנו כולנו במחלקה ד', שרנו שירים, דקלמנו דקלומים, הילדים הקטנים הציגו מחזות שונים והגדולים סיפרו על אודות טרומפלדור וחג הפורים. הכל היה יפה ונחמד ורק הודות למורינו הטובים וילדי בית ספרנו העברי שמחתי קצת גם בפורים הזה.

באותה עת ביקר בעיירתנו איש־השרירים היהודי גרשון (זישה) ברייטבורד. התפעלתי כל־כך מהופעתו לפנינו, שכתבתי עליו את רשמי ב"במתנו":

ביקר אצלנו הגיבור הידוע מר גרשון ברייטבורד. הגיבור היה בבית ספרנו והראה לנו את גבורותיו הנפלאות. ראינו איך הגיבור משבר בראשו זכוכית ומברזל קר ועבה הוא עושה בשיניו פרסת-ברזל. כמה גדול וחזק הוא הגיבור! כולו ענק. בתנ"ך מסופר על גבורותיהם של דוד המלך, שמשון הגיבור ועוד. גם בעיתונים קראתי על הרבה גיבורים. אבל את כל זה לא ראיתי בעיני, רק למדתי, שמעתי וקראתי. ועל מה שאני כותב עכשיו ראיתי בעצמי בעיני. מובן הדבר, שמאמין אני גם לדבריו של הגיבור, שאמר כי יכול לקחת את כל האולם עם הנאספים ולשאת את כולנו על שכמו למולדתנו היקרה. חבל שלא עשה את זה!

כעבור חודש פורסמה ב"במתנו" רשימתי על אודות חג הפסח: כל חגיגנו יפים וטובים מאוד, אך חג הפסח יותר טוב מכולם. לחג הפסח אנו קוראים בהרבה שמות – "חג החרות", "חג האביב", "חג המצות" ועוד. את חג החרות אנו חוגגים כי אבותינו עבדים היו למצרים ויענו אותם מאוד, ויקם משה ויוצא את אבותינו מארץ מצרים, מעבדות לחרות, וכמה טובה היא החרות! "חג האביב" קוראים אנו מפני שחג הפסח חל בתקופת האביב. החורף הקר חולף ובמקומו בא האביב. הציפורים שבות מהארצות החמות, ובונות את קניהן, השדות והעצים מתכסים ירק ובגנים מתחילים לצמוח פרחי האביב הראשונים. השמש מחממת ובעונג רב משחקים אנו שעות ארוכות בחוף... ואם נוסיף את המאכלים, המשקאות, הסיכריות, האגוזים והמתקים שמקבלים אנו בשמונת ימי החג, ברור שחג הפסח הוא היותר יפה בכל חגיגנו.

בשבוע ביאליק, ובמלאות ששים שנה לטשרניחובסקי, כתבתי ב"במתנו":

"בימים אלה היה שבוע ביאליק וגם מלאו 60 שנה למשורר העברי טשרניחובסקי. הבדל גדול יש בין שני המשוררים האלה. יכולים אנו להכירם על פי שיריהם. שירי ביאליק מלאים אנוחה ועצב, שירי טשרניחובסקי – עוז ושמחה. ביאליק התחנך בחדר, לא יכול היה להתענג על האוויר הנקי. לפעמים היה מציק לו הרעב... טשרניחובסקי בילה את חייו

בחדווה. בתחילה למד בבית-ספר ואחר-כך באוניברסיטה. הנה עברה שנה תמימה מיום הילקח מאתנו משוררנו הגדול, משורר האנחה. ביגוננו נמצא תנחומים במשוררנו החי, משורר העליזות.

אולם, את רוב "יצירותי הספרותיות" הקדשתי לנושא העברית והמולדת היהודית. באמצע דצמבר 1935 פורסם ב"במתנו" קטע שכתבתי תחת הכותרת: "מדוע אנחנו משתדלים לדבר עברית":

"לכל עם יש שפה. גם לנו, לבני ישראל, יש שפה, אבל אנחנו לא יכולים לדבר בשפתנו, כי מפוזרים אנו בכל ארצות הגולה, מסביב לנו עמים אחרים שמדברים בשפות אחרות. בשביל זה יש יהודים שמתבוללים בין העמים מסביב ומדברים בשפתם. אבל נקווה כי כאשר נבנה את ארצנו ונשב בה, נחיה גם את שפתנו. גם כאן, בגולה, אנחנו צריכים לייסד אגודות "בני יהודה" בכדי שכאשר נשוב למולדתנו, נהיה מוכנים לדבר בשפתנו הלאומית – השפה העברית. קומו, חברים, ונעשה כמעשי אליעזר בן יהודה, שעמד וגזר לדבר רק בשפתנו העברית."

ביום השנה למות טרומפלדור, כתבתי ב"במתנו" על "חיו ומותו של יוסף טרומפלדור". סיימתי את כתבת ה"זכור" במלים:

"בוודאי גם עכשיו גדלים בנים שיעשו כמעשה יוסף הגלילי, החלוץ הגיבור שהקריב את נפשו על מזבח המולדת!"

קטע אחד הקדשתי ל"ערך העבודה בעולם". כתבתי שם:

"לעבודה יש ערך גדול בעולם. כמעט כל האנשים בעולם הם עובדים, מהילד הקטן עד הזקן. הילד במחלקה לומד ואחר-כך בבואו הביתה הוא מכין את השיעורים. ויש שעבודת התלמיד היא יותר קשה מעבודת האנשים הגדולים, כי עבודת התלמיד היא עבודת המוח ועבודת האנשים הגדולים היא עבודת ידיים או עבודת חלקי גוף אחרים, ורק האנשים התרבותיים עובדים עבודת המוח. ואפילו לעבודה כל שהיא מוכרחים לחשוב. אילו האנשים לא היו עובדים, לא היה בעולם כל חי וצומח, כי הרי מוכרחים לעבוד בזיעת אפיים עד שהאדמה תוציא את פריה וטובה. בכדי להחבא מפני הגשם והרוח צריכים לגג על הראש ועוד הרבה דברים שבלעדם לא היו האנשים חיים על

האדמה. ובכן, גם אנחנו, הדור היהודי הצעיר, מוכרחים הרבה לעבוד ועל־ידי עבודה ועמל כפיים לגאול את אדמנו. כעת אנחנו תלמידי בית־הספר עובדים למען הקרן הקיימת לישראל, כדי לגאול את הארץ ואחר־כך נתחיל את העבודה האמיתית, ולהכניס את ההמצאות הטכניות, שבהן מצטיינת תקופתנו זו, לארצנו – ארץ אבותינו – ארץ־ישראל.”

כעבור זמן־מה כתבתי על “חיי הרועה”:

חיי הרועה הם קשים עד מאוד. הלכתי פעם לראות מה עושה הרועה בשדה. ראיתי כי רע לו מאוד בימות הגשמים, כאשר אין מקום להסתתר בו וארוחתו היא פת־לחם צרה. בהיותי בשדה נזכרתי ברועים הקדמונים שהיו בעמנו. הם היו אנשים גדולים כיעקב אבינו, דוד המלך ששמר על הצאן לפני שנמשח למלך על ישראל, ואחרים. גם היום, כמדומני, יש אנשים, אשר אם כי חיי הרועים הם מרים ועניים בכל זאת יסכימו לרעות עדרי בני ישראל על אדמם, במולדתם.

הרהורים על הגולה ועל ארץ־ישראל עלו בלבי גם למראה סרט שצפיתי בו. היה זה “בן־חור”, ואלה הרשמים שהעליתי על הכתב ופרסמתי ב“במתנו”:

בשבת העברה הייתי בקול־נוע וראיתי שם סרט יפה מאוד הנקרא “בן־חור”. בסרט זה מראים איך שהיהודים סבלו לפני הרבה שנים תחת עול הרומאים האכזרים... הסרט יפה מאוד ולוא היו בישראל הרבה אנשים כבן־חור, אז בוודאי לא היינו יודעים מה זאת גלות והיינו יושבים בארצנו.

דברים אלה משקפים את הרוח שספגתי בחוג חלוצי השפה העברית, ומפי המורים, בין כותלי בית־הספר. בבית לא דיברו ההורים על הציונות, קל וחומר שלא הגו בהגשמתה – על־ידי עליה לארץ־ישראל.

כך, על מִי־מנוחות, עברו עלי שנות ילדותי. אילו לא מחקה השואה את יהדות פולין (יחד עם רוב יהדות אירופה), קרוב לוודאי שהייתי היום בעל־מקצוע או איש־עסקים בפולין. ספק רב אם הייתי עולה לארץ־ישראל, וכמעט ודאי שלא הייתי מעלה בדעתי לשבת היום ולהעלות את זכרונותי על הכתב.

הסערה

ב־1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה. הצבא הגרמני, שנאמד ב־1.7 מיליון איש – ממונע וממוכן, עתיר טנקים ובעל עליונות אווירית – פלש לפולין. הגרמנים הכריעו בקלות ובמהירות את הצבא הפולני, שהיה נחות במספרו ובציודו. מול תשע דיבזיות משורינות שהטילו הגרמנים למיתקפה, יכלו הפולנים לפרוס לא יותר מתריסר חטיבות פרשים וקומץ טנקים קלים. הכוח הגרמני היה מרוכז, ואילו המערך הפולני היה מפוזר לאורך הגבול. משום כך לא היו הפולנים חזקים די־הצורך אף לא בגיזרה אחת. הפולנים לחמו על־פי תורת הלחימה של מלחמת־העולם הראשונה, ואילו הגרמנים ניהלו "בליץ־קריג" – מלחמת־בזק שעיקריה הפתעה, מהירות וזריעת אימה באוכלוסיה האזרחית. את ההפתעה השיגו הגרמנים כאשר הנחיתו את המהלומה הפותחת ללא הכרות מלחמה. הם הסתייעו ב"גיס חמישי" – שני מיליוני ה"פולקסדויטשה", גרמנים שחיו בפולין. קווי החזית התמוטטו בן־לילה והצבא הגרמני התקדם במהירות, בתנועת מלקחיים. ב־12 בספטמבר נפלה למברג. ב־17 בחודש נסגרו המלקחיים הגרמניים בסמוך לבריסק. פולין הוכרעה תוך שמונה־עשר יום.

רבים מתושבי פרוז'אני נמלטו מזרחה. אולם גם ממזרח נפתחה הרעה. ברית־המועצות, שחתמה הסכם אי־התקפה עם גרמניה ב־23 באוגוסט 1939, פלשה ב־17 בספטמבר לחלק המזרחי של פולין, בין היתר בגין החשש שניעור בלב שליטי הקרמלין מפני

התפרסותו של כוח גרמני ליד הגבול המערבי של ברית-המועצות. ב־19 בספטמבר חברו הצבא האדום והצבא הגרמני בכרסט־ליטובסק (בריסק). באותו יום הגיע משמר קדמי סובייטי לעירנו.

המנצחים ניגשו מיד לחלוקת פולין ביניהם. ב־28 בספטמבר נפגשו שרי־החוץ של גרמניה וברית-המועצות, פון ריבנטרופ ומולוטוב, כדי לתקן את הסכם מוסקבה מלפני המלחמה. הרוסים סיפחו 197,000 קילומטרים רבועים מאדמת פולין – לרבות רוב מקורות הנפט ושלושה עשר מיליון תושבים. 187,000 קמ"ר ועשרים ושניים מיליון נפש, עם רוב אזורי התעשייה, הפכו ל"שטח חסות" של הרייך השלישי.

את דנציג (גדאנסק) סיפחה גרמניה מיד לרייך השלישי וזאת עשתה גם לשטח שבין פרוסיה המזרחית לבין שלזיה – כ־40% מן השטח הפולני שעליו השתלטה גרמניה. החלק המערבי חולק לשני מחוזות (גאואן, בגרמנית): דנציג־פרוסיה־המערבית (בראשותו של הגאולייטר אלברט פוסטר); ווארתה (בראשותו של הגאולייטר ארטור גרייזר). השטח שנותר נקרא גנרלגוברנמנט של פולין, ונוהל על־ידי מינהל אזרחי גרמני. המושל הכללי היה האנס פראנק, שמונה לכהונה זו ב־8 בנובמבר 1939. מטהו היה בקראקוב. הגנרלגוברנמנט חולקה לארבעה מחוזות, שעל כל אחד מהם הופקד מושל: קראקוב, לובלין, ראדום, וארשה.

מיד לאחר שהשתלטו הגרמנים על פולין המערבית, החלו מגשימים את מדיניותם הגזענית בגירושים המוניים של יהודים ופולנים מן האזורים שסופחו לרייך השלישי. עד סוף שנת 1939 הוציאו הגרמנים להורג 18,000 פולנים, בגין "עבירות" שונות. אלפי פולנים אחרים נשלחו לגרמניה כעובדי־כפיה. אחרים רוכזו בשטח הגנרלגוברנמנט. לפולנים ניתן לקיים מימשל עצמי מזערי בשטח זה – תחת פיקוח גרמני הדוק. היהודים "זכו" לטיפול נפרד...

מובן מאליו, שפשוטי־עם כמונו, לא ידעו את הפרטים הללו, בזמנו. רק זאת ידענו, שזמן קצר לאחר שנכנסו הכוחות הגרמניים לאזורנו, הם פונו. רוסים באו במקומם, והמתחיות פגה. לפחות, בביתנו. לא פחדנו מהופעת הרוסים. הורי הכירו את הרוסים. עד מלחמת־העולם הראשונה, חיו למעשה בתרבות רוסית. אמי למדה בבית־ספר רוסי, ברוסיה הצארית. הורי היו מעודכנים

בהתרחשויות ברוסיה, ולאחר ההשתלטות הסובייטית על עירנו, בשלהי 1939, התאקלמו הורי במישטר החדש.

אמנם, המשטר הסובייטי שינה את פני החיים בפרו'אני. ב־1 בינואר 1940 הולאמו כל בתי־העסק, המסחר והמלאכה – אולם, במקביל, נפתחו מוסדות מינהליים, כלכליים, חינוכיים וסוציאליים. רוב התושבים נקלטו בעבודת המוסדות הללו וכל מי שרצה לעבוד, מצא עבודה, ללא הבדל גזע או מעמד. ליהודים היתה גישה חופשית לכל מישרה ממשלתית – להבדיל מן המצב ששרר בתקופת השלטון הפולני. רבים מהם ראו בכך תגמול על עסקיהם שהולאמו, ועל ההצלה מידי הנאצים. השלטונות הסובייטיים הקימו בעיירה קואופרטיבים של חייטים, סנדלרים, נפחים, מסגרים, ספרים וכיוצא בכך – בפיקוח המדינה.

נערך שידוד־מערכות במערכת החינוך. כל בתי־הספר – יהודים ופולנים כאחד – נסגרו. מוסדות־החינוך מוזגו ונפתחו מחדש בשיטה הסובייטית, שבה היו עשר שנות־לימוד של בית־ספר יסודי וחטיבת־ביניים, שהיא בית־הספר התיכון. הוקמו בתי־ספר מיוחדים לכל אחת מארבע השפות: רוסית, פולנית, ביילורוסית ויידיש. כל אחד היה רשאי לבחור בבית־הספר הרצוי לו. היהודים למדו בבית־ספר שבו לימדו ביידיש – אם כי זו היתה יידיש שונה, שנכתבה בנוסח הסובייטי, אשר היה זר לנו. כל המלים העבריות המשובצות ביידיש, נכתבות בנוסח הסובייטי באורח שונה, עם אותיות "ניקוד", על־פי ההיגוי, כמו בלועזית. לדוגמה, שבת היא שאבעס.

בניין בית־הספר שבו למדנו, אחי ואני, עד אז, הוסב לצרכים אחרים, ואנחנו עברנו ללמוד בבניין בית־ספר פולני לשעבר. חלק מהמורים שלנו חדלו ללמד, משום שידעו רק עברית. המורים שידעו יידיש, המשיכו ללמד.

נפתח בית־ספר תיכון למבוגרים, שם לימדו בשעות אחרי־הצהריים. בתוך זמן קצר הוכפל מספר התלמידים לעומת העבר. במיוחד רבו התלמידים בכיתות הגבוהות. החינוך ניתן חינם. שני בתי־היתומים שהיו בעיר – היהודי, שהוחזק בכספי הקהילה ובתמיכה מארצות־הברית, והנוצרי, שהוחזק בכספי השלטונות המקומיים – מוזגו למוסד אחד שהוחזק על חשבון המדינה.

אורגן שירות בריאות. כל תושב היה זכאי לעזרה רפואית, לבקר במרפאה, להזמין רופא הביתה או לקבל אישפוז חינם. כל הרופאים המקומיים, ואלה שבאו מבחוץ, עבדו בשירות הרפואי הזה. מספר המיטות בבית-החולים העירוני הוכפל פי שלושה. נפתח בית-חולים למחלות-מין ובית-חולים ליולדות. תרופות נמכרו בזול. הוקמה ספרייה גדולה ובה ספרים בארבע השפות המקומיות.

מאחר שאבי לא היה בעל רכוש, לא הפריעה לו כניסת הקומוניסטים לעיר. חל רק שינוי במקום-העבודה שלו: הוא הפסיק לעבוד במינהל המקומי, והחל עובד כמנהל חשבונות במוסד ממשלתי. אמי המשיכה להיות עקרת-בית. סבתי, לעומת זאת, איבדה את חנות-המכולת הקטנה שניהלה בביתה, הצמוד לביתנו.

אך לא כולם חיו בשלום במשטר הסובייטי. הרוסים היגלו לסיביר אחדים מהאישים ומעסקני הציבור מן התקופה הפולנית, ובמיוחד את אנשי ה"בונד". היה זה לעג הגורל, שכן אנשים אלה ציפו ליחס מועדף מצד השלטונות הסובייטיים, בשל היותם סוציאליסטים.

את מה שקרה בשטח הכיבוש הגרמני לא ידענו בזמנו. אנחנו חיינו בשטח הכיבוש הסובייטי, ומצבנו היה שפיר, יחסית. לרוע המזל, הוא לא נמשך זמן רב.

בצל צלב הקרס

בעשרים ואחד החודשים של שלטון הכיבוש הסובייטי בפולין, לבשה המלחמה צביון של מלחמת עולם. ב־30 בנובמבר 1939 פלשה ברית־המועצות לפינלנד. ב־14 בדצמבר סולקה ברית־המועצות בשל כך מחבר־הלאומים. ב־10 במאי 1940 פלש הצבא הגרמני לארצות השפלה, הולנד, בלגיה ולוקסמבורג. כעבור ארבעה ימים נכנע הצבא ההולנדי. ב־28 במאי נכנעה בלגיה. בינתיים, פלש הצבא הגרמני לצרפת. ב־9 ביוני נכנע הצבא הנורבגי. ב־14 ביוני נפלה פאריס בידי הגרמנים, וב־22 בחודש נענתה צרפת לתנאי שביתת־הנשק שהציב לה היטלר. ב־15 ביוני 1940 כבש הצבא האדום את המדינות הבאלטיות ליטא, לאטביה ואסטוניה. באוקיינוס האטלנטי היו התנגשויות דמים בין ציי גרמניה ובריטניה, שכן בריטניה הכריזה מלחמה על גרמניה ב־3 בספטמבר 1939, בתגובה על הפלישה הגרמנית לפולין. ב־5 באוגוסט 1940 פלשו האיטלקים – בעלי־בריתו של היטלר – לסומאלי הבריטית, ביבשת אפריקה. ב־13 בספטמבר פתח הצבא האיטלקי בהתקדמות אל גבול מצרים. ב־7 באוקטובר נכנסו כוחות גרמניים לרומניה. ב־28 בחודש פלשה איטליה ליוון. ב־12 בפברואר 1941 הגיעו כוחות גרמניים, בפיקודו של פילדמרשל ארווין רומל, ללוב, על־מנת להילחם בבריטים לצד האיטלקים. ב־1 במארס הצטרפה בולגריה ל"ציר" גרמניה־איטליה־יפאן. ב־24 בחודש הצטרפה יוגוסלביה לברית זו. כעבור יומיים חל מהפך ביוגוסלביה והוקמה בה ממשלה שהתנגדה

ל"ציר", וב־27 במאָרס הוציא היטלר הוראה "למגר את יוגוסלביה". ב־6 באפריל פתחו הגרמנים במיתקפה ביוגוסלביה וביוון. ב־17 באפריל נכנעה יוגוסלביה. ב־27 בחודש נכנסו הגרמנים לאתונה, שנכנעה שלושה ימים קודם לכן. ב־20 במאי פלשו הגרמנים לאי היווני כרתים. ב־18 ביוני נחתמה ברית־ידידות בין גרמניה לטורקיה.

כל האירועים הללו היו רחוקים מאתנו – גם מבחינה גיאוגרפית וגם מבחינת התודעה. אלה מבני פרוז'אני שעקבו אחר החדשות בעיתונות וברדיו, ידעו משהו מן הנעשה בחזיתות המלחמה. האחרים השתדלו להסתדר במצב שנוצר תחת השלטון הסובייטי. ואו שבה המלחמה והתדפקה על דלתותינו. זה קרה לפתע פתאום – בן־לילה ממש.

בלילה שבין 21 ביוני לבין 22 בו, עשו הרוסים בפרוז'אני תמרון־אזעקה. תלמידי בתי־הספר שולבו בתמרון, לצד המבוגרים. היה זה לילה אביבי נעים למדי, ורבים מבני הנוער נהנו מתרגיל־הלילה – כאילו היה זה משחק־לילה של תנועת־נוער. בעוד אנו פרוסים בשדה שמחוץ לעיר, הופיעו מטוסים ופתחו בהפצצה.

"זה חלק מהתמרון," הרגיעו אותנו החיילים הסובייטיים שהדריכו אותנו בתמרון. "רוצים שהתמרון יהיה ריאליסטי." לפנות בוקר חזרנו הביתה, ואז שמענו ברדיו כי פרצה מלחמה בין גרמניה לבין ברית־המועצות. לימים אמרו, שמרגלים גרמנים יזמו את התמרון באזורנו, כדי לשמש כיסוי לפלישה.

ב־24 ביוני 1941, בעוד אנו המומים ומשתדלים לעכל את החדשות, הגיעו הטנקים הגרמנים לפרוז'אני, שהיתה מרוחקת פחות מ־30 ק"מ מהגבול. הרוסים נמלטו מהאזור, כל עוד נפשם בס. חלק מהיהודים נמלטו אתם מזרחה, לשטח ברית־המועצות. כמו אלפי צעירים יהודים מן המדינות הבאלטיות, התגייסו גם צעירים מסביבותינו לצבא האדום. אולם, רוב היהודים במדינות הבאלטיות, ברוסיה הלבנה, באוקראינה, בבסרביה ובחצי־האי קרים, נפלו לידי הגרמנים. אלה התקדמו במהירות כה רבה, עד שלא היתה אפשרות לבצע פינוי מאורגן ומסודר.

כאשר נכנס הצבא הגרמני לפרוז'אני, הסתגרו היהודים בבתיהם, שעה שהנוצרים יצאו לרחובות, לקדם בברכה את הצבא הכובש. מפי השמועות ידענו על אודות רדיפות וגזירות נגד

יהודים בפולין הכבושה על-ידי הגרמנים, ויהודים רבים גורשו משטח הרייך לפולין, עוד לפני המלחמה. העדפנו לא להימצא בדרכם של הגרמנים, כאשר הגיעו לפרוואנני.

מאחר שחלפו ימים והצבא הגרמני לא פגע בנו, החלו חיינו חוזרים למסלולם. אמנם, פה ושם נורה מישהו, שהגרמנים טענו כי "הפריע" להם. פה ושם שלח חייל גרמני את ידו בביזה. אך היה ברור לכל מי שעניו בראשו, כי הצבא אינו מטפל באוכלוסיה האזרחית. הוא עבר דרך פרוואנני בדרכו לחזית – במזרח. אנשיו היו עסוקים בהתפרסות ובהתבססות בשטח. אולם, כשבועיים לאחר מכן, הגיעו לפרוואנני יחידות הגסטאפו (משטרת הביטחון הנאצית), ואנשי האס־אס ("זרועות הביטחון"). אלה ארגנו את שלטון הכיבוש.

מה שלא ידעתי בשעתו, נודע לי אחרי המלחמה. מן המחלקה לחקירת פושעי מלחמה נאצים במשטרת ישראל קיבלתי פסק־דין ממשפטם של אנשי אס־אס ששירתו בעירנו, ושם מצאתי הסבר לחלוקה המינהלית מאותם הימים. הסבר מפורט יותר מצאתי בספרה של התוקרת היהודיה־אמריקאית לوسی דוידוביץ', "המלחמה ביהודים": מחוז לומז'ה בפולין, וחלק מגרודנו, בין פרוסיה המזרחית שבצפון לבין הגנרלגוברנמנט שבדרום – שטח שהגרמנים קראו לו גנרלקומיסאריאט ביאליסטוק, שבמרכזו העיר ביאליסטוק – הפך למחוז משולב־לכאורה ברייך, מסופח לפרוסיה המזרחית. צפון־מזרח פולין, עם המדינות הבאלטיות ורוסיה הלבנה, נכלל ברייכסקומיסאריאט אוסטלנד. החלק המזרחי של מרכז פולין, מחוז ווהלין, הפך לחלק מן הרייכסקומיסאריאט אוקראינה. גליציה שבדרום־מזרח פולין היתה למחוז החמישי של הגנרלגוברנמנט (לבווב).

חלוקה מינהלית זו גרמה לכך, שגורלנו היה בתחילה טוב מזה של תושבי החלק שסופח מינהלית לפולין ונקרא הפרוטקטוראט הפולני. בעיירות כמו סלונים, שיסו הגרמנים את איכרי הסביבה לפרוע ביהודים, לבזו את רכושם ולהעלות את בתיהם באש. פליטים שהגיעו אלינו משם, סיפרו לנו זאת בעיניים לטושות מאימה. בנו נהגו הגרמנים באורח מתון יותר. אך לא לאורך ימים.

בעקבות הצבא הגרמני הפולש, הגיעו האיינזצגרופן, הכוחות המיוחדים ש"טיפלו" ביהודים. האיינזצגרופן הביאו עמם גזרות והתנפלויות על בתי יהודים, לשם שוד והתעללות. בשיתוף

גורמים אנטישמיים ומשתפי־פעולה מן האוכלוסיה המקומית, ריכזו הגרמנים יהודים, ורצחו אלפים מהם ביריות ליד בורות גדולים. בתחילה היו שורפים את הגופות באותם בורות. אחר־כך פיתחו שיטות יעילות יותר.

עם האינזצגרופן הגיע המינהל האזרחי הגרמני. אנשיו הקימו גיטאות בערים היהודיות הגדולות (וילנה, קובנו, שבלי, ריגה, פינסק, מינסק, מוהילב, ז'יטומיר וברדיצ'ב). אחת הגזירות הראשונות היתה – חובתם של היהודים לענוד את "הטלאי הצהוב". אחר־כך הוטל על היהודים למסור לידי הגרמנים כספים ודברי־ערך. ובכל מקום דילל מלאך־המוות הגרמני את שורות האוכלוסיה היהודית.

היו מקומות שבהם בוצעה ההשמדה במהירות כה רבה, עד שלא היה צורך בגיטאות. לדוגמה, בספטמבר 1941 נורו בקיוב יותר מ־33,000 יהודים בתוך יומיים, בערוץ סמוך לבאב'י־אר. בסוף אוקטובר 1941 נרשם בסטטיסטיקה הגרמנית, כי רבע מיליון יהודים הושמדו באזור הבאלטי וברוסיה הלבנה. רבים מהיהודים מתו מרעב וממחלות. אולם עד שהושמדו הקהילות היהודיות, הן נוצלו על־ידי הגרמנים ככוח־עבודה וכמקור לכסף ולדברי־ערך.

אנחנו לא ידענו בזמנו על מעשי טבח סיטוניים, או על תוכנית השמדה ברוח "הפתרון הסופי", אך השמועות שהתגנבו אלינו מכל עבר, מילאו את הלב בפחד. ועד־מהרה הפכו החששות למציאות. בן־לילה חל מהפך קיצוני בחיינו: אנו, שגדלנו בעיירה שכמעט לא נראו בה לובשי מדים, ושהאלימות בה היתה אפסית, מצאנו עצמנו לפתע בתוך ים של לובשי מדים, במערבולת של אלימות.

יודנראט בפרוז'אני

על־מנת לקיים את הקשר עם קהילות היהודיות בשטחים הכבושים במזרח־אירופה, ציוו הגרמנים להקים "מועצות־יהודים" – "יודנראט".

לוסי דוידוביץ', שחקרה נושא זה לעומקו, מספרת במחקרה "המלחמה ביהודים" שכבר ב־28 בנובמבר 1939 הוציא האנס פראנק, המושל הכללי של פולין הכבושה בידי הגרמנים, צו בדבר הקמתן של מועצות־יהודים. על־פי הצו הזה, היה על קהילות יהודיות בנות 10,000 נפש לבחור ביודנראט בן 12 חברים. קהילות גדולות יותר נדרשו למנות מועצות בנות 24 חברים. למעשה, אישרו אנשי האס־אס יודנראט בגדלים שונים. במקומות רבים נבחרו חברי המועצה מתוך השורות המדולדלות־כבר של איש־ציבור, אבל לא בכל מקום שרדו אישים ברמה גבוהה, כאשר הגיעה השעה למנות יודנראט.

ההוראה הגרמנית למנות מועצת־יהודים, עוררה בכל מקום לבטים נוקבים. למרות שהגרמנים קבעו כי על היודנראט יהיה למלא אחר פקודותיהם, האמינו רוב היהודים – מנהיגים ואנשים־מן־השורה כאחד – כי על המועצה לפעול כוועד־קהילה, על־פי כללי־משחק חדשים. רבים האמינו כי הקהילה היהודית זקוקה לחוליית־קישור אשר תייצג את האינטרסים שלה כלפי השלטונות ותשתדל אצלם לטובתה. בלי גוף כזה חששו היהודים שגורלם יהיה מר יותר בשליטה גרמנית ישירה, או – גרועה מזו – בשליטתם של פולנים, אוקראינים או בני המדינות הבאלטיות.

בשעת סכנה נוקקה הקהילה היהודית ל"שתדלן" שיתערב למענה אצל השלטונות. מצד שני, הובעו חששות שמא היודנראט תחת שלטון כיבוש נאצי לא ייהנה מכל אוטונומיה שהיא ולא תהיה לו ברירה אלא לשמש כלי של מנגנון הדיכוי הגרמני. רבים חששו שמא משטר הטרור המכוון שהנהיגו הגרמנים מיד בהגיעם ליישוב כבוש, ישבור את רוחם של חברי היודנראט, וירפה את ידיהם.

רוב האישים שניאותו לשרת כחברים ביודנראט, עשו זאת בהיסוס ומתוך לבטים רבים. בדרך כלל, היה המניע להיענות להצטרף למועצה – רגש חובה ואחריות כלפי הציבור היהודי. כל קהילה נאלצה להגיע לכלל החלטה בדבר הקמת היודנראט – והרכבו – במהירות, בלחץ הגרמנים. לא היתה אפשרות להתייעץ עם גורמים שמחוץ לקהילה, מאחר שהתקשורת והתחבורה נותקו לגמרי. מנהיגי מפלגות – מהימין, מהשמאל ומהבונד – התנגדו, בדרך כלל, להשתתף במועצה, מטעמים פוליטיים ואידיאולוגיים. ורובם לא רצו להיטמא במגע עם הגרמנים. אולם, מאחר שהשלטונות בחרו מועצות יהודים על-פי ראות עיניהם בכל מקום בו הקהילות עצמן בוששו לעשות זאת, הכריעה מציאות זו את הכף בקהילות אחרות בעד הקמת מועצה מנבחרת הציבור.

המטלות שהטילו הגרמנים על היודנראט היו קורעות-לב. אחת מהן היתה – להגיש רשימות של נידונים-לגירוש. הדירוג כלל יסודות פליליים, יצאניות, מקבלי סעד, אנשים שאינם עובדים. דירוג זה הוכתב על-ידי הגרמנים והיה אחיד בכל הקהילות. בספטמבר 1941 ציוו הגרמנים על היודנראט של ביאליסטוק לגרש 4,500 יהודים "לא-פרודוקטיביים" לגיטו פרוז'אני. אפרים ברש, ראש היודנראט בביאליסטוק הורה להכין רשימה על-פי הדירוג הזה. כתוצאה מכך, הובאו בתחילה לגיטו שלנו לא-מעט יסודות א-סוציאליים שפגעו במארג החיים בגיטו.

מטלה אחרת שהוטלה על היודנראט, היתה – לגייס פועלי-כפיה לעבודה בשירות הגרמנים. במקומות רבים סבלו העניים יותר מהעשירים, מן הגיוס לעבודה, מאחר שבעלי אמצעים יכלו לפטור עצמם מעבודות כפיה על-ידי תשלום כופר ליודנראט. בכספי הכופר מימנה המועצה פעולות סעד ורווחה בקהילה.

המועצה – שנאלצה לממן קשת רחבה של פעולות סעד ורווחה, ושל הצלת הקהילה מאיום גרמני אימתני במיוחד – גבתה מיסים שונים מבני הקהילה: היו מיסים על הכנסות, מיסים על דיר, מיסים על

מיסים על פנקסי־קיצוב, מיסים על אישפוז ועל תברואה, מיסים על קבורה - ומדי פעם בפעם, ניגבו מיסים מיוחדים מבעלי האמצעים, במיוחד כאשר היה על היודנראט לגייס סכומים גדולים למילוי תביעות סחטניות של הגרמנים. המיסוי - כמו הגיוס לעבודה - יצרו עימותים בין בני הקהילה לבין היודנראט. היו שסירבו לשלם את המס שהוטל עליהם.

מקור אחר לגיוס ממון היה - התעשייה. לדוגמה, בביאליסטוק - בה חיו כ־40,000 יהודים - פעלו יותר מעשרים בתי חרושת ובתי־מלאכה שייצרו מיגוון של מוצרים מוגמרים בשביל הצבא הגרמני. בלודו, אשר מנתה יותר מ־160,000 יהודים, היו בתקופת השיא 117 מפעלים שעבדו בשירות הגרמנים. ב־1941 הכניס הייצור לגיטו לודו יותר מ־16 מיליון מארקים. רוב הכסף שולם תמורת עובדי־כפיה (בשכר־רעב), והיתר תמורת מוצרים (במחירים נמוכים ביותר, שנקבעו בשרירות על־ידי הגרמנים).

במקומות רבים היה היודנראט נושא למרירות ולשנאה בלב בני הקהילה. היו שכינו את היודנראט "יודנפראט" - "הבגידה ביהודים". אחד מכותבי היומנים בגיטאות רשם בעוקצנות: "אחרי העלוקה הגרמנית באה העלוקה של היודנראט." ואחר כתב: "היודנראט חי חיים מתועבים ומת מיתה מתועבת שבעתיים."

מאז 1945 נטוש פולמוס בשאלת היודנראט: האם מועצות־יהודים אלה שירתו את הנאצים ובגדו למעשה בקהילותיהן, או שמא המתיקו ככל האפשר את רוע הגזירה, הרווחו זמן והיטיבו עם בני הקהילות שלהן, ככל שניתן היה בתנאי השואה? איני מתימר להיות היסטוריון, ובוודאי לא חורץ־משפט על זולתי, במיוחד בנושא רב־משמעות אשר כזה. אולם, הניסיון של פרוז'אני מלמד, כי בלי היודנראט עלול היה מצבנו להיות חמור שבעתיים.

בפרוז'אני לא המתינו הגרמנים עד להקמת היודנראט. אנשי האס־אס החלו מיד בהשלטת משטר של טרור, שנועד לשבור את רוח האזרחים ולהניעם לציית לגרמנים ללא עוררין. באחד הימים עצרו כמה עשרות בני־אדם והוציאו אותם להורג מחוץ לעיר. רק אחר־כך הורו השלטונות הגרמניים לתושבים היהודים למנות מועצה שתייצג אותם לפני השלטונות. לנו, בפרוז'אני, האיר המזל פנים, ומועצת היהודים היתה מורכבת מאישים שהיו מקובלים על הציבור ואשר פעלו כמיטב יכולתם לטובת הציבור. תחילה מנתה

המועצה חמישה חברים. מאחר שהשלטונות הגרמניים הרשו לצרף אליהם אנשים נוספים, מנה היודנראט, בסופו של דבר, עשרים וארבעה חברים. הממונים הראשונים דאגו לכך שהנספחים יהיו מכל השדרות והחוגים של הקהילה.

ראש היודנראט בגיטו פרוז'אני, עד 27 בינואר 1943, היה יצחק ינוביץ' (אשר ב-2 בפברואר 1943 הומת בגז ונשרף יחד עם אשתו וליה ובנם הצעיר מרדכי). סגנו היה עו"ד זאב שרייבמן. מנהל הלשכה היה אליעזר שיין, שהגיע מלודז' לפרוז'אני ב-1939 ועשה לילות כימים בניהול העניינים הפנימיים של המועצה. זאוויל סגל היה המקשר עם השלטונות - תפקיד שטמן בחובו סכנות רבות, מאחר שנושאו היה חשוף יותר מהאחרים למגע עם הגרמנים. האחראי על חלוקת המזון היה שלמה יודביץ'.

בין חברי היודנראט היה גם אברהם ברסקי, ציוני בלב ונפש ועורך העיתון הציוני "פרוזשאנער שמיטע". אברהם היה בן-גילם של הורי. הוא גר בסמוך לביתנו וקשרי רעות נקשרו בינו לבין הורי. ידידות זו נמשכה בינו לביני, בישראל, עד לפטירתו.

ידי היודנראט מלאו עבודה. תחילה, ניתנה הוראה לאוכלוסיה היהודית להמציא בתוך עשרים וארבע שעות חצי מיליון רובל, 2 ק"ג זהב, 10 ק"ג כסף ואת כל הפרוות, וכמו כן, 100 זוגות מגפיים. מדי יום נדרשו כמויות שונות של חפצים שונים: כרים, שמיות, מזרנים, מיטות ורהיטים. כעבור זמן מה נגזר על היהודים ללכת באמצע הרחוב ונאסר עליהם ללכת על המדרכות. אסרו על היהודים לגור ברחובות ד"ר פצביץ ו-3 במאי ובסימטאות הסמוכות אליהם. כל היהודים נאלצו לעקור מן הרובעים הללו. לבסוף, ב-25 בספטמבר 1941, נצטוו היהודים להתרכז בגיטו, שהקיף את הרחובות דומברובסקה עד הגשר, קוברינסקה עד הגשר, בז'סקה עד רחוב שרשבסקה עם הסימטאות שביניהם. רובע זה גודר בחוט תיל דוקרני ושער ראשי נקבע בו בקטע הרחוב שבין בית יודקובסקי לבין שורת החנויות.

מועצת היהודים נדרשה לספק את הדרישות וההזמנות שנתקבלו כמעט מדי יום ביומו מן המפקד הצבאי הגרמני. המועצה נטלה על עצמה תפקידים ארגוניים וכלכליים מגוונים, על מנת להקל על החיים בגיטו ועל הקשרים עם השלטונות. בהיותה מייצגת את כל הזרמים בקהילה, נוצרה בה אווירה של שיתוף פעולה, אמון הדדי ומסירות לעניין הכללי. המועצה שלטה למעשה

בכל תחומי החיים בגיטו. חבריה עמדו במבחן גם כאשר הובאו לגיטו יהודים רבים מערים אחרות, והיה צריך למצוא להם קורת־גג במקום שהצפיפות שלטה בו מלכתחילה.

מן התקופה הסובייטית הופקו לקחים חשובים. לא הורשו בגיטו שום עסקים פרטיים, וכל המצרכים והדירות עמדו לרשות הציבור. נוהל משק שיתופי במלוא משמעותו של המושג הזה. כך גברו על קשיים רבים: לא היתה ספרות במזון. כל בעלי המלאכה עבדו בבתי־המלאכה של המועצה, אשר קיבלה את שכרם של העובדים אצל הגרמנים מחוץ לגיטו.

כ־6,000 יהודים הובאו לגיטו פרוז'אני – 4,000 מביאליסטוק וכ־2,000 מהעיירות שרשוב, סלץ, היינובקה, ביאלוב' ועוד. כמות המזון שסיפקו הגרמנים לגיטו היתה זעומה מאוד: 200 גרם לחם לנפש ליום, מעט תפודים, בשר כמעט ולא סופק. עם זאת, למרות שהוכפלה אוכלוסיית הגיטו על־ידי המשלוחים שהובאו מן הסביבה, לא סבלו התושבים מחרפת רעב. מועצת היהודים דאגה להשיג מזון בדרכים שונות – לרבות שיחודם של אנשי אס־אס – והקפידה על כך שכל הנצרכים יקבלו את מזונם מן החנויות, המאפיה והמחסנים. רוב הזמן ניתן היה להשיג בחנויות של המועצה לחם ותפודים בכמויות לא מוגבלות ובמחירים זולים: לחם ב־2 מארקים הק"ג ותפודים ב־4 מארקים הפוד.

כמו כן, דאגה המועצה לקורת־גג לכל אחד מתושבי הגיטו. משימה זו נעשתה קשה יותר מיום ליום. הגיטו צומצם והלך בהדרגה. הגרמנים היו מודיעים ליודנראט: "יש לפנות רחוב פלוני ולהוציאו מתחום הגיטו." חברי המועצה היו צריכים לדאוג להעברת התושבים מהרחוב המפונה לרחובות שנותרו בשטח הגיטו. היה צריך להחליט היכן יאוכסנו המפונים. בתחילה שוכנו יהודים בבתים של נוצרים אשר דייריהם הועברו אל חלקי העיר שמחוץ לגיטו. אחר־כך החל היודנראט לצמצם את שטח־המגורים של דיירי הגיטו: משפחות שהתגוררו בשני חדרים ויותר, הועברו לחדר יחיד, על־מנת לשכן משפחות אחרות בחדרים האחרים. בביתנו, שנשאר בשטח הגיטו עד לפינויו הסופי, שוכנו משפחות שפנו מרחובות אחרים. הבעיה החמירה והלכה כאשר הביאו הגרמנים לגיטו יהודים שגורשו מיישובים אחרים.

המועצה הפעילה בית־מלאכה מיוחד, שהכין עתודות של פריטים שונים, אשר נשמרו במחסני הגיטו, מוכנים לכל דרישה,

כדי שלא תונחת הפתעה והגרמנים יתרגזו על אי מילוויה במועד. המועצה סיפקה עובדים למפעליהם של הגרמנים או של הנוצרים שעבדו למען הצבא הגרמני. לדוגמה, כ־200 אנשים נשלחו לסלילת כביש – וכלכלתם היתה על הגיטו. שכרם של היהודים העובדים היה כמחצית שכרם של הנוצרים שעסקו באותן עבודות. והיהודים גם ספגו מכות. אבי מצא תעסוקה כפקיד ביוזנראט. אמי סרגה פריטי ביגוד בשביל הגרמנים. אני נעשיתי משרת אצל משפחה גרמנית, אשר ראשה הובא לאזורנו כמנהל בנק. במקום עבודתי היה לי מספיק אוכל, וגם יכולתי לקחת משם כמשיכה מעט מזון וסיגריות, ולהביאם הביתה. בפעם הראשונה בחיי היה עלי לנהל מלחמת־קיום, ובגיטו למדתי את חוקיה הראשונים של המלחמה הזאת.

טרור בגיטו

בהיותנו בגיטו, לא ידענו מה מתרחש בחזית – אך חזינו מבשרנו את המהלומות שהחל הצבא הגרמני סופג בגזרות שונות: הגרמנים נעשו אכזריים יותר ויותר ככל שחלפו הימים. תחילה קצר הצבא הגרמני הצלחות בכל הגזרות. ב־25 ביולי 1941 כבר ניטשו קרבות בינו לבין הצבא האדום במבואות סמולנסק. הרוסים – בהוראת סטאלין – נקטו מדיניות "אדמה חרוכה" וב־27 באוגוסט הרסו את סכר הדנייפרופטרובסק. כל המאמצים הללו לא הועילו. ב־18 בספטמבר ניתקו הגרמנים את חצי־האי קרים. קיוב נפלה. ב־6 באוקטובר פתחו הגרמנים בהסתערות על מוסקבה. הממשלה הסובייטית פינתה את העיר בבהילות. עד 26 בחודש כבר נכבשו אודסה וחארקוב והוטל מצור על לנינגרד. ואז החלה הקערה מתהפכת: ב־30 בנובמבר כבשו הרוסים מחדש את רוסטוב, ב־6 בדצמבר נפתחה מתקפת־הנגד של ז'וקוב וב־14 בחודש נאלצו הגרמנים לסגת ממבואות מוסקבה.

גם בצפון־אפריקה התהפך הגלגל: ב־4 בנובמבר 1942 הובס רומל באל־עלמיין. כעבור ארבעה ימים נחתו כוחות בעלות־הברית בצפון־אפריקה הצרפתית. טוברוק ובנגאזי נכבשו מחדש בידי הבריטים. רומל נבלם באל־עג'יילה. זמן קצר לאחר מכן נכנסה הארמיה השמינית הבריטית לטריפולי.

הגרמנים ששלטו בחייה של האוכלוסיה הכבושה – ואשר ידעו על המצב בחזיתות – הגיבו בשצף־קצף. מדי פעם בפעם היו אנשי־צבא גרמנים מתפרצים לתוך הגיטו, משתוללים, שודדים

ומכים. בלט ביניהם הסמל הנאצי ליימן. באחד הימים התעלל ליימן ברב המקומי ובקבוצת יהודים זקנים. הוא ציווה עליהם להתעטף בטליתות ולהניח תפילין, ואחר-כך הורה להם לרקוד ולשיר לפניו ברחוב. מאחר שבידור זה מצא חן בעיניו, היה חוזר עליו שוב ושוב, כשהוא מביא עמו את עמיתיו, שיצפו בחזיון. לבסוף נמצאה דרך להניא אותו מכך: חברי היודנראט גייסו כסף אשר ניתן ככופר לסמל ליימן.

ב־1 בנובמבר 1942, עם שחר, כותר הגיטו על-ידי כוחות גרמניים גדולים. במרחק קצוב של חמישה-עשר מטר, הוצבו מקלעים. איש לא הורשה לצאת את הגיטו. רשיונות-היציאה של העובדים מחוץ לגיטו – בוטלו.

בהלה אחזה ביושבי הגיטו. "מה קרה?" שאלו אנשים זה את זה, ובעיניהם פלצות. "אי-אפשר לדעת דבר," ענו הנשאלים, שכן המגע בין יושבי הגיטו לבין העולם החיצון, נותק. החרדה המיידית גאתה והלכה משעה לשעה. אנשי האינטליגנציה שבגיטו – רופאים, מורים, עורכי-דין וכיו"ב, התאספו והחליטו לשלוח יד בנפשם ובלבד שלא ייפלו חיים בידי אנשי האס-אס. בין אלה היו ד"ר אוליה גולדפיין, פייבל גולדפיין, ד"ר רוזנקרנץ, אשתו ותינוקם, ד"ר פיק, אשתו ותינוקם, יוסף שרייבמן, אשתו ותינוקם, רעייתו של וולוול שרייבמן ובנם, ופניה פומרניץ ובתה. בערב התכנסו בביתו של סגן ראש היודנראט, וולוול שרייבמן, עם משפחותיהם – ארבעים-ואחת נפש, בסך הכל – והחלו בביצוע ההחלטה הנוראה. תחילה הוזרק רעל לילדים, אחר-כך לנשים ולבסוף לגברים. וולוול שרייבמן נבחר להישאר אחרון, כמפקח על ביצוע המשימה. אולם, מסתבר שהרעל הספיק רק להרדמה. איש לא מת.

מתוך יאוש, הסיק שרייבמן את התנור שנבניתו בפחמי-עץ, סתם את הארובה ומילא את החדר בעשן מחניק. מאחר שבינתיים הפציע השחר, החלו תושבים נפחדים להתדפק על דלתו של סגן ראש היודנראט, בבקשם לשמוע מפיו מה חדש.

"לא עונים," אמרו המתדפקים לשכניהם, שבאו בעקבותיהם. "נפרוץ. אולי קרה משהו למשפחת שרייבמן," הציע פלוני. נפרצה הדלת הקדמית, ולעיני הבאים נגול החזיון המחריד. מיד החלה פעולת הצלה. רוב האנשים ניצלו באותו בוקר – למעט צבי ניצקין, חתנו של זליג גולדפיין.

באותה פתאומיות שבה נאטם הגיטו - הוסרו מעליו משמרות הכיתור, ימים מספר לאחר מכן. חודשו רשיונות היציאה לעבודה, חודשה הספקת המזון לגיטו - ואף הוקצבה מנת בשר לכל נפש, פעמים מספר.

מסתבר, שמעשה זה היה חלק מן המאמץ השיטתי שעשו הגרמנים לטשטוש עירנותם של היהודים, על-מנת שייקל על הנאצים לבצע את מלאכת ההשמדה.

באחד הימים הודיע המפקד הנאצי כי בכוונתו לערוך מיפקד. "על כל התושבים להתייצב בחוץ ולהסתדר בשורות בנות עשרה," זה היה לשון ההוראה שניתנה לנו.

מועצת-היהודים ניסתה לשכנע את הגרמנים לערוך את המיפקד בביקור בבתיים. מיכאל (בן אליהו) בירנבוים, מונה כפוקד, והועמדו לרשותו פוקדים. אלה עברו מבית לבית ומילאו שאלונים מפורטים. על-פי השאלונים הללו הוכנה כרטסת מסודרת, שנמסרה למפקד הנאצי.

"זה לא מספק אותי," הודיע המפקד. "על המיפקד להערך בתנאים שקבעתי!"

הוא הבטיח, שלא יאונה ליהודים המתפקדים כל רע. לא היתה ברירה אלא להיענות לפקודה. כל תושבי הגיטו - גברים, נשים וטף - הסתדרו בשורות תחת כיפת השמים, וכך עמדו משעת בוקר מוקדמת ועד הצהריים. המפקד הנאצי הופיע רק בצהרי היום. הוא פקד את הנוכחים וקבע שמספר תושבי הגיטו הוא 9,976. (מתוך אלה, 6,000 היו יהודים מתושבי המקום, 2,000 יוצאי ביאליסטוק ו-2,000 בני העיירות הסמוכות - שרשוב, היינבוקה, ביאלוביז' ומאליץ').

בתום המיפקד שוחררו המתפקדים לבתיהם. אכן, לא אונה רע לאיש מאתנו. מדוע, איפוא, נערך המיפקד? ככל הנראה, אך ורק כדי לזרוע בלבבות חרדה וחוסר-ודאות.

שמן למדורת החששות סיפקו השמועות על שחיטות, מעשי-טבח, גירושים והשמדה סיטונית במקומות אחרים, מהם רחוקים מפרוואני, מהם קרובים אליה.

"אסור להאמין לשמועות," אמרו בעלי-התקווה. "הן נועדו לרפות ידיים ולשבור את רוחנו. כל יום שעובר, מקרב את מפתחם של הרשעים ואת גאולתנו!"

היו קטני-אמונה שפקפקו בדברי העידוד הללו, והיו – במיוחד צעירים – שלא היו מוכנים לחכות לגאולה והחליטו לברוח מהגיטו ולנסות את מזלם ביערות הסמוכים. אני הייתי צעיר מכדי לחשוב על בריחה, אולם אחרים, מבוגרים ממני, חמקו מן הגיטו. באזורנו היו יערות רבים, ובהם פעלו יחידות של פרטיזנים. הבורחים מהגיטו קיוו להצטרף אליהן. מעטים מהם צורפו לשורות הפרטיזנים. אחרים גורשו בגסות – והיו שהוסגרו לידי הגרמנים. אחדים מאלה שהצליחו להסתדר בחוץ, היו חוזרים מדי פעם בפעם לגיטו, לקבל מזון ומצרכים אחרים, ולעדכן את תושבי הגיטו בנעשה בחוץ. בחורים אלה היו חוליית-הקישור היחידה בין הגיטו לבין העולם החיצון.

ב־27 בינואר 1943, בשעה שבע בערב, באו שני פרטיזנים מאנשינו – אחד מהם היה מרדכי-בר, בנו של שלמה סגל – אל משרד היודנראט, וביקשו מראש המועצה סכום כסף ומספר זוגות מגפיים. ראש המועצה, יצחק ינוביץ', הבטיח לספק להם את מבוקשם, אך בעוד הם מחליפים דברים, נכנס למשרד ראש הגסטאפו בגיטו.

”מי אתם?” שאל בתקיפות את שני הצעירים. ובעוד הם המומים, אחז בהם וערך חיפוש בבגדיהם. כאשר נגע בידו באקדח שהיה מוסתר מתחת למעילו של אחד מהם, התנפלו עליו השניים, הפילוהו ארצה ונמלטו. בעקבותיהם, ברחו מן המשרד גם אחרים שהיו שם אותה שעה.

ראש הגסטאפו קם על רגליו ופתח באש מאקדחו. שומר הבניין, גבר קשיש מביאליסטוק, נהרג בר-במקום. דוד רוסוחובסקי וזישה ספקטור, חברי היודנראט, נפצעו קשה. יצחק ינוביץ', זאב שרייבמן, שלמה יודביץ, אברהם ברסקי, פייבל גולדפייין, לבנהנדלר-לויצקי ומיכל ינוביץ' – אנשי היודנראט – נעצרו על-ידי מפקד הגסטאפו, שהאשים אותם בקיום קשרים עם הפרטיזנים. הוא דרש מחברי המועצה שימסרו לו את שמותיהם של הפרטיזנים.

”אנחנו לא מכירים אותם. הם התפרצו למשרדנו באימי נשק,” היתממו חברי המועצה. מפקד הגסטאפו יצא את הבניין בשצף-קצף. כעבור שעה קלה כותר הגיטו במשמרות חזקים. ניתנה פקודה, שלמחרת בשש בבוקר יתייצבו כל חברי היודנראט במשרד המועצה. שם ייגזר דינם.

שוב אחזה אימה בלב תושבי הגיטו. שנתם נדדה מעיניהם כל הלילה. למחרת היום, 28 בינואר 1943, בשש בבוקר בדיוק, הופיע ראש הגסטאפו במשרד היודנראט והודיע לחברי המועצה כי על תושביהם של רחובות אחדים - 2,500 במספר - להתכונן לנסיעה בתוך שעות מספר.

"הם יועברו לשלזיה, לעבודה," הודיע מפקד הגסטאפו. "עליהם לקחת אתם את כל בני משפחותיהם, לרבות הזקנים, התינוקות והחולים. הם רשאים להצטייד בתבילות קטנות - ורצוי שייקחו אתם את כספם, תכשיטיהם וכל דבריהם הערך שלהם." כך החל פינוי גיטו פרוז'אני, שנמשך ארבעה ימים.

לקראת עתיד מעורפל

כאשר נתקבלה בגיטו הפקודה להתכונן לפינוי, הודיעו לנו הגרמנים שאנחנו נשלחים למחנות-עבודה - לעבודת כפייה. נאמר לנו שכל אחד מאתנו יוכל לקחת אתו רק מה שיוכל לשאת עמו. לא יותר. אמי מיהרה לתפור 150 דולר בנעליים שלי ושל אחי. בהרהור ראשון, אחי ואני חשבנו לברוח ליערות, אל הפרטיונים. בעת ההיא כבר היתה גדר תיל דוקרני מסביב לגיטו, אך היתה בה פירצה שבעדה נמלטו אנשים. הגענו לשם, אך נמלכנו בדעתנו וחזרנו הביתה.

"נישאר ביחד!" אמרנו - כיאה לילדים טובים של משפחה יהודית מסורתית.

הגיטו פונה בארבעה משלוחים - טרנספורטים - שאורגנו על-ידי אנשי האס-אס וילהלם ומוס. מתוך 9,161 יהודים, שחיו בגיטו בעת הפינוי, נכנסו למחנה 1,775 נשים וגברים יוצאי פרוז'אני. כמה עשרות ברחו בדרך, מאחר שהשמירה על הטרנספורטים לא היתה הדוקה - אך מעטים מהם ניצלו. בין הבורחים היתה ד"ר אוליה גולדפיין, מן הטרנספורט הראשון. במשך 18 חודשים התחזתה לנזירה. היא נדה ברחבי פולין ושמעה על ההשמדה. אחרי המלחמה הוזמנה למוסקבה על-ידי הסופר היהודי-סובייטי איליה אהרנבורג, ומסרה עדות על זוועות השואה. היא חזרה לפרוז'אני הריקה מיהודים, ועברה משם לצרפת, דרך צ'כוסלובקיה, גרמניה ואוסטריה, והגיעה לבסוף לארץ-ישראל.

הטרנספורט הראשון אשר מנה כ־2,500 מיהודי פרוז'אני, יצא את גיטו פרוז'אני ב־29 בינואר, ולמחרת היום, לאחר הסלקציה נכנסו למחנה 602 מיהודי פרוז'אני – 327 גברים ו־275 נשים. מהטרנספורט השני, שיצא לדרך ב־30 בינואר, נכנסו למחנה 281 מיהודי עירנו: 249 גברים ו־32 נשים. מהטרנספורט השלישי, שיצא את הגיטו ב־31 בינואר, נכנסו 493 מאנשי פרוז'אני: 313 גברים ו־180 נשים. שני הטרנספורטים הללו הגיעו לאושוויץ ביחד, ב־1 בפברואר, בגלל עומס התנועה. משפחתנו נכללה במשלוח הרביעי, שיצא את הגיטו ב־1 בפברואר וממנו נכנסו 294 גברים ו־105 נשים מיהודי פרוז'אני.

לטרנספורט האחרון צורפו גם רוב אנשי היודנראט. רבים מהם הקפידו לענוד על שרוולם את סימון המעמד שלהם, בתקווה שזה ישפיע לטובה על יחסם של הגרמנים כלפיהם, כאשר נגיע אל היעד.

לא ידענו מה צופן לנו העתיד. היינו מבוהלים ומבולבלים בגלל העקירה הפתאומית והיציאה אל הבלתי־ידוע, אך עדיין לא פחדנו ממוות. במקרה הגרוע ביותר – אמרו תושבי הגיטו איש לרעהו – ישתמשו בנו הגרמנים כפועל־כפיה.

הוליכו אותנו מן הגיטו במזחלות של איכרים, ששה־ששה בכל מזחלת, מהלך כ־12 ק"מ, אל תחנת הרכבת בלינובה, ממנה יצאה רכבת בעלת פסים צרים לכיוון אורנצ'ינה, ושם הועמסנו על רכבת־משא רגילה. דחסו אותנו – 120–150 נפש בקרון – לקרונות־משא צרפתיים, שנשאו את הכתובת: "קרון ל־40 בני־אדם או ל־8 סוסים". כבר בשלב הכניסה לקרונות, נפלו קורבנות – בין אלה, מינה ברסקי בת ה־80, אמו של אברהם ברסקי.

לא הפרידו משפחות בעליה לקרונות־המשא. נסענו בקרון אחד – הורי, אחי, אני וסבתי אסתר, מצד אבי. כאשר פתחה הרכבת בנסיעה, הבחינו אחדים מן האנשים בקרון שלנו, שהיא נעה מזרחה.

"ישמרנו השם!" קראו בבהלה. שכן, כבר ידענו שבמזרח מוציאים להורג יהודים רבים. אולם הרכבת עצרה וכאשר חודשה תנועתה – נעה מערבה. שוב ניצת בלב זיק של תקווה, ונשמנו לרווחה. אולי באמת מוליכים אותנו לשלזיה, לעבודה?

הנסיעה ברכבת נמשכה כשתי יממות. בדרך לא התעללו בנו

הגרמנים, אך הצפיפות בקרונות היתה גדולה. נאלצנו לנסוע בעמידה, כאשר החלשים יותר נשענים על החזקים מהם. את הצרכים עשינו בקרון. הצחנה התעצמה והלכה משעה לשעה, ונוסף עליה הריח החמוץ של זיעה. החום היה איום, למרות הכפור ששרר בחוץ. החום והזיעה עוררו צמא עז, אך לא היו לנו מים לשתייה.

"אני מוכן לתת את שעון הזהב שלי תמורת חופן שלג מבחוץ", אמר פלוני בקול ניחר.

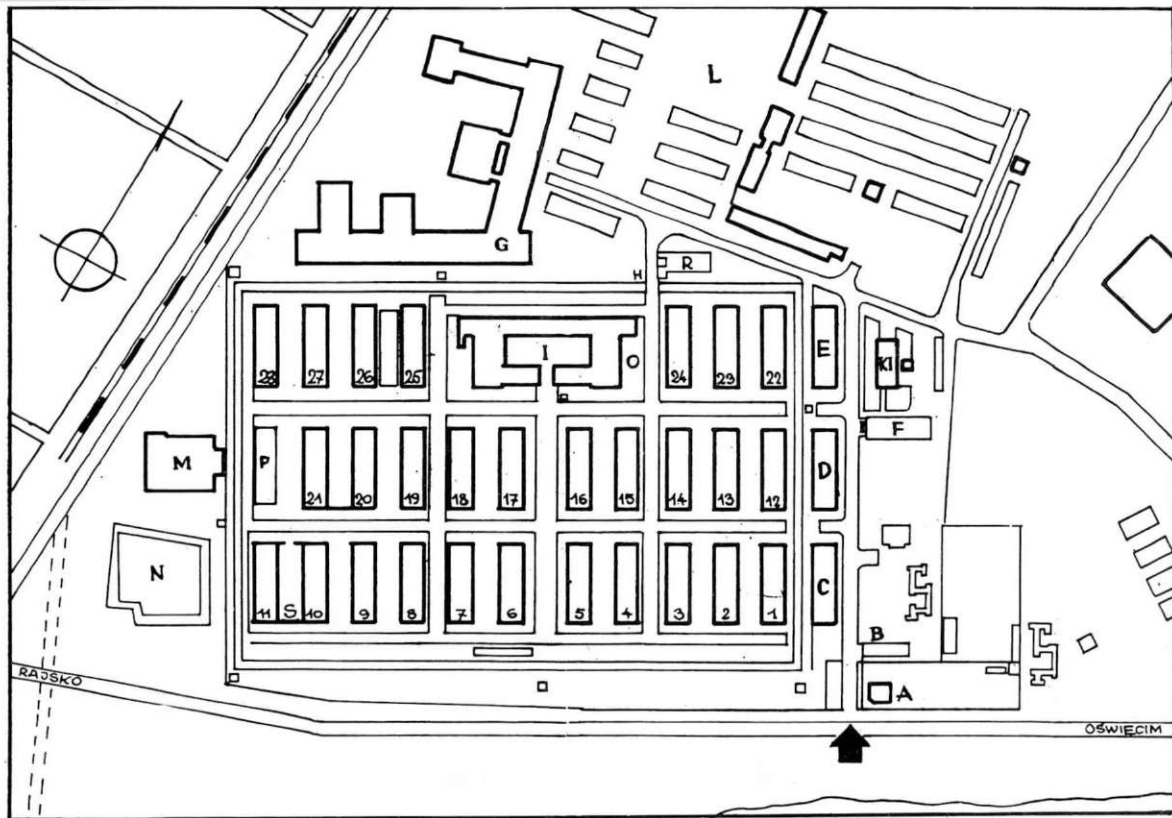
ילדים וזקנים נחנקו מחוסר אוויר לנשימה. בכי הילדים, אנקות הזקנים וגניחותיהם של החלשים והחולים, קרעו את הלב. בזה אחר זה מתו אנשים בקרונות, אך רק העומדים לידם הבחינו בכך, משום שבדוחק הנורא נשארו המתים עומדים על רגליהם.

כאשר עצרה הרכבת בדרך, נשארו הקרונות סגורים על מנעול ובריח. לא יכולנו לראות את הנעשה בחוץ, או לדעת היכן אנו. לבסוף הגענו אל בירקנאו, המרוחקת כ-800 ק"מ מפרוואני. הרכבת נכנסה בשער גבוה, שהתנשא מעל מסילת הברזל אשר הפרידה בין מחנות הגברים לבין מחנות הנשים.

כאשר מזכירים היום את השמות אושוויץ, בירקנאו וראיסקו, רק מעטים יודעים כמה באמת אמורים הדברים. אושוויץ היה מחנה צבאי לשעבר, שהפך למחנה הסגר לפולנים ואחרים, בשנות המלחמה הראשונות. ב-1942 הוסב למחנה ריכוז ליהודים. בירקנאו היה מחנה שנבנה על-ידי אסירים מאושוויץ.

רעיון ההקמה של מחנה-ריכוז באושוונצים (אושוויץ) הועלה בלשכתו של מפקד האס-אס והמשטרה של דרום-מזרח, גרופנפירר אריך פון דם בך-זלבסקי, בעיר וורוצלב. התוכנית הוגשה בסוף 1939, לאחר שנתקבלו דיווחים על צפיפות-יתר בבתי-הכלא של שלזיה העילית ואגן דברובה. משטרת הביטחון התלוננה, שעקב הצפיפות הזאת נגזר עליה להגביל את פעולות הטרור והעונשים נגד האוכלוסיה הפולנית. "לדיכוי ההתנגדות בקרב האוכלוסיה, דרושים מעצרים המוניים", טענו קציני משטרת הביטחון.

עוזרו של בך-זלבסקי, מפקד משטרת הביטחון אוברפירר ארפד ויגנד, הציע להקים מחנה ריכוז באושוונצים. הוא ציין כי ניתן לשלוח מיד עצירים למחנה הצבאי הקיים שם, והוסיף, שהשטח שמסביב למחנה, שהיה מחוץ לעיירה, במפגש הנהרות ויסטולה

מחנה אושוויץ 1.

בלוק 11 (פינה שמאלית למטה) היה בלוק החקירות. העצירים גרו בצפיפות בביתנים "בלוקים" המסומנים במספרים 1-28. בלוקי המגורים מספר 17 (באמצע השורה השניה) היה בלוק המגורים של המחבר. מיבנה KI היה תא הגזים והכבשן מס' 1. הסימון S (בין בלוק 10 ובלוק 11) היה קיר-המוות.

וסולה, מאפשר - מצד אחד - הרחבה בעתיד, ומן הצד השני, בידוד מן העולם החיצון. יתירה מזו, לאושוונצים היו קשרי רכבות טובים עם שלזיה, הגנרלגוברנמנט, צ'כוסלובקיה ואוסטריה. בתחילת ינואר 1940 נשלחה משלחת לאושוונצים, לעמוד מקרוב על הנתונים בשטח. למרות שהוועדה מצאה שהמחנה הצבאי אינו מתאים להסבה למחנה ריכוז, הודיע בך-זולבסקי לראש האס-אס, רייכספירר היינריך הימלר, כי "בקרוב יוקם מחנה ליד אושוונצים, שיהיה מעין מחנה ריכוז ממלכתי."

ב-21 בפברואר 1940 הוגש להימלר דו"ח, על-פיו יתאים בסיס התותחנים הפולני לשעבר באושוונצים (שכלל אורוות לסוסים גוררי התותחים והתחמושת) לשמש קרנטינה (מחנה מעבר).

ב-18 באפריל ביקרה באושוונצים משלחת בראשותו של האופטשטורמפירר רודולף הס, שהיה מפקד מחנה הריכוז בזאקסנהאוזן. בלשכתו של ויגנד בוורוצלב סוכם, כי המחנה באושוונצים ישמש מחנה-מעבר לעצירים פולנים בדרכם למחנות ריכוז בלב הרייך. על-פי תוכניתו של ויגנד, נועד מחנה הקרנטינה לאכלס 10,000 עצירים.

ב-27 באפריל אישר הימלר את הקמת הקרנטינה באושוונצים, וציין כי המבנים הנוספים שיידרשו - ייבנו בידי העצירים עצמם.

ב-4 במאי מונה הס לקומנדנט של מחנה-הריכוז אושוויץ. צעדו הראשון היה פינויים של כ-1,200 אזרחים שחיו במחנה ובקירבתו. ראש המועצה המקומית של אושוונצים נדרש לשלוח 300 מיהודי העיירה לעבוד במחנה. כמו כן, הועסקו שם כעשרה פועלים פולנים מתושבי הסביבה.

ב-20 במאי 1940 החל לפעול באושוויץ רפורטפירר גרהארד פאליץ, מוותיקי מנגנון האס-אס בזאקסנהאוזן ומן האכזריים שבהם. הוא הביא למחנה החדש באושוונצים 30 אסירים גרמנים, פושעים פליליים שהורשעו בדין ואשר נבחרו במיוחד מבין הכלואים בזאקסנהאוזן. אסירים אלה קיבלו את המספרים האישיים 1 עד 30 ואוכסנו בבלוק 1 במחנה. הם נועדו לשמש "נאמנים" - כוח-עזר למנגנון האס-אס. הם השגיחו באכזריות על העצירים במחנה ועל קבוצות העבודה (קומנדו). חיל-המצב באושוונצים תוגבר על-ידי 15 אנשי אס-אס מקרקוב. קזימיז' סמולן, עציר-לשעבר באושוויץ ולימים מנהל המוזיאון שהוקם באתר

מחנה־ההשמדה הזה, מספר כי ב־29 במאי 1940 נשלחה לאושוונצים ממחנה־הריכוז דאכאו קבוצת עצירים שנקראה "יחידת־חוף" (אאוסנקומנדו). בראש הקבוצה הזאת, שמנתה 39 עצירים פולניים, עמד קאפו גרמני. קבוצת־עבודה זו מתחה גדר תיל דוקרני מסביב למחנה. לא ניתן להם חופש תנועה באזור, ונאסר עליהם לקיים מגע עם הפועלים היהודים, תושבי אושוונצים. אלה־האחרונים נהגו להעביר בסתר מצרכי מזון לעצירים מדאכאו.

ב־14 ביוני הובא לאושוויץ, מכלא טרנוב, המשלוח (טרנספורט) הראשון של אסירים פוליטיים פולניים – 728 במספר. הם קיבלו את המספרים 31 עד 758 ואוכסנו בקרנטינה – מחנה מעבר שהוקם אז בבניין של בית־חרושת לטבק לשעבר. באותה עת תוגבר סגל המחנה במאה אנשי אס־אס.

בנובמבר החליט הימלר – על־פי תוכנית שהגיש לו הס – להקצות רצועת־ביטחון מסביב למחנה שתעובד עיבוד חקלאי.

בתחילת ינואר 1941 אישר הימלר את חלוקת מחנות הריכוז באזור לשלושה סוגים, על־פי זהותם של העצירים ומידת הסכנה הגלומה בהם לביטחון הרייך. מחנה אושוונצים נקרא על־ידי מפקד משטרת הביטחון ריינהארד היידריך "מחנה־ריכוז אושוויץ 1" והוא נכלל – יחד עם מחנות דאכאו וזאקסנהאוזן – בסוג א', שנועד לעצירים "שאינם עבריינים קשים ושניתן בהחלט להחזירם למוטב". המחנות מסוג ב' נועדו על־ידי היידריך לעצירים שהיו "עבריינים רציניים יותר, אך עדיין מסוגלים לתקן את דרכיהם". בסיווג זה נכללו בוכנוואלד, פלוסנבורג, נוינגאמה ו"אושוויץ 2" (שעדיין לא הוקם, אך כבר תוכנן). בסוג ג' – שנועד ל"עבריינים רציניים מאוד" – כלל היידריך את מאוטהאוזן.

כדי לבנות את "אושוויץ 2" פונה – ב־8 במארס 1941 – הכפר הפולני פלאווי, תוך רבע שעה. למחרת פונתה האוכלוסיה היהודית מהעיר אושוונצים. בתיהם של המפונים הועמדו לרשותן של משפחות אנשי האס־אס ומומחים גרמנים שהובאו לאזור כדי לבנות בית־חרושת לדלק סינתטי ובית־חרושת לגומי סינתטי. בסך הכל, פונה שטח בן 40 קמ"ר מסביב למחנה. בשטח זה סיררו ללא הרף אנשי אס־אס, אנשי הגסטאפו והמשטרה המקומית.

שיקולי כלכלה וביטחון הם שהכתיבו את גודל השטח שהוקצה למערך של אושוויץ. הסביר הס: "האוכלוסיה המקומית, הפולנית,

היא לאומית-קנאית, המוכנה לפעול נגד אנשי האס-אס השנואים עליה, וכל אסיר שנמלט יקבל עזרה מיד בהגיעו אל משק פולני. " כאשר "נחנך" מחנה-הריכוז באושוונצים, היו בו 20 בנייני לבנים, מהם 14 חד-קומתיים וששה דו-קומתיים. בין 20 במאי 1940 ל-1 במאס 1941 נכלאו שם 10,900 בני-אדם, רובם פולנים.

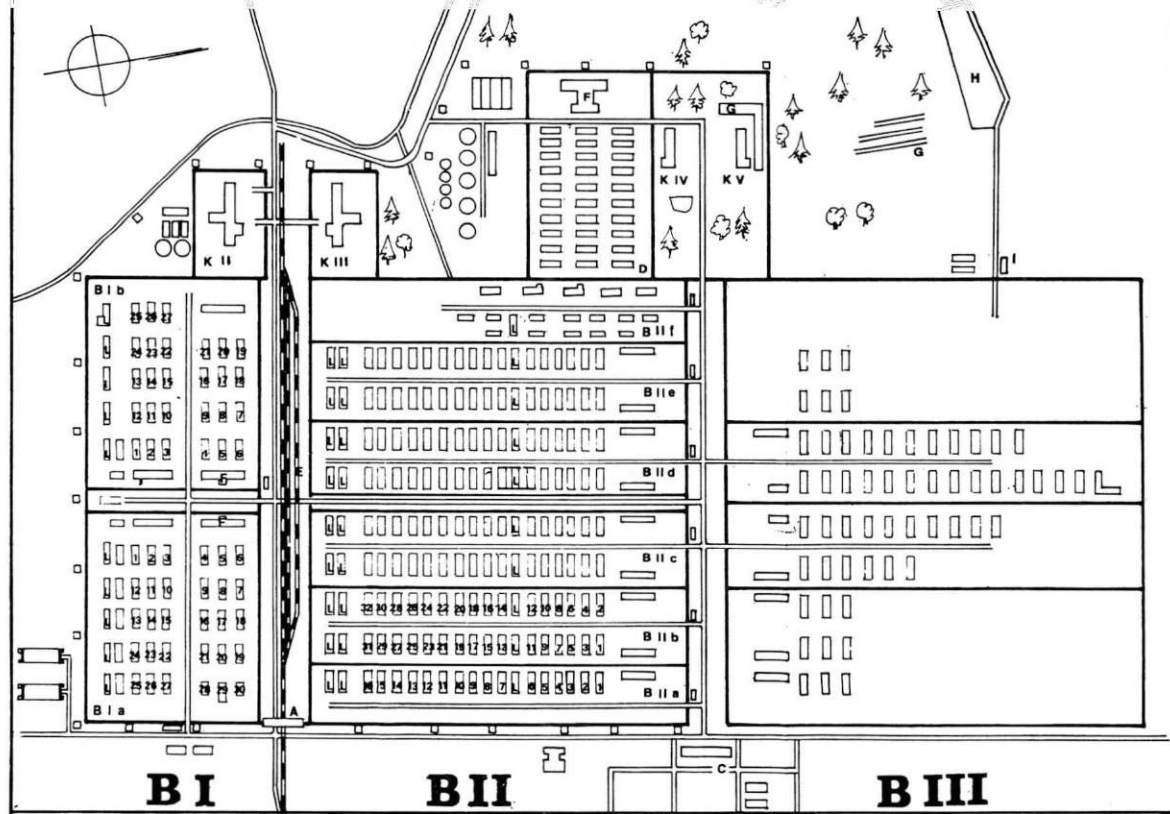
הימלר ביקר באושוויץ בראשונה ב-1 במאס 1941. בסיכום סוירו הורה להס להרחיב את המחנה כדי שיכיל 30,000 עצירים; לבנות ליד הכפר בז'ינסקה מחנה ל-100,000 שבויי-מלחמה; להעמיד לרשות מפעלי אה-גה-פארבן 10,000 עצירים שיבנו בית-חרושת ליד אושוונצים (המיקום נבחר כדי להבטיח את המפעלים הללו מפני הפצצות מהאוויר, וכן בגין קירבתם של מכרות פחם ושל מחנה הריכוז שממנו יכלו הגרמנים לספק כוח-עבודה זול במספר עצום); להכשיר את האזור לחקלאות; לבנות בתי-מלאכה למילוי צרכי המחנה. כמו כן, אמר כי יש לבנות מפעלי חימוש גדולים ליד המחנה, כדי שהאס-אס ימלא תפקיד מוביל בצידו הצבא הגרמני. במקביל, הורה הימלר לבנות שיכון לאנשי אס-אס באושוונצים.

תוכנית ההרחבה של "תשלובת אושוויץ" כללה ארבע גזרות: הגזרה המערבית נועדה לשיכון אנשי אס-אס בבתים עם מדשאות, מרכז ספורט ובית-ספר לרכיבה. הגזרה השנייה נועדה להכיל את מפקדת המחנה ואת השטח הכלכלי-עשייתי (מחסנים, בתי-מלאכה וכיו"ב). הגזרה השלישית, שגבלה בגזרת המפקדה, נועדה להוות את מחנה הריכוז עצמו. הגזרה הרביעית נועדה לשמש בסיס לחיל-המצב של האס-אס.

למחנה-הריכוז עצמו הוקצה שטח שאורכו קילומטר ורוחבו 400 מ'. בשטח זה נבנו 78 צריפי-מגורים (בלוקים) חד-קומתיים, לעצירים, בשני מחנות שביניהם הפריד מגרש-מיסדרים.

עבודת ההרחבה של המחנה החלה בקיץ 1941, על-ידי עצירים. רוב חומרי-הבנייה באו מבתים שנהרסו באזור, לאחר שפוננו מיושביהם. במקביל להרחבת המחנה, החלו הגרמנים להעניק לעיירה אושוונצים אופי גרמני.

באביב 1941 החלו עצירים מאושוויץ לעבוד בשדות מסביב למחנה. היה עליהם לקצור את הדגנים והשחת וללקט את הירקות שזרעו האיכרים המקומיים לפני שפוננו מהאזור. אחר-כך הוקמו משקים חקלאיים גדולים, שבהם הועסקו עצירים.

מחנה אושוויץ 2 - בירקנאו
 הקרנטינה B I I E מחנה הצוענים מאוחר יותר.
 מחנה B I I D שבו חי המחבר. בלוק 11 שימש בלוק עונשין. B I I F - בית החולים של העצירים.
 K - תאי גזים וכבשנים.

ב־26 במארס 1942 הובאו למחנה הנשים שנבנה באושוויץ, 999 עצירות גרמניות מראבנסבריק ו־999 עצירות יהודיות מסלובקיה. נשים אלה קיבלו את המספרים 1 עד 1998. אחר־כך הובאו לשם עצירות פולניות מקרקוב.

באמצע יולי 1942 ביקר הימלר בפעם השניה באושוויץ. לאחר שסייר בתשלובת הגדולה, הורה להס להחיש את הגדלת המחנה ולחסל את היהודים שאינם מסוגלים לעבוד, העצורים בו. באוגוסט 1942 נבנו בשטח הכפר בז'ינקה לשעבר שני מחנות נפרדים, שסומנו ב1א ו־ב1ב. בראשון שוכנו עצירות.

בינואר 1943 החלו הגרמנים בהשמדה סיטונית של יהודים באתר בז'ינקה. בביקורו שם, צפה הימלר בתהליך כולו – החל מהורדתם של היהודים מן הרכבת, עבור דרך הסלקציה ודרך ההמתה בגז בכונקר שהותקן לצורך זה, וכלה בסילוק הגוויות. הימלר דן עם אנשיו באושוויץ בבעיה שהטרידה אותו ואותם: כיצד לסלק את הגופות לאחר החיסול הסיטוני, כך שלא יישארו ראיות לפשע הזה. הפתרון שנתקבל היה – בניית ארבעה כבשנים, משרפות, ליד תאי־הגז. כמה מאות מהנדסים וטכנאים מן העצירים במחנה, הועסקו בבניית מערך־ההשמדה הזה, בהשגחתם של אנשי־מקצוע אזרחים גרמנים וכמה מאות אנשי אס־אס.

קצב הבניה היה מהיר מאוד. בין מארס ליוני 1943 נשלמו בבז'ינקה ארבעה הכבשנים ותאי־הגז שלימים.

במרוצת 1943 נבנו ששה מחנות נוספים, שסימנם ב2. הראשון – ב2ה – שבו נעצרו הצוענים, הוקם בפברואר 1943 (כאשר הובאנו אנו לאושוויץ). בין 26 בפברואר 1943 לבין 21 ביולי 1944 הובאו לשם 20,967 גברים, נשים וטף. כ־1,700 אחרים נשלחו ישר לתאי־הגז, משום שהיו חשודים כחולים בטיפוס. אלה לא נרשמו כלל בספרי המחנה. ב־2 באוגוסט 1944 חיסלו שלטונות המחנה את מחנה הצוענים, לאחר שהמיתו בגז את 2,897 הגברים, הנשים והילדים שעדיין שרדו שם.

מחנה ב2ד נועד לעצירים בריאים, עובדים.

מחנה ב2ו שימש בית־חולים לגברים. בית־חולים זה לא היה מצויד היטב, ושימש למעשה "אכסדרה למשרפה", כדברי סמולן. היו בו 2,500 מיטות, ורופאי האס־אס נהגו לבצע בו סלקציות ולשלוח חולים לתאי־הגז, כל אימת שהיה צורך באישפוז חולים חדשים.

באוגוסט 1943 הוקמה קרנטינה במחנה בא. היה בה מקום לכ-6,000 עצירים – מאלה שעתה־זה הובאו לאושוויץ. הקרנטינה – מחנה המעבר – שימש למעשה כמבחן הישרדות: מי שנשבר שם, בגוף או ברוח, נשלח לתאי הגז. למחנה בב הובאו יהודים מגיטו טרוויינשטאט (טרזין) בבוהמיה. ניתן לו השם "מחנה המשפחות". מחנה בג שימש בתחילה לאיחסון החפצים האישיים של היהודים שנשלחו להשמדה. העבודה הקדחתנית של הרחבת המחנה – ומלאכת ההשמדה הסיטונית שבוצעה בו – נמשכו ללא הפוגה עד לשלהי המלחמה.

כאשר מבצע ההשמדה היה בעיצומו, היתה אושוויץ, למעשה, מערך בן שלושים ותשעה מחנות־ריכוז, שחולקו לשלוש קבוצות עיקריות: אושוויץ 1 היה המחנה העיקרי, שבו נמצאה ההנהלה המרכזית, מרכז הגסטאפו של המחנה, מפעלים כלכליים ותעשייה צבאית שפעלו למען הצבא הגרמני; אושוויץ 2 – בירקנאו (על שם הכפר הפולני שעל מקומו הוקם המחנה), שתפקידו העיקרי היה השמדה המונית של בני־אדם בתאי־גזים ובדרכים אחרות; ואושוויץ 3, שהיה מחנה־ריכוז שנועד להקמת בתי־חרושת ענקיים לייצור סינתטי של גומי ובנוזין. אותנו שלחו לבירקנאו, שנמצא כשני קילומטרים ממערב לאושוויץ.

הסלקציה

כשהגענו לתחנת הסופית, נשארנו שעות ברכבת - עד שהשטח פונה מן המשלוחים הקודמים. בימים ההם הובאו לאושוויץ משלוחים רבים, בזה אחר זה. עובדי-רכבות גרמני סקרן העיר באוזני עמיתיו: "נוצר הרושם שאושוויץ היא עיר גדולה, המתפתחת במהירות. אלפי אנשים מוזרמים אליה, ואיש אינו יוצא ממנה!" אכן, אחת הסיבות לבחירתו של המקום הזה לבניית תשלובת הריכוז וההשמדה של "הפתרון הסופי", היתה העובדה שאושוויץ היתה צומת רכבות שעברו בו קווי-מסילה ממקומות רבים בפולין. עד 1942 היו כל הטרנספורטים "נפרקים" על רציף סמוך למחנה אושוויץ 1. ב־1942 החלו הגרמנים להשתמש ברציף-רכבת שני, שנקרא "יודנראמפה" ואשר נועד ליהודים שהובאו לאושוויץ - רובם להשמדה, חלקם לעבודה, לאחר סלקציה ורישום במחנה. אנחנו הובאנו לרציף הזה.

אחרי-הצהריים נפתחו לרווחה הדלתות של קרונות-המשא.

"לצאת את הקרונות!" נשמעה ברמקולים פקודה בגרמנית,

בנימה תקיפה. "את החבילות להשאיר בקרונות!"

לא היה צריך לדחוק בנו לצאת את הקרונות הדחוסים. נפלטנו מתוכם בבהילות, אך בטרם נספיק לנשום לרווחה, נקלענו ישר אל משטרי-האימים של האס־אס. הרציף היה מכותר מאות אנשי אס־אס חמושים במקלעים, ברובי-סער, באלות ובאקדחים. רבים מהם אחזו בידיהם כלבי רועים ("זאב גרמני") מאומנים לתקיפה, שחשפו את ניביהם ורטנו ריטונים מפחידים. המורה ארז יצא עם

צורר קטן, ועל העבירה הזאת הונחתה מהלומת אלה על ראשו, עד זוב דם. הרב ר' דוד פייגנבוים הוכה אף הוא באכזריות – לא ברור על מה ולמה.

נשמעה פקודה בקול רם ודוחק:

“גברים לצד זה, נשים וילדים לצד השני.”

המרחק בין שתי הקבוצות היה כמאה מטר, אך בעיני המופרדים מיקיריהם היה זה כמו סוף העולם. צעקות קורעות-לב ליוו את הרחקת הנשים והילדים מהבעלים והאבות. אולם, הכל היו מבלבלים ומפחדים. איש לא היה מסוגל לחשוב מחשבה עצמאית. איש לא העלה בדעתו להתנגד לביצוע פקודה. הפקודות הקולניות, המלוות גידופים וקללות, בנביחות כלבים ובחבטות של קתות רובים, שיתקו את המוח.

ואז בוצעה הסלקציה המפורסמת לשמצה. איני יודע מי ניהל אותה באותו יום. לימים צוין לדראון עולם ד"ר יוזף מנגלה, המדען-כביכול הנאצי, שנשלח לאושוויץ בהמלצת האקדמיה למדעים בברלין והקים שם מעבדה לניסויים לא-אנושיים בבני-אדם, ובמיוחד בנשים ובתאומים. אחד מאנשי הצוות שלו, ד"ר ויקטור קאפזיוס, לא פיגר אחריו בהרבה בפשעי-המלחמה הנוראים שביצע. קאפזיוס, יליד רומניה (1908), שירת באושוויץ בדרגת מאיור ומילא את תפקיד הרוקח הראשי. ב-1944 זנח את מקצוע הרוקחות והתמסר להשמדת יהודים. כשהובאו יהודי הונגריה למחנה, היה ד"ר קאפזיוס עוזרו הראשי של ד"ר מנגלה בביצוע הסלקציה. משלוח אחד בן 1,800 נפש שלח אישית אל תאי-הגז. ממשלוח אחר שלח, יחד עם ד"ר מנגלה, 1,200 ילדים לתאי-הגז. ב-10 באוקטובר 1944, כאשר מנגלה ביצע סלקציה נרחבת בבירקנאו ושילח את כל החולים שהיו מאושפזים בבית-החולים, אל תאי-הגז, דאג ד"ר קאפזיוס שאספקת הגז תבוצע על-פי לוח-הזמנים ובכמויות שנקבעו מראש. הוא גם עשה ניסויים בסמים משכרים בעצירים, שלפחות שניים מהם מתו בניסוי.

כאשר הגענו אנחנו למחנה, בתחילת 1943, נמנה עם מנהלי הסלקציה גם וילהלם בוגר – שעליו עוד אספר בהמשך.

עמדנו בשורות של חמישה, וקצין אס-אס בכיר עבר על פני השורות והראה באצבע – מי יישאר במקומו, מי יעבור לקבוצה אחרת. ימינה, שמאלה. ימינה, שמאלה. הסלקציה בוצעה באורח

שרירותי, "לפי העין". מפקד אושוויץ באותה עת, רודולף פרדינאנד הס, תיאר אותה בעדותו במשפטי נירנברג, וגם בזכרונותיו: "וכך היה סדר המיון. הקרונות רוקנו בזה אחר זה. לאחר הורדת המטען, הוכרחו היהודים לעבור אחד-אחד לפני רופא אס-אס, והלה החליט, תוך כדי צעידתם, על כושרו של כל אחד. הכשירים לעבודה הובלו מיד בקבוצות קטנות אל המחנה. אחוז-הכושר היה 25-30 בממוצע בכל המשלוחים, אבל חלו בו תנודות רבות."

עד-מהרה נוכחנו לדעת, שאנשים שנראו צעירים וחסונים יותר מאחרים, נכללו בקבוצה אחת, ואילו בקבוצה אחרת רוכזו נשים עם ילדים. גברים זקנים, חולים או חלשים למראה, ונשים בלי ילדים, הופנו הצידה. אחדים מאלה שהבחינו באופי המיון, ניסו להצטרף בחשאי לקבוצה הצעירים והחסונים. מי שנתפס בקלקלתו, הוכה קשה.

במהלך הסלקציה לא נשאלו שאלות, בדרך כלל. רק במקרים מסויימים היה מנהל הסלקציה שואל שתי שאלות: בן כמה אתה? ומה המקצוע שלך? בדיעבד התברר, שמי שאמר שהוא פקיד – נשלח לחיסול. מי שאמר שהוא בנאי או חשמלאי וכו' – הושאר במחנה. מפקד אושוויץ הס העיד כי רופאים יהודיים ועובדים רפואיים הועברו, בלי יוצא מן הכלל, אל המחנה. כאשר שאלו אותי, בשלב המיון, בן כמה אני, אמרתי שאני יליד 1924 – מבוגר בשנה מכפי שהייתי. חשבתי שמוטב להגיד שאני כבר לא נער.

אבא, שעמד בקבוצת חברי היודנראט ועובדי "המועצה", נשלח מיד לצד אחד, יחד עם כל אנשי היודנראט. עד-מהרה הבינונו את הסיבה לכך: להבדיל מן המצב בגיטו, שבו היה נוח לגרמנים להסתייע במועצות היהודים, במחנות ההשמדה הם היו מעוניינים בחיסול מוקדם של כל מנהיגות שהיא, על-מנת שייקל עליהם לשלוט בעצירים ולשבור את רוחם, לבל יתמרדו חלילה.

בדיעבד, מסתבר שאילו היתה התנגדות, לא היו הגרמנים יכולים להוביל את ההמונים לכבשנים. כולם הלכו בשקט, כי לא ידעו לאן הם הולכים. אחרת היה על הגרמנים להעסיק חיילים רבים – ומאיכות טובה מזו שנשלחו למחנות – וגם היה חבל להם על הכדורים. במחנה הפעילו הגרמנים הונגרים, קרואטים, פולנים ואחרים, שהיו אנטישמים ומוכנים לשתף פעולה בהשמדה. אלה

לא היו אנשי-צבא, שהיו מסוגלים להתמודד כיאות עם מרד מאורגן של המוני עצירים.

אילו היה מרד מאורגן של כל המחנה, אפשר היה להכריע בקלות את השומרים – כמו שקרה בסוביבור, באוקטובר 1943. כאשר התלקח המרד בגיטו וארשה, ב־1944, היה על הגרמנים להקצות כוחות צבא רציניים, למיגורו.

אחת הסיבות לכך שלא היה מרד במחנות ההשמדה אלא בשלהי המלחמה, היתה העובדה שהמנהיגות חוסלה בידי הגרמנים. בהעדר מנהיגות, כל אחד חשב איך לשרוד עוד יום ועוד יום – עד שתסתיים המלחמה. כל אחד האמין, בסתר לבו, שהוא יהיה ב־המזל שיישאר בחיים.

כשלוש מאות גברים וכמאתיים נשים הופרדו מכל טרנספורט בן 2,500 נפש, שהובא מגיטו פרוז'אני לאתר אושוויץ-בירקנאו. בסך הכל, הופרדו 1,200 גברים ו־800 נשים. כל היתר, לרבות המתים והחולים, הועמסו על משאיות והוסעו אל בירקנאו, מרחק 1.5 ק"מ מתחנת הרכבת. אנו, שנשארו מאחור, לא ידענו כי זו היתה דרכם האחרונה עלי-אדמות.

רק כעבור זמן רב נודע לנו, מקטעי תיאורים שגונבו לאוזנינו, מה עשו הגרמנים במפונים הללו.

בתוך חורשה קטנה של עצי לבנה עמד בית לא־גדול, לבן, שאנשי האס־אס הסבו לתא־גזים. הגברים והנשים הוכנסו יחד לצריף עץ, שם נצטוו להתפשט, ובהיותם עירומים נדחסו לתוך הבית הקטן – עד 2,000 ביחד. הדלתות הוגפו הרמטית. איש אס־אס עלה על הגג ושלשל פנימה, מבעד לפתחים מיוחדים שנקרעו בגג, קופסאות שהכילו גז רעיל. הפתחים נסגרו. לאחר שהיה ברור לגרמנים כי כל האנשים מתו בגז, נפתחו דלתות הבית, הגופות הוצאו מתוכו, ולפני שהושלכו לבור ענק, נעקרו שיני הזהב מפיותיהן ונגזזו שערות ראשיהם של הנשים והילדים. כבור הוכנו מראש גזרי־עצים יבשים. על הגופות נשפך בנוזין ושולחה בהן אש.

מדי פעם בפעם היו המרצחים מחליטים להעניש טרנספורט ולהמיתו בייסורים קשים במיוחד. זה היה גורלו של הטרנספורט השלישי מפרו־אני, שהגיע לאתר ההשמדה ב־1 בפברואר 1943. אנשי הטרנספורט הזה חשו בריח הבשר הנחרך, וקפאו תחתם –

ממאנים ללכת כצאן לטבח אל תא הגזים. מיד שיסו בהם הגרמנים את כלביהם, היכו אותם באלות ולבסוף שלשלו לתא־הגזים כמות קטנה מהרגיל של גז. האומללים גססו במשך שלוש שעות עד שמת האחרון שבהם.

במארס 1943 שיכללו הגרמנים את מכונת ההשמדה: בחודש זה נשלמה בנייתם של הכבשנים הגדולים, ומיד הופעלו במלוא היכולת. כבשנים אלה נראו מבחוץ כבתי־מרחץ חדישים. האנשים שהובאו לשם לא הבחינו עד לרגע האחרון לאן מובילים אותם. בחדרים הגדולים שלתוכם הוכנסו האנשים היו כתובות תמימות, מוליכות שולל, שבהן נאמר כי על כל אחד לסדר את הבגדים שהוא פושט, ולקשור את נעליו זו לזו, כדי שיוכל לקבלם בחזרה בצאתו את בית־המרחץ. לכל אחד ניתנה מגבת וחתוכת סבון. האנשים הוכנסו למרתף שעל דלתו התנוסס שלט לאמור: "למרחץ". כאשר התמלא חדר זה – שקיבולו היה כ־3,000 נפש ובתיקרתו נקבעו אביזרים דמויי־מקלחות – הוגפו דלתותיו ובמקום מים זרם פנימה מבעד ל"מקלחות" – גז קטלני שנקרא ציקלון.

כאשר הגענו למחנה בתחילת חודש פברואר 1943, לא ידענו דבר וחצי־דבר מכל הזוועות הללו.

אדם הופך למספר

אחי ואני נצטוונו לעבור לצד אחד. את אמא לא ראינו, כי היא נלקחה לקבוצת הנשים. למרות הפרידה מההורים, עדיין לא פחדנו. היינו המומים ומבולבלים ולא חשבנו שזו פרידה לצמיתות. הריצו אותנו בצעקות, ומאחר שהיינו במחיצתם של תושבי העיירה שלנו, שהיכרנו היטב, לא חשנו מנותקים לגמרי.

אלה שהועברו לצד השני, הועלו – כאמור – על משאיות ונלקחו משם. לא ידענו לאן. אותנו הוליכו ברגל למחנה. הכל נעשה מהר מאוד, והמהירות הממה גם היא את החושים.

למחרת, הועברנו במהירות את תהליך הקליטה. נדרשנו להתפשט לגמרי – בקור העז של החורף הפולני – ולמסור את תעודותינו, את חפצי־הערך שברשותנו וכל דבר אחר שהבאנו עמנו מן הגיטו. הגברים הורשו להשאיר ברשותם מטפחת וחגורת־מכנסיים. כל השאר נארז בשקיות־נייר ונשלח למחסן מרכזי. מיותר לציין, שלא קיבלנו קבלה – גם לא על כסף, זהב, שעון ותכשיטים.

אחרי־כך קיבל כל אחד מאתנו כרטיס ועליו מספרו האישי, ונשלחנו אל ספר המחנה, שהסיר את כל השיער מגופנו. פעולה זו היתה לא־נעימה שבעתיים משום שנעשתה בחיפזון רב ובכלים שנתקהו מרוב עבודה. חלקי הגוף שגולחו, נמשחו בחומר־חיטוי.

כשאנו עירומים ומגולחים למשעי, הריצו אותנו אל המקלחות. זו היתה ההזדמנות הראשונה לרוות את צמאוננו, לאחר הנסיעה הארוכה ברכבת. אולם, הגרמנים דאגו לכך שאפילו האמצעי

ההיגיני הזה, אשר כולנו ציפינו לו בקוצר־רוח לאחר תלאות הדרך, בתנאי צפיפות וזיעה, יהיה לא־נעים: המים היו, בדרך כלל, חמים מדי או קרים מדי. מי שניסה להימלט מזרמי המים הצורבים או המקפיאים, הוחזר במהלומות אל מתחת למקלחת.

אחרי המקלחת, נופקו לנו בגדי האסירים המפוספסים. לשם כך היה עלינו לעבור אל צריף מרוחק מצריף המקלחות, ולהמתין שעה ארוכה במיבנה לא־מוסק – וזאת באקלים החורפי של חודש פברואר. בכל משך ההמתנה ספגנו גידופים ומכות, משום שלא מילאנו במהירות מספקת אחר הפקודות שחולקו לנו בגרמנית – שפה שלא היתה מובנת לרבים מאתנו.

רוב הבגדים היו גדולים ממידותינו, או קטנים מדי, והיו קרועים, מלוכלכים ומכונמים. היו אלה בגדים שלבשו אותם עצירים שקדמו לנו. לא ידענו זאת בזמנו, אך אותם בגדים נועדו לשרת אותנו יומם ולילה, בכל עונות השנה, הן בתוך המחנה והן בצאתנו לעבודה – בשדות או בחוצות העיר אושוויץ. מעטים קיבלו מעיל־פסים. מי שהצליח להשאיר על גופו מלבושים תחתוניים חמים, לא סבל מן הקור. האחרים רעדו יומם ולילה. בראשינו המגולחים, ובבגדים שלא התאימו לגופנו, קשה היה לזהות אותנו.

רוב העצירים קיבלו קבקי־עץ, משום שלא היו לגרמנים נעליים בכמות מספקת לכולנו. קבקי־העץ הכבידו מאוד על ההליכה, במיוחד בחורף, ברחובות המחנה הרטובים או מכוסים שכבת קרח חלקה. למזלנו, אזלו הנעליים במחסן הביגוד של המחנה, כאשר הגיע התור של אחי ושלי. משום כך הירשו לנו להמשיך ולנעול את נעלינו – הנעליים שבהן הטמינה אמה סכום־כסף בדולרים, לפני שיצאנו את הגיטו.

מיד לאחר הנפקת הלבוש, החל הרישום, שכלל מילוי טופס בפרטים האישיים. ברישום עסקו "לבלרים פוליטיים", אסירים ששלטו – יחדיו – כמעט בכל הלשונות האירופיות. הטפסים הללו, שנשלחו למחלקה הפוליטית במחנה, שימשו בסיס לכל הרישומים והדו"חות בעת שהותו של העציר במחנה. לבסוף קועקע המספר האישי של העציר על הצד הפנימי של האמה השמאלית. מספר זה החליף את שמו של העציר בכל תקופת שהותו במחנה הריכוז. המספר היה רשום גם על פיסות בד משולשות אשר העציר נדרש לתפור על מדי־הפסים שלו, במקום מדויק: על החולצה או

המקטורן, בגובה הלב בצד שמאל, ועל התפר החיצון של המיכנס הימני.

צבעו של ה"טלאי" סימן את סיווגו של העציר או האסיר: משולש אדום ציין אסיר פוליטי (עד 1944, רוב נושאי הטלאי האדום היו אנשים שנעצרו באשמת פעילות אנטי־נאצית, כגון קומוניסטים וחברי מחתרות שונות. אחרי 1944 ניתן משולש אדום גם לעצירים שלא היו חשודים בפעילות אנטי־נאצית). משולש סגול העיד על בעליו שהוא "מפרש המקרא" (אי־שדת, כגון "עדי יהוה", או רב, או כומר). משולש שחור עם פס צהוב – אסיר א־סוציאלי. משולש ירוק עם פס צהוב – פושע מועד, משולש ורוד עם פס צהוב – הומוסקסואל. והיו צבעים אחרים, שציינו סיווגים שונים.

רק במחנה־הריכוז אושוויץ קועקעו המספרים על זרועותיהם של העצירים. הסיבה היתה – שיעור התמותה הגבוה בקרב העצירים (לפעמים, כמה מאות ביממה). מספר כה רב של מתים הכביד על זיהוי הגופות, אשר בגדיהן נושאי המספרים האישיים הופשטו מעליהן.

בבית־החולים שבמחנה, שם מתו חולים רבים, נהגו לרשום את המספר האישי על החזה, בדיו שלא נמחקה. הגרמנים נהגו להניח את גופות המתים לפני ה"בלוקים" כאשר הזרוע השמאלית, נושאת המספר האישי המקועקע, פשוטה כך שהמספר ייראה בקלות, לזיהוי מהיר.

הקיעקוע החל בסתיו של 1941, כאשר הגרמנים החלו בהשמדה סיטונית של שבויי־מלחמה סובייטיים באושוויץ. הקיעקוע בוצע בחותמת־מתכת, שהספרות המתחלפות בה היו עשויות ממחטים באורך סנטימטר, בקירוב. את החותמת הזאת היו מטביעים בצד השמאלי העליון של החזה, ואחר־כך מושחים על נקבי־המחטים צבע שאינו נמחק. הטבעת הקיעקוע בשיטה זו גרמה לחולשה ולסחרחורת, עד שהיה צריך להשעין את העצירים על קיר, לבל יקרטו תחתם. במאָרס 1942 החלו הגרמנים מטביעים מספרי־קעקע כאלה לעצירים האזרחים שהובאו לבירקנאו. כאשר נוכחו הגרמנים לדעת, ששיטת חותמת־המתכת אינה יעילה, הם החלו מקעקעים את המספרים במחט יחידה, שבה קועקעה כל ספרה בנפרד – על הצד הפנימי של האמה השמאלית. שיטה זו היתה מכאיבה מאוד, ובה קועקעו העצירים היהודיים שהובאו לבירקנאו

מ־1942 ואילך. אותי קיעקעו במחט כזאת. רק גרמנים ועצירים שהובאו למחנה "לחינוך־מחדש", לא קועקעו במספרים אישיים. היו באושוויץ סדרות של מספרים. הסדרה הראשונה הוקצתה לעצירים ממין זכר, ממאי 1940 עד ינואר 1945. מספר זה הגיע ל־202,499. עד אמצע מאי 1944 נכללו גם עצירים יהודים במיספור הזה.

באוקטובר 1941 נפתחה סדרה שנייה, שנמשכה עד 1944 וכללה 12,000 שבויי־מלחמה סובייטיים (אחדים מהם הושמדו באושוויץ לפני שקיבלו מספר).

בינואר 1942 נפתחה סדרת מספרים נפרדת לעצירים שהובאו למחנה "לחינוך־מחדש" – אחרי שקיבלו מספרים בסדרה הכללית של העצירים ממין זכר. סדרה זו כללה מספרים של עצירים שמתו או שוחררו. בסך הכל, כ־100,000 עצירים נכללו ברשימת המיועדים ל"לחינוך־מחדש". נשים שנכללו בסיווג זה – כ־2,000 במספר – קיבלו מספרים נפרדים, החל מ־1.

ב־26 במארס 1942 הובאו לאושוויץ העצירות הראשונות, שקיבלו מיספור בסדרה חדשה. סדרה זו מנתה, בסופו של דבר, כ־90,000 עצירות. עד מאי 1944 היו ביניהן גם יהודיות.

החל מפברואר 1943 (כאשר הובאנו אנו לאושוויץ) הובאו למחנה זה גם עצירים צוענים. אלה מוספרו עד אוגוסט 1944 בשתי סדרות: סדרת הגברים הגיעה עד מספר 10,094, וסדרת הנשים מנתה 10,873 עצירות.

מאחר שאנשי האס־אס השמידו את תיעוד המחנה, לקראת סוף קיומו, אין לדעת במדויק את מספר העצירים שנכללו בכל סדרה. אומדים את המספר הכולל ביותר מ־400,000 נפש.

המספרים האישיים שניתנו לעצירים, סייעו לשלטונות האס־אס לנהל את תיקיהם. המספרים שקועקעו על אמות ידיהם של העצירים, נועדו לאפשר את זיהוי הגופות של העצירים שהוצאו להורג או שמתו, וכן לזיהויים של בורחים שנתפסו בכף.

מספרו של העציר העיד על משך הזמן שהוא עשה במחנה. מובן מאליו, שבמרוצת הזמן פחת והלך מספרם של העצירים שנשארו במחנה ואשר מספריהם היו מן השנים הראשונות לקיומו. מצד אחד, נטו הגרמנים לשלוח את הוותיקים להשמדה. מצד שני, רוב הוותיקים, שהצליחו לשרוד, ידעו להסתדר, או היו משובצים בתפקידים שהיה בהם תועלת לגרמנים הממונים עליהם. בדרך

כלל, התייחסו אליהם העצירים האחרים ביראת־כבוד, וכינו אותם
"פרומיננטים" (נכבדים, בעלי עמדה).

היו עצירים, שלצד מספריהם האישיים קועקע גם סימן־זיהוי
נוסף. לדוגמה, רוב היהודים סומנו במשולש, לצוענים הוסיפו את
האות "Z" ("ציגוינר" - צועני, בגרמנית), והחל ממאי 1944
סומנו יהודים באותיות "A" או "B".

המשלוח שלנו קיבל את המספרים 99504-99211 לגברים
ו-34023-33928 לנשים. אני קיבלתי את המספר: 99288. אחי ז'ל
קיבל את המספר 99287.

בקרוטינה

אחרי שעברנו את תהליך המיון והקליטה, הוליכו אותנו ברגל אל מחנה בקטע B2 אשר נקרא בפי הגרמנים קרנטינה - מכיוון שהיה מחנה-מעבר - בהיותו בשלבי בניה, ואחר-כך היה למחנה הצוענים. עד המלחמה היה שם בסיס של חיל-הפרשים הפולני. היו בו אורוות סוסים, שהוסבו למגורים לעצירים שהועסקו בבניית צריפי-המגורים למשלוחים הבאים, לחפירת תעלות הניקוז ולביצוע כל העבודות האחרות הדרושות על-פי התכנון הגרמני. המחנה הזה נקרא בפי הגרמנים "קרנטינה" - מחנה-מעבר שאליו הובאו משלוחי-עצירים חדשים ובו הוחזקו שבועות מספר, על-מנת לוודא שלא יפיצו מחלות מידבקות במחנות-העבודה שאליהם יישלחו בשלב מאוחר יותר. "לפחות, זו היתה התיאוריה," כפי שצויין במחקר שנעשה על אושוויץ, אחרי המלחמה. למעשה, שימש מחנה-המעבר גם מעין "מחנה הכשרה" שבו שברו הגרמנים את רוחם של החלשים, ונותרו בידיהם רק אלה שהיו יכולים להביא להם תועלת ככוח עבודה פיסיו וניהולי. לפני שנבנה מחנה הקרנטינה, השתמשו הגרמנים באתרים שונים לצורך בידוד העצירים החדשים: בלוקים, צריפים ואפילו אוהלים אשר בכל אחד מהם נדחסו כמה מאות עצירים (שני אוהלים כאלה שימשו כקרנטינה במחנה-הריכוז אושוויץ 3 - מונוביץ). בשנת 1943 - השנה שבה הובאנו אנחנו לאושוויץ - היקצו הגרמנים את האגף B.II במחנה-הריכוז בירקנאו, לצרכי הקרנטינה. באתר זה היו באותה עת 16 אורוות-סוסים, שהוסבו

ל"בלוקי" מגורים, ובהן שוכנו אלפי עצירים, ואנשי פרוז'אני ביניהם. אנחנו היינו הראשונים במחנה זה.

התנאים בקרנטינה היו מחרידים – במיוחד משום שבמחנה הזה נתקלו העצירים החדשים – לראשונה – ב"חוקים" ששלטו במחנות-הריכוז הנאציים, ובראשם ה"חוק" שעל-פיו איש האס-אס הממונה על בלוק ("בלוקפירר") היה בעל סמכות בלתי-מוגבלת כלפי העצירים. הוא שלט בהם, לחיים ולמוות, בסיועם של אנשי ההירארכיה השניה של מינהלת המחנה. אלה היו עצירים שהגרמנים הטילו עליהם תפקידים שונים. היה ה"קאפו" – ראש קבוצת-עבודה או ראש הבלוק, שלא-אחת היו חיים ומוות בידי, לא פחות מאשר בידי הגרמנים הממונים עליו; היה העציר האחראי על הנעשה בצריף-המגורים ("בלוק"), אשר נקרא "בלוקאלטסטה" והסתייע בסגל שרתים ("שטובדינסט"). בקרנטינה למדנו גם, שאסור לנו לעשות כל דבר שהוא, שלא קיבלנו פקודה לעשותו – לרבות התכופות להרמת כובע שנשמט מן הראש. לא עבדנו בקרנטינה, למעט עבודות נקיון, אך חיינו במחנה זה היו קשים ביותר. הצפיפות היתה נוראה, והמשטר – משטר-אימים, שנועד לשבור את רוחנו.

יומנו היה נפתח בהשכמה ברוטאלית: היו מוציאים אותנו מן האורוות אל מיגרש-המיסדרים ("אפלפלאץ") שבמרכז המחנה, ומתרגלים אותנו שעות רבות בהיערכות למיסדר-מיפקד וכיצד להסיר את כובע-העציר ולהחזירו אל הראש על-פי פקודה. (הגרמנים כינו את התירגול הזה – "ספורט"). כאשר הגענו אנחנו לשם, היה מיגרש-המיסדרים בוצי, כי עדיין לא נסלל.

כמו בכל מחנות-הריכוז, הונהגה גם בבירקנאו חובת ההצדעה של אסירים לאנשי האס-אס. היטיב לתאר זאת אריך קולקה: "ממרחק שישה צעדים לפני איש האס-אס, חייב היה כל אסיר להצמיד את זרועותיו לגופו, להסיר את כובעו ולעבור על פניו בהליכה דרוכה. איש האס-אס לא הגיב כלל על ההצדעה, אך אסיר ששכח לגלות את ראשו היה נענש בחומרה."

ביצוע ההצדעה הזאת תורגל לאין סוף. "כובע הסר!... כובע חבוש!" הכובע היה החלק החשוב ביותר בלבושו של האסיר – חשוב אף מן הנעליים, משום שמי שהיה מאבד כובע, היה נענש וחייב להשיג אחר במקומו. אפשר היה להשיג כובע מן החייטים, תמורת מזון.

"הכובע היה גם הסימן הבולט ביותר לרמת-חיי של האסיר ולמעמדו במחנה," כפי שהעלה זאת קולקה במחקרו, וכולנו חזינו מבשרנו. "טירון ניתן להכיר במבט ראשון: הוא חבש את כובעו המעוך וחסר הצורה ברישול. אסיר ותיק יותר – מי שעבר במחנה חצי שנה, לפחות, החשיב לא רק את צורתו וצבעו של הכובע, אלא גם את אופן חבישתו. מי שגבר על המשבר הגופני והנפשי וגמר אומר בליבו להחזיק מעמד ויהימה, הקפיד על חבישת הכובע."

איש לא הסביר לנו מה מותר לעשות – ומה אסור, אך על כל "עבירה" היו מפליאים בנו את מכותיהם. גם העובדה שהימים עברו עלינו באפס מעשה, שברה רוחם של רבים. ששה שבועות עמדנו כל היום בחוץ, בקור העז. השטח היה מכוסה בוץ עמוק ודביק. היו ששקעו בו ולא יכלו לצאת. הם הושארו שם למות. האחרים פחדו לעזור להם, כי אם היה איש אס-אס רואה ניסיון של עציר לעזור לזולת, היה ממטיר מהלומות על הנחלץ לעזרה. לא אחת, היו אלה מכות-עד-מוות.

פעמים מספר ביום היו הגרמנים עורכים לאסירים מיסדר-מיפקד – "אפל". הם היו מבצעים "אפל" גם להקראת גזרי-דין חמורים שנגזרו על אסירים – במיוחד כאלה שניסו לברוח. מדי יום, במיסדר – "אפל" – היו אנשי האס-אס נטפלים למישהו, ואם נפל ולא קם, היה מוכה עד מוות.

תנאי המגורים והתברואה באושוויץ היו מחרידים – והיו אחת הסיבות למגיפות ומחלות המידבקות שפגעו בעצירים. תנאים אלה היו שונים בתקופות שונות וגם בחלקים שונים של "תשלובת אושוויץ".

ביתן המגורים (הבלוק) היה אורווה לשעבר, באורך כ-40 מטר, ברוחב כעשרה מטרים וגובהו כ-2.50 מטרים. (על-פי נתונים שמצאתי בארכיון אושוויץ, היה שטחו של בלוק ממוצע – 390 מ"ר, והנפח היה כ-1,200 מ"מ"ק). בכל ביתן ("בלוק") הותקנו הדרגשים לאורך הקירות ובאמצע היה מעבר צר. לאורך המעבר הזה היה תנור עשוי לבנים, ששתי ארובות התנשאו ממנו, בשני קצותיו. תנור זה שימש להסקה. מאחר שהגרמנים דחסו כ-500 איש לכל "בלוק", תרם גם חום הגוף של מאות הישנים ב"בלוק", כמה מעלות לטמפרטורה של "אולם-השינה" הזה. אולם היו קטעים בביתן שאליהם לא הגיע חום מספיק, בלילות הקשים יותר

של החורף. והמחנק היה רב - גם כאשר המציאות תאמה את ההלכה, שעל־פיה הוקצו לכל עציר שלושה מטרים מעוקבים אוויר, בבלוק. הגרמנים אסרו לפתוח את דלתות הבלוק בלילה, לצרכי אוורור. ומאחר שאת הצרכים עשינו בבלוק, היתה הצחנה בו קשה מנשוא.

קשים מנשוא היו גם החיים־בצוותא עם הכינים, המקקים, החולדות והיצורים הטרדניים האחרים ששרצו בבלוקים ושהיו עוקצים ונושכים גם עצירים חיים וגם את אלה שמתו. מצב התברואה הוחמר בשל חסרונם של חדרי־רחצה בבלוקים, והעדרם של ברזי מים לשתייה או לרחצה.

הגרמנים היקצו מבנים מעטים למקלחות, אולם פרק־הזמן שהוקצה לשימוש בשירותים אלה, היה קצר מאוד. גם לאחר שהוקם בית־מרחץ במחנה, רק לעתים רחוקות הובאו אליו עצירים. היה עליהם להתפשט בבלוק שלהם, ומשם היו מריצים אותם - בכל מזג־אוויר - אל בית־המרחץ. רבים מהעצירים שילמו בחייהם בעד הרחצה הזאת.

לכל אחד מאתנו היה דרגש־עץ צר ועליו מורן־קש. לא היה סדן, לא היתה כרית. כל אחד קיבל שמיכה דקה. היו שהצליחו "לארגן" לעצמם מיד שתי שמיכות. אחרים גנבו שמיכות מעצירים חסרי־ישע, שנתרו חשופים לקור, במיוחד בדרגשים שאליהם לא הגיע חום ההסקה. בחורף שררה בבלוקים לחות גבוהה, אשר הרחמרה על־ידי הגגות הדולפים. במחנה העיקרי - אושוויץ 1 - שוכנו העצירים בתחילה בעשרים בנייני־לכנים (מגורי חיילים לשעבר), אשר ששה מהם היו דו־קומתיים וארבעה־עשר חד־קומתיים. בהעדר שירותים, לא התאימו מבנים אלה למגוריהם של מאות העצירים אשר שוכנו בהם. מספר העצירים ששוכנו בכל בלוק השתנה על־פי מספר העצירים במחנה.

בהדרגה נבנו במחנות אושוויץ צריפ־עץ למגורים - וגם למחסנים, לבתי־מלאכה ולמשרדים. בתחילה ישנו העצירים על מזרני־קש שהונחו זה לצד זה על הרצפה, והיה צריך לאסוף אותם בפנית החדר, מדי בוקר, לאחר ההשכמה. מזרנים אלה נשחקו במהרה, והעברתם ממקום למקום היתה ממלאת את חלל החדר באבק מחניק. כאשר דחסו מאות עצירים לבלוק, הם יכלו לישון אך ורק על צדם. כעבור זמן־מה נבנו דרגשי־עץ, בשלוש קומות, ועליהם ישנו העצירים. המגורים הפרימיטיביים והצפופים,

הלכלוך והיעדר האפשרות לשמור על היגיינה האישית, בנוסף על מישטר האימים ששלט במחנה, שברו רוחם של עצירים רבים. המזון היה מועט מאוד וגרוע מאוד. הוא חולק לעצירים שלוש פעמים ביום – בבוקר, בצהריים ובערב. הערך התזונתי של המזון הזה היה שונה במחנות השונים ובזמנים שונים, אך מבחינת כמות הקלוריות הוא היה תמיד מתחת לקו של תזונה, ומבחינת הטעם – לא היה תפל ממנו.

מחסני המזון והמטבחים היו בידי אנשי האס-אס. הם היו לוקחים לעצמם את המצרכים החיוניים יותר, כגון בשר, מרגרינה, סוכר, דגנים, קמח ונקניקים. כתוצאה מכך, היה נגרע שבעתיים מיגוון המצרכים שקיבלו העצירים – וערכם הקלורי ירד בהתאם. משנת 1943 ואילך חסרו בין 60%-90% מכמות המרגרינה שנועדה להיות במרק על-פי התפריט הרשמי. הלחם היה חמוץ וקשה לעיכול. והנקניק הכיל אך בדוחק את מחצית כמות השומן שהיתה בנקניק אשר אכלו אנשי האס-אס, אף על פי שאת כל הנקניקים הכין אותו קצב.

הגשת המזון היתה בעיה בפני עצמה. על-פי הנוהג שנקבע במחנות-הריכוז, חולק המזון על-ידי עצירים מהימנים על הגרמנים. במקרים רבים, היו אלה פושעים פליליים גרמנים. אלה אספו במטבח את דודי המרק, "הקפה", "התה" ופריטי המזון האחרים, וחילקו אותם לעצירים. לפני שהיו מתחילים בחלוקה, היו דואגים לעצמם ולמקורביהם. הם היו לוקחים לעצמם מצרכי מזון חיוניים כגון לחם, סוכר, נקניק ומרגרינה. וכך, במקום שהעצירים "סתם" יקבלו 1,700 קלוריות ליום, ועצירים שהועסקו בעבודות קשות יקבלו 2,150 קלוריות ליום, היו עצירי אושוויץ שעסקו בעבודות קלות, מקבלים במוצא 1,300 קלוריות ליום, ואילו העובדים קשה קיבלו כ-1,700 קלוריות ליום.

ה"תפריט" היה כלהלן: בבוקר היינו מקבלים חצי ליטר קפה שחור (שהוכן למעשה מתחליף-קפה) או תה-צמחים שנקרא "תה". בדרך כלל, לא היו המשקאות הללו ממותקים. ארבע פעמים בשבוע הוגש לנו מרק שנקרא "מרק עם בשר", ובשלושת הימים הנותרים בשבוע היינו אוכלים מרק "ירקות". כאשר דובר במחנה על ירק טרי, היו הזכרים אמורים בעיקר בכרוב. מצרכי המזון הבסיסיים במחנה היו, אפוא, כרוב, תפודים, שעורה, דוחן, קמח שיפון ותרכיז שנקרא "אבו". אחרי 1942 החלו הגרמנים מעשירים

את המרק שבישלו לעצירים, במצרכים שנאספו ממתענם של אנשי הטרנספורטים שהובאו למחנה. במנת מרק אחת בת שלושת רבעי הליטר, בקירוב, היו 350-400 קלוריות. המרק היה מימי וטעמו רע. הטריונים היו אוכלים אותו בסלידה, אך עד-מהרה היו לוגמים אותו עד תום, גם כשהיה מוגש קר. זה קרה לעתים קרובות, במיוחד כאשר היינו חוזרים למחנה מן העבודה בשעת ערב מאוחרת, או בלילה. בארוחת-הערב היינו מקבלים כ-300 גרם לחם עם תוספת - כ-25 גרם נקניק או מרגרינה, או כף ריבה או גבינה. ברוב המקרים, היו המצרכים הללו תפלים ואף עבשים. ערכה הקלורי של ארוחת-הערב היה פחות מאלף קלוריות. הלחם שהונפק לנו בערב נועד להספיק לנו גם לבוקר, אך מעטים מאתנו היו מסוגלים לחלק את המנה הקטנה לשתיים. הרעב היה חריף מדי. רוב העצירים היו טורפים את פת הלחם שלהם, מיד, כדי לשכך את ייסורי הרעב ולוא רק לשעה קלה. עצירים רבים, שהרעב ייסר אותם ביותר, היו מפשפשים בפחי-האשפה שמחוץ למטבחים ואוכלים קליפות או ירקות נרקבים. רבים מהם לקו, כתוצאה מכך, במחלות קשות, ובמיוחד דיזנטריה.

לא היה חדר-אוכל. את המזון חילקו, בדרך כלל, בחוץ. בבוקר ובערב היו מביאים בחבית את התה, הקפה או המרק הדליל, והיינו עומדים בתור כדי לקבל איש-איש את המנה הזעומה שלו. היינו אוכלים בחוץ, או על הדרגשים. כאשר התחלנו לעבוד, היינו אוכלים את ארוחת-הצהריים הדלה במקומות העבודה שלנו.

היו עצירים שנפלו ברוחם, בתנאי החיים הללו. הם נעשו אדישים לגורלם. אלה לא האריכו ימים. רבים מהם הפכו "מוזלמנים" - שלדים חיים, שחדלו לחשוב. הם היו עומדים בתור לאוכל, אך לא אכלו את מה שקיבלו. היו כאלה שלקחו אתם את פת הלחם שהונפקה להם, אל דרגשיהם, כאשר שכבו לישון. הם המשיכו לעשות זאת גם לאחר שנוכחו לדעת כי בלילה, בשנתם, נגנב מהם מעט המזון שהטמינו בבגדיהם. אנשים אלה היו אדישים למכות ולהתעללויות, וכאשר הומתו לבסוף, קרוב לוודאי שלא הרגישו שהורגים אותם. הם היו מתים מהלכים.

בששת השבועות הראשונים לשהותנו ב"קרנטינה", מתו כשלוש מאות מ-1,200 הגברים שהובאו לשם מפרוואני. אחוז הנשים שלא החזיקו מעמד היה גבוה יותר. לימים נודע לי, כי גורל הנשים היה מר אף מגורלם של הגברים.

המשגיחות האסירות התעללו בהן באכזריות חייתית. רבות מהעצירות בנות עירי בחרו ללכת אל תאי־הגזים מרצונן. ד"ר ליוה משנגיסר לא יכלה לשאת עוד את ייסוריה, וכאשר בא רופא־המחנה לבצע סלקציה, ביקשה בקול שבור: "צרף אותי אל 'הנבחרים'." הרופא נענה לבקשתה. גם בתו של ראש היוֹדנראט, שהיתה אז בת שבע־עשרה, ביקשה להצטרף לנלקחים ממחנה־המעבר. גם אותה "הואיל" הרופא לצרף לקבוצת הנשלחים אל המוות.

לעומת העצירים שלא עמדו במבחן־התופת, היו כאלה שחרקו שן וחישלו עצמם באמונה יוקדת, שהמצב שאליו נקלעו לא יימשך זמן רב מדי, והם יישארו בחיים. התקווה היתה סם החיים וההישרדות. בעלי התקווה נאחזו בחיים בשיניים ובציפורניים: נלחמו על האוכל, על מקום עבודה נוח יותר, או על תפקיד בסגל השירותים של המחנה – כדי להמשיך ולהתקיים.

"איבערלעבן" – לחיות עוד יום ועוד יום, על אפו ועל חמתו של הצורר הנאצי – זה נחשב להישג, לנצחון, אשר חיוק את ידיהם של בעלי התקווה. הפסיכולוג ויקטור פראנקל, מניצולי המחנות, היטיב לתאר ולהסביר זאת בתורת הלוגות־ראפיה שפיתח, ואשר ראתה אור בספרו "אדם מחפש משמעות".

מסתבר, שיצר ההישרדות של העם היהודי מוליד תגובות שונות בתקופות שונות, לנוכח גזירות שונות. כאשר האויב – בזמות הכנסיה הנוצרית – ביקש להעביר יהודים על דתם, הם הגיבו בנכונות למות על קידוש השם, או להתחזות לנוצרים (כמו האנוסים בספרד ובפורטוגל). כאשר האויב הנאצי ביקש להכרית את החיים היהודיים, היתה התגובה – יצר הישרדות בכל התנאים, הזרכים והאמצעים: "איבערלעבן", לחיות ולהאריך ימים יותר מהאויב עצמו!

במצבים כאלה, כתב פראנקל, "באות תחבולות שתכליתן לשמור על שארית חייו של אדם, אם כי הסיכויים להינצל קלושים. אדם נעשה מסוגל לשאת רעה, השפלה, פחד וזעם על עוולות – בזכות דמויות של בני־אדם אהובים, שהוא שומר בלבו, בזכות הדת, בזכות חוש־ההומור ואף בזכות מבטי־חטף על חמדת הטבע רבת־המרפא – על עץ או על שקיעת החמה". ואפשר להוסיף כאן – בזכות הדבקות בעצם הרעיון של "איבערלעבן". כשהיו האסירים חוזרים מדי ערב ממקומות עבודתם אל המחנה, היו

כנאנחים אנחת-רווחה ואומרים לנפשם: "ובכן, עבר עוד יום." פראנקל מצטט בהקשר זה את פרידריך ניטשה, שאמר: "מה שאינו הורג אותי, מתזק אותי."

דוסטויבסקי, אשר חזה מבשרו אימים של כלא וצינוק ומחנה-כפיה, בתקופת הצאר ברוסיה, כתב כי האדם הוא יצור המסוגל להסכין עם כל דבר. אלה מאתנו שאכן הסכינו עם התנאים הנוראים של המחנות, גמרו ואמר בליבם: "לא ארוץ אל התיל!" (הכוונה לגדר התיל המחושמלת, שבנגיעה בה היו המיואשים מתאבדים במחנות). מלחמת-הקיום הקשה שהשתוללה בקרב האסירים במחנות היתה בבחינת מאבק ללא-הפוגה על מנת-הלחם היומית ועל עצם החיים, איש לנפשו ואיש לרעו הטוב - כתב ויקטור פראנקל. הכל ידעו, כי תמורת כל איש שיינצל, יהיה הכרח למצוא קורבן אחר. על זאת מעיר פראנקל, כי "תגובה לא-תקינה על מצב לא-תקין היא בגדר התנהגות תקינה". ניצול-שואה זה כתב בזכרונו, כי נקודת-השיא של השלב הראשון של תגובתו הפסיכולוגית היתה: מחיקת כל חייו הקודמים. בדיעבד, אני מאמין שזה מה שעשיתי גם אני, באורח תת-מודע. זו היתה, אולי, אחת הסיבות שאיפשרו לי לשרוד בשנות האימה הבאות. הדברים אמורים ביצירת מעין קהיון חושים, שבעזרתו הקיף האסיר את עצמו בקליפת-מגן שהיתה חיונית לקיומו. נסיון חיי המחנה מלמד - לדברי פראנקל - כי יש בידי האדם חופש בחירת-פעולה. תמיד היו הזדמנויות לבחירה. יום-יום, שעה-שעה, נקראנו לחתוך הכרעות, הכרעות שקבעו אם נישבר או לא נישבר ולא ניכנע לכוחות שאיימו לשלול מאתנו את עצם ישותנו.

אחי לא החזיק מעמד בתנאי המחנה. אמנם, הוא לא הפך למוזלמן, אך ידיו רפו ורוחו נשברה. "איני יכול לשאת זאת יותר", אמר לי שוב ושוב בקול חנוק, שבור.

"אתה יכול!" אמרתי לו בנימה בטוחה יותר מכפי שחשתי בלבי פנימה. "בקרב בוודאי יעבירו אותנו מכאן למחנה-עבודה, ושם יהיה המצב טוב יותר!" מאמצי העידוד שלי הועילו לזמן קצר בלבד, שכן התנאים במחנה פעלו נגדי.

באחד הימים החליק אחי בבוץ בשעה שנערכנו ל"אפל". אחרי ששב ועמד על רגליו, עמד וגבו שחוח. איש אס-אס נטפל אליו, חבט בו כדי שיודקף, ומשקפיו של אחי נפלו אל הבוץ ושקעו בו. אסור היה לעציר להתכופף בשעת ה"אפל", מכל סיבה שהיא, אלא אם כן ניתנה לו פקודה לעשות זאת. אך משקפיו של אחי היו חיוניים לו. הוא התכופף לחפשם בבוץ. אחד הגרמנים התנפל עליו בזעם רצחני והיכה אותו באכזריות, כשהוא ממטיר עליו כינויים מבזים. במצב הנפשי שבו היה אחי שרוי, די היה בכך כדי לשבור אותו.

"אני מרגיש לא טוב," אמר לי בקול עמום. "אני הולך למיסדר-חולים."

לשוא ניסיתי להניא אותו מהחלטתו זו.

"אל תלך, תחזיק מעמד, זה יעבור," אמרתי. אמנם, הייתי טירון במחנות, אך כבר היה ברור לי, שלגרמנים לא איכפת שעצירים ימותו. מדי ערב היו תורים ארוכים של עצירים מזדנבים לפני פתחו של בית-החולים שבמחנה. הם קיוו לקבל טיפול רפואי ואולי אישפוז שיבטיח להם מיטה נוחה יותר מהדרגש שבבלוק. רבים מן הממתינים בתור עמדו אך בקושי על רגליהם. אחרים היו שרועים על הרצפה - מהם חסרי-הכרה. רופאים-עצירים היו בודקים - בדיקה שטחית - את הממתינים במיסדר-החולים, מגישים להם עזרה ראשונה, חובשים פצעים בתחבושות נייר או ממלאים בקשה לאשפוז חולים בבית-החולים. ההחלטה היתה בידי רופא המחנה, איש האס-אס, או חובשים מאנשי האס-אס. עד 1943 עבדו בבתי-החולים אך ורק גרמניות וגרמנים. הם המיתו חולים רבים בזריקות פנול. אחר-כך היו שולחים חולים לתאי-הגז.

מאחר שהיה מחסור חמור במיטות, רוב בקשות האישפוז נדחו - וכאשר היו בכל זאת מאשפוזים עצירים שהתייצבו למיסדר-חולים, רק לעתים רחוקות הם שבו למחנה. בין אנשי פרוו'אני ש"נעלמו" בדרך זו היו שלמה יודביץ', זישה ספקטור, המורה לזין, וובה ניצברג, ד"ר שטרייכר, זליג פומרניץ, יוסף קנל ונתנאל קליינרמן.

אולם, אחי התעקש. הוא התייצב למיסדר חולים ונשלח לבית-חולים. לימים נודע לי - על-פי מספרו - כי הוא היה מאושפז כשלושה ימים לפני שנשלח, ב-18 במארס 1943, אל תאי-הגז.

העולים בעשן השמימה

באלף ואחת מיתות שונות ומשונות ביצעו הגרמנים את "הפתרון הסופי": עבודה קשה במחנות-הריכוז, תת-תזונה, מחלות, רציחות של עצירים בודדים בידי אנשי האס-אס, הקאפו ואחרים, הוצאות להורג כאמצעי ענישה, התאבדויות שנבעו משבירת רוחם של העצירים על-ידי תנאי החיים שגזרו עליהם הנאצים, יריות הזקיפים בעצירים שניסו לברוח, ניסויים "מדעיים" לא-אנושיים – ועל כל אלה, ההמתה השיטתית, הסיטונית, בתאי הגז.

מי שהרגיש לא טוב וביקש מיסדר-חולים, נשלח לבית-חולים, כביכול, אך למעשה, לגז. אנו, "הטירונים", עדיין לא ידענו מה קרה לאלה שלוקחו מאתנו. אסירים ותיקים, בעלי תפקידים, היו מצביעים על תמרות העשן שנראו יומם ולילה בקרבת-מקום, והיו אומרים לנו: "אלה הם האנשים שנלקחו לצד השני." סירבנו להאמין. הרצון לא להאמין היה עז ביותר. רק כעבור ימים, כאשר ריח הגוויות הנשרפות מילא את חלל האוויר יומם ולילה, התחלנו להאמין.

היו ותיקים שהצביעו על בית-איכרים רחוק, ואמרו ששם ממיתים אנשים בגז. שוב – לא האמנו. "האם אין אנו נמצאים במחנה קרנטינה – מחנה-מעבר?" שיכנענו את עצמנו. "מכאן בוודאי ישלחו אותנו למחנה-עבודה." רק אותם עצירים שעבדו ליד תאי הגז והכבשנים, היו עדי-ראיה לנעשה. הם – והגרמנים שעסקו במלאכת ההשמדה הסיטונית.

עדות-ראייה מדהימה ומיוחדת במינה על מכות-ההשמדה בגז

ובכבשנים, מסר קצין אס-אס, קפיטן קורט גרשטיין, תחילה לשליח האפיפיור בברלין ואחר-כך לדיפלומט שבדי, ולבסוף לבית-הדין לפשעי-מלחמה בנירנברג.

גיסתו של גרשטיין, שהיתה חולת-נפש, נמנתה עם 60,000 חולי-הנפש הגרמנים שהומתו בגז בברנדנבורג, במסגרת תוכנית המתת-החסד של היטלר - אשר הכינה את הדרך להשמדת-עם כעבור זמן קצר. גרשטיין זועזע כל-כך ממותה של גיסתו, שגמר אומר בליבו לחשוף את מכונת ההשמדה הנאצית. לשם כך התנדב לשרת במחנות-הריכוז - "צעד שדרש אומץ-לב רב ביותר," כפי שמציין זאת רודולף ורבה, אחד מ"בורחי אושוויץ", שהעלה את זכרונותיו על הכתב. לאחר שריכוז תיק-ראיות עבה, כתב גרשטיין דין-וחשבון והגיש אותו לשליח האפיפיור בברלין. לא הירשו לו להיכנס אל לשכתו של איש הכנסיה הבכיר, משום שהוא לבש מדי-צבא...

אחר-כך פנה אל דיפלומט שבדי, שהעביר את הדו"ח לשטוקהולם. ב-7 באוגוסט 1945 אישרה שגרירות שבדיה בלונדון, שהדו"ח הזה עדיין נמצא בגנוז הממשלתי השבדי. מסתבר, שהרצון לשמור על נייטרליות גבר אצל השבדים על הצורך לחשוף את מעשי-הזוועה של הנאצים קבל עולם ומלואו. גרשטיין עצמו נפל בשבי בעלות-הברית בסוף המלחמה, והתאבד בתא-הכלא שלו.

וכך כתב קפיטן גרשטיין על מה שראה במחנה-ההשמדה: "האופשטורמפירר אוברמאייר הראה לי את המיתקנים. באותו יום לא היו שם מתים, אולם הריח שנישא באוויר בכל האזור, עד לכביש הראשי, היה מחליא.

"ליד תחנת-הרכבת הקטנה ניצב צריף גדול ועליו שלט: 'מלתחה'. על אחת הדלתות התנוסס שלט: 'דבריי-ערך'. היה שם אולם ובו מאה כיסאות דומים לאלה של ספרים. אחר-כך היה מסדרון באורך 150 מ', ללא תיקרה, תיל דוקרני מתוח לשני צידיו.

"היה שם שלט: 'אל המרחצאות והאינהלציות'. ראיתי מבנה דומה לחדר-אמבטיה, עם אדניות בטון שבהן צמחו פרחים שונים. אחרי שעלינו בגרם-מדרגות קצר, הגענו אל שלושה חדרים דמויי-מוסק, בכל צד. מידותיו של כל חדר כזה היו 4 על 5 מ', עם תיקרה בגובה 1.90 מ'. מאחור היו דלתות-עץ שלא נראו לעין. על

התיקרה התנוסס מגן דוד עשוי נחושת. בפתח הבניין התנוסס שלט: 'קרן הקנהולט'. זה היה כל מה שראיתי ביום הראשון. "למחרת בבוקר, דקות מספר לפני השעה שבע, נמסר לי כי תוך עשר דקות תגיע הרכבת הראשונה. ואכן, כעבור דקות מספר נכנסה לתחנה הרכבת הראשונה: 45 קרונות ובהם 6,700 בני-אדם, אשר 1,450 מהם כבר היו מתים בבוא הרכבת. מאחורי האשנבים הקטנים, המכוסים בתיל דוקרני, נראו ילדים, צהובים, נפחדים, נשים וגברים.

"הרכבת עצרה. 200 אוקראינים, שגויסו בכפייה לעבודה זו, פתחו את הדלתות והוציאו את כל האנשים מן הקרונות בהצלפות מגלב. אחר-כך ניתנו לבאים פקודות ברמקול ענק, להתפשט לגמרי ולמסור את השיניים התותבות והמשקפיים - אחדים מהם בצריפים, אחרים תחת כיפת השמים. נעליים נקשרו זו לזו בשרוך קצר שניתן לכל אחד מהבאים, על-ידי ילד יהודי. כל דברי-הערך והכסף נמסרו בחלון שעליו התנוסס שלט: 'דברי-ערך' - בלי שניתנה להם קבלה.

"אחר-כך הורשו הנשים והנערות ללכת למספרה, שם גזזו את שערן במחי אחד, או בשניים. השיער הוכנס לתוך שקי תפודים ענקיים, 'לשימוש בשביל ציוד מיוחד לצוללות, למרבדים וכיו"ב', כפי שהסביר לי קצין האס-אס שליווה אותי.

"ואז החלה הצעדה. משני הצדדים - חוטי תיל דוקרני. מאחור, עשרים אוקראינים חמושים ברובים. הם קרבו ובאו, ובראשם צעירה יפהפיה. עמדתי לצד קציני-המשטרה קפיטן וירת, לפני תאיהמוות. הם עברו על פני, עירומים - גברים, נשים, ילדות, ילדים, תינוקות, ואפילו קיטע אחד. באחת הפינות אמר איש אס-אס גברתן, לעלובי-הנפש הללו: 'לא יאונה לכם כל רע. עליכם רק לנשום עמוק. זה יחזק את ריאותיכם. האינהלציה הזאת היא אמצעי-מניעה נגד מחלות מידבקות. זה אמצעי חיטוי יעיל מאוד.'

"כאשר נשאל מה ייעשה בהם, ענה: 'זה ברור. הגברים יישלחו לעבודה, יסללו דרכים, יבנו בתים. אולם הנשים אינן מוכרחות לעבוד. אם הן רוצות בכך, הן יכולות לעזור בבית או במטבח.'

"קרן תקווה לאחדים מן המסכנים האלה, שהניעה אותם לצעוד ללא התנגדות אל תוך תאיהמוות. אולם, רובם ידעו הכל. הריח גילה להם את מה שצופן להם הגורל בחובו. אחר-כך הם עלו בגרם-המדרגות הקצר, ושם נגול החזיון הבא:

"נשים שתינוקות בזרועותיהן, עירומות; ילדים רבים מכל הגילים, עירומים גם הם; הם מהססים, אך נכנסים לתאי-הגז, רובם ללא הגה, נדחפים על-ידי הבאים מאחור, שעליהם מצליפים אנשי האס־אס במגלבים.

"הודיה בת כארבעים, שענינה יוקדות כאבוקות, זועקת כי דמם של ילדיה בראשם של רוצחיהם. חמש הצלפות מגלב על פניה, בידי קצין המשטרה וירת עצמו, הדפו אותה אל תוך תא-הגז. רבים מהם התפללו. אחרים שאלו: 'יתנו לנו לשתות לפני המוות?'

"בתוך התאים, דוחסים אנשי האס־אס את האנשים. קפיטן וירת ציווה: 'מלאו אותם לגמרי'. גברים עירומים דורכים איש על רגלי שכנו. 700 או 800 לחוצים בתא שמידותיו 25 מטרים רבועים ונפחו 45 מטרים מעוקבים! הדלתות מוגפות!

"בינתיים, ממתנינים כל אנשי הטרנספורט האחרים. מישוהו אמר לי: 'עירומים בחורף! אפשר למות מזה!' ומישוהו ענה: 'אכן, לשם כך הם הובאו לכאן!' ואז הבינתי מדוע נקרא המכון 'קרן הקנהולט'. הקנהולט היה האיש המופקד על מנוע הדיזל, שאדי המפלט שלו נועדו להמית את האומללים הללו.

"אונטרשארפירר הקנהולט, איש האס־אס, ניסה להתניע את מנוע הדיזל, אך המנוע סירב לפעול. קפיטן וירת הופיע. היה ברור שהוא פחד, משום שהייתי עד-ראיה לתקלה. אכן, ראיתי הכל והמתנתי. ציינתי כל שלב על-פי שעון-העצר שלי. 50 דקות... 70 דקות... מנוע הדיזל מיאן לפעול!

"האנשים המתנינו בתא הגז - לשוא. זעקותיהם בקעו החוצה. 'ממש כמו בבית-כנסת', אמר איש האס־אס שטורמבאנפירר פרופסור דוקטור פאננשטיל, פרופסור לבריאות הציבור באוניברסיטת מרבורג-לאהן, אשר הגיש את אוזנו אל דלת העץ.

"קפיטן וירת, רותח מזעם, הצליף 11 או 12 הצלפות מגלב על פניו של האוקראיני שעזר להקנהולט. כעבור שעתיים ו-45 דקות - כפי שציינתי בשעון-העצר שלי - הותנע מנוע הדיזל. עד אז עדיין היו בחיים האנשים שנדחסו לארבעת התאים - ארבעה כפול 750 בני-אדם בתאים בני 45 מטרים מעוקבים! חלפו עוד 25 דקות. אכן, רבים כבר מתו. אפשר היה לראותם מבעד לצוהר הפעוט, כאשר הנורה החשמלית נדלקה לרגע קט בתוך התא. כעבור 25 דקות נותרו בחיים מעטים בלבד. כעבור 32 דקות היו כולם מתים.

"כצד השני פתחו עובדים יהודים את דלתות העץ. תמורת התפקיד הנורא שהוטל עליהם, הובטחה להם חירותם, וגם אחוז קטן מדברי-הערך והכסף שימצאו. המתים עדיין עמדו כפסלי-אבן, מאחר שלא היה להם מקום ליפול. אף על פי שכבר היו מתים, עדיין אפשר היה לזהות משפחות: ידיהם אחזו זה בזה.

"היה קשה להפריד ביניהם על-מנת לפנות את התא למשלוח הבא. הגופות הושלכו החוצה, כחולות, רטובות מזיעה ומשתן, הרגליים מכוסות בצואה ובדם של וסת. בכל אתר ואתר, בין הגופות, נראו גופותיהם של ילדים ותינוקות.

"הזמן דחק! עשרים עובדים בדקו פיות, פותחים אותם בקרסי-ברזל - 'זהב בצד שמאל, אין זהב בצד ימין!' אחרים בדקו בפיהם הטבעת ובאיזור המבושים, מחפשים כסף, יהלומים, זהב וכיו"ב. רופאי-שיניים מצוידים באזמלים עקרו שיני-זהב, גשרים או כתרים. במרכז היה קפיטן וירת. הוא הושיט לי פחית גדולה מלאה שיניים ואמר: 'תוכל להעריך בעצמך את משקל הזהב! וזה רק מאתמול ומשלושום! ולא תאמין מה שאנחנו מוצאים כאן בכל יום! דולרים, יהלומים, זהב! אבל הסתכל בעצמך!'

"אחר-כך הוביל אותי אל הצורף המופקד על כל דברי-הערך. לאחר מכן הביאו אותי אל אחד העצירים, שהיה לפני המלחמה אחד ממנהלי חנויות הכל-בו 'קאופהאוז דס וסטנס' בברלין, ואל גבר גוף שצוה עליו לנגן בכינור. שניהם היו מנהלי יחידות-עבודה יהודיות.

"הגופות הוטלו לחפרות גדולות באורך כמאה מטרים, בעומק עשרים מטרים וברוחב שנים-עשר מטרים, ליד תאי הגז. כעבור ימים מספר הגופות יתפחו ותוכן החפרות יגבה בכדי שלושה מטרים בגלל הגזים המצטברים בגוויות. כעבור עוד ימים מספר, יקרסו הגופות. למחרת ישבו וימלאו את החפרות, ויכסו אותן בשיכבת חול בעובי עשרה סנטימטרים. נודע לי כי כעבור זמן-מה הם בנו סבכות ממסילות-ברזל ושרפו עליהן את הגופות לאחר ששפכו עליהן שמן דיוזל ובנוזין, על-מנת שלא יישאר מהן דבר, למעט אפר.

"לא טרחו למנות בדיוק את מספר המומתים. ולא רק יהודים הומתו, כי אם גם פולנים וצ'כים רבים, אשר היו גזעים נחותים בעיני הנאצים. רובם מתו כאלמונים. ועדות של רופאים-כביכול, שהיו למעשה אנשי אס-אס צעירים בחלוקים לבנים, נסעו

במכוניות־שרד בעיירות ובכפרים של פולין וצ'כוסלובקיה, ובחרו זקנים וחולים, אשר הושמדו חי־שמהר בתאי הגז. אלה היו פולנים וצ'כים מסוג ג', שלא היו ראויים לחיות משום שלא היו מסוגלים לעבוד.

תיאור זה מציג פרק מן השלב הפרימיטיבי של מנגנון ההשמדה. הגרמנים, שהחלו בהשמדה הסיטונית ביריות – נוכחו לדעת עד כמה לא־יעילה היא השיטה הזאת, ועל כן פיתחו את מערך תאי־הגז והמשרפות. את הגז הקטלני "ציקלון ב", שנבחר כייעיל ביותר, שלחו הגרמנים לאושוויץ בקרונות מהמבורג, שם פעל אחד המרכזים של התעשייה הכימית הגרמנית. בתאי־הגז החדשים, המשוכללים, יכלו הגרמנים להמית ברו־זמנית אלפי בני־אדם. את הגופות היו מעלים מתאי־הגז במעליות חשמליות אל חדר הכבשנים. שם נעקרו שיני הזהב ונגזזו השערות של הנשים והילדים, וכאן היו מטעינים על קרונות שתי גופות של מבוגרים וגופת ילד על כל קרונית. עצירים, אנשי הזונדרקומנדו, היו מובילים את הקרונות העמוסות אל הכבשנים. שם היו הגופות הופכות לאפר בתוך זמן קצר מאוד. את האפר קברו בבורות – עד אוגוסט 1944, כאשר מתקפת־הנגד של הצבא האדום קירבה את קו החזית במהירות אל "בית־החרושת למוות". הגרמנים, שידעו כי הם מבצעים פשע נורא נגד האנושות, מיהרו לפתוח את בורות האפר, ולאחר ששיירי העצמות נטחנו עד דק, הועמס האפר על משאיות, הובא אל נהר הוויסלה והוטל אל מימי הנהר, לטשטוש העקבות.

את רוב העבודות הכרוכות בטיפול בגופות המומתים ביצעו עצירים יהודיים, שגויסו על־כורחם ל"זונדרקומנדו". בקיץ 1944 צורפו אליהם גם 19 שבויי־מלחמה רוסיים.

עובדי ה"זונדרקומנדו" קיבלו מזון טוב יותר וביגוד טוב יותר, כדי שיהיו כשירים לעבודתם המפרכת. אף על פי כן, איש לא התנדב מרצונו לעבודה זו. ראשית, משום שהיתה זוועתית מכל עבודה אחרת במחנות הריכוז. שנית, משום שהכל ידעו כי אנשי ה"זונדרקומנדו" לא האריכו ימים. הגרמנים – שהיו מבודדים אותם מלכתחילה לבל יקיימו מגע עם עצירים אחרים ויגלו את הנעשה באתר תאי־הגז והכבשנים – היו מחסלים אותם ומגייסים

אחרים במקומם, בקצב מהיר, על־מנת להבטיח את שתיקתם
לנצח.

באחד הימים הופיע מפקד המחנה ובחר מתוך ה"זונדרקומנדו"
כ־300 עובדים שנראו חלשים יותר. "נעביר אתכם לעבודה קלה
יותר," הובטח להם. אולם הם הבינו את הכוונה האמיתית וכאשר
באו הגרמנים להוציא את הקבוצה הראשונה, בת מאה אנשים,
פרץ מרד. אנשי ה"זונדרקומנדו" העלו באש את קרמטוריום מס'
3. למראה הלהבות ולשמע הצעקות, התקוממו אנשי קרמטוריום
מס' 1, שמנו כ־150 איש ובהם 19 השבויים הרוסיים. הם התנפלו
על אנשי־המשמר – אנשי האס־אס – פירקו את נשקם מידיהם,
ואת הקציין הגרמני השליכו אל תוך הכבשן. הם ניתקו את חוטי
החשמל של גדר התיל שחצצה בין המחנה שלהם לבין מחנה
הנשים השכן, והחלו נמלטים כשהם חמושים.

בראש המתקוממים עמדו קמינסקי מפולין ויוסף ברוך מיוון.
לא היה להם סיכוי. אנשי האס־אס מן המחנות הקרובים פתחו
במרדף. בחילופי־האש נהרגו כעשרה מאנשי האס־אס – וכל 300
העצירים שעבדו בקרמטוריום מס' 3. גם 19 השבויים הרוסיים
נפלו בקרב הבלתי־שקול הזה.

מלאכת ההשמדה השיטתית, הסיטונית, היתה ידועה רק
לגרמנים שעסקו בכך ולעצירים שנגזר עליהם לעסוק בכך—אנשי
ה"זונדרקומנדו". בתחילה היו באושוויץ רק עשרה אנשים
ב"זונדרקומנדו". תפקידם היה לשרוף גופות של אנשים שמתו או
שהוצאו להורג. בזמן ההוא היה במחנה קרמטוריום ובו שני
תנורים בלבד. פיליפ מילר, אחד מניצולי אושוויץ שפירסם את
זכרונותיו בגרמניה, שנים רבות אחרי גמר המלחמה, הובא
לאושוויץ בחודש מאי 1942 היה מאנשי ה"זונדרקומנדו". באחד
הימים עסק בניקוי חדרו של איש האס־אס שהיה אחראי על
הפעלת הכבשן. רץ בא והביא מברק לאיש האס־אס. זה־האחרון
קרא את המברק ויצא מיד את החדר. פיליפ נחפז אל השולחן וקרא
את המברק. נאמר שם: "דווח מיד על מצב הגופות. הכל שרוף?
היכון לאקציה גדולה, הלילה."

פיליפ הבין מיד כי המדובר בחיסולם של אלפי היהודים
הצ'כוסלובקים שהובאו לאושוויץ מטרזיינשטאט. יהודים אלה
הורשו לקחת עמם את כל חפציהם. בבואם למחנה, הורשו לארגן

בתי-ספר ולנהל את חייהם במידה רבה של אוטונומיה. הגרמנים עודדו אותם להריץ מכתבים לקרוביהם ולמכריהם, שהכל שפיר אצלם. נעשה הכל כדי ליצור תחושת ביטחון בלב העצירים, כדי שמלאכת ההשמדה תוכל להתנהל במהירות המירבית, ובאופן החלק ביותר.

פיליפ סיכן את חייו וגילה את הסוד הנורא לאחד מהאישים בקבוצה הצ'כוסלובקית. על גילוי סודות מן ההשמדה היו הגרמנים דנים עצירים למוות, בר-במקום.

בספרו של פיליפ מילר נאמר שהדברים אמורים בראש המחנה של המשפחות הצ'כיות, לְצָר.

הסתכנותו של פיליפ היתה לשוא. "אל תזרע בהלה!" גער בו היהודי הצ'כוסלובקי. כמו כל האחרים, גם הוא סירב להאמין. לפיכך, לא העביר את גילוי של פיליפ מילר לבני קהילתו. סופו שעזר לגרמנים להוביל את האנשים לכבשן, ולמחרת נשלח גם הוא למוות.

כדי להקל על עצמם את מלאכת ההשמדה, השתדלו הגרמנים להרגיע טרנספורטים עד לרגע האחרון ממש לפני הכניסה לתאי-הגז. בין אלפי העצירים במחנה הריכוז ברגן-בלזן היו כמה אלפי יהודים בעלי נתינות זרה: ארץ-ישראלים, ארגנטינאים, מכסיקאים ואחרים. בין אלה בלטו יותר מאלפיים בעלי דרכונים של ארצות-הברית. רובם היו יהודים יוצאי ורשה, לודז', קראקוב ועוד. בברגן-בלזן נהנו "האמריקאים" מיחס מיוחד, והגרמנים הבטיחו להם כי יעבירו לארץ נייטרלית, שווייץ. באחד מימי אוקטובר 1943 ניתנה ל"אמריקאים" פקודה לארוז את כל חפציהם ולעלות לרכבת. היתה זו רכבת-נוסעים, לא רכבת-משא, ושמרה עליה יחידה קטנה של אנשי אס-אס, כיאה לליווי של רכבת היוצאת אל החופש.

אולם, במקום לגבול השווייצי, הובא טרנספורט זה לאושוויץ. כאשר עצרה הרכבת בתוך המחנה, ניתנה לנוסעים פקודה לרדת מן הקרונות בלי חפציהם, ולהסתדר בשורות בנות חמישה. מאחר שלא נעשתה סלקציה לטרנספורט הזה, הבינו אנשי פלוגות העבודה שבמחנה, כי "האמריקאים" יישלחו מיד למוות. ואכן, הם הובלו מהלך קילומטר וחצי מתחנת הרכבת והועמדו מול כבשן מספר 1. כאן כותרו על-ידי אנשי אס-אס רבים, חמושים

ומתגברים על־ידי כלבי תקיפה, והוכנסו לתאי הקרמטוריום.
"להתפשט!" ניתנה הפקודה. נשמעו זעקות־שבר, אך רבים
החלו מתפשטים מתוך אימה. לפתע נשמע קול צלול ועז של אשה:
"יהודים, אחים ואחיות, לא להתפשט! אם נגזר עלינו למות – נמות
כבני־אדם!" היה זה קולה של השחקנית־הרקדנית מלודו, רגינה
צוקר. קריאתה חישמלה את אנשי הטרנספורט. הם חדלו
להתפשט, ורבים מאלה שכבר פשטו מעליהם חלק ממלבושיהם,
החלו לובשים אותם בחזרה.

אנשי האס־אס, שעד אז לא נתקלו בהתקוממות מעין זו, מיהרו
להזעיק את הראפורטפירר שילינגר, ששמו הלך לפניו באושוויץ
כחיית־אדם וכמי שהתמחה בהמצאת תרגילי "ספורט" אשר
עצירים רבים מתו בעת ביצועם. שילינגר הופיע, סמוק מזעם
ואקדחו שלוף בידו. הוא ניגש אל רגינה צוקר, שהיתה בעליל
מנהיגת המרד. רגינה ניצבה זקופה וגאה למולו. כאשר הושיט את
ידו אל מחשוף שמלתה, על־מנת לקרוע את בגדיה מעליה, חטפה
רגינה את אקדחו וירתה בו, בסגנו ובעצמה. שילינגר נהרג
בר־במקום. סגנו נפצע קשה. רגינה נפצעה פצעים אנושים
והחזירה את נשמתה לאלוהים כשאקדחו של הצורר בידה.

שמעתי מפי עצירים אחרים, שאנשי ה"זונדרקומנדו" חיפשו
ומצאו את גווייתה של רגינה צוקר בין המומתים בגז, ערכו לה
טהרה כדת ישראל, עטפו אותה בסדין לבן ואחד מהם אמר קדיש
בקול חנוק. תצלומה של רגינה צוקר, שנמצא במזוודתה, הועבר
מיד ליד במחנה, כחפץ קדוש.

מאחר שרוב העצירים לא ידעו באותו זמן את הסוד הנורא של
ההשמדה, חיינו בתקווה מתמדת כי אם נצליח לשרוד עוד יום –
מחר עשוי להיות טוב יותר.

פרומיננטים

אחרי שאחי אושפז בבית-החולים, ולא שב עוד, נשארתי יחיד מכל משפחתי, אך הייתי יחד עם בני עירי. כעבור זמן קצר הועברתי, יחד עם רבים מעצירי הקרנטינה, למחנה העבודה באושוויץ. אלה שנשארו בקרנטינה, עבדו בתחילה בבניית מחנה הגברים החדש. כאשר הפך מחנה המעבר למחנה הצוענים – עבדו הוותיקים כצוותי הביתנים.

את הדרך מהקרנטינה לאושוויץ – מהלך קילומטרים מספר – עשינו ברגל. בהגיענו, שיכנו מאות מאתנו בבלוק 17א.

הבלוקים נוהלו על-ידי עצירים – כשם שעצירים מילאו תפקידי ניהול רבים אחרים במחנות, שאיפינה אותם הירארכיה כפולה: השליטה היתה בידי הגרמנים, ואילו הניהול היומיומי הופקד בידי עצירים. בעלי התפקידים בקרב העצירים היו מכונים "פרומיננטים". הם נהנו מתנאי חיים נוחים יותר מיתר העצירים.

מנהל הבלוק, שנקרא בלוקאלטסטה, היה גר בחדרון ליד פתח הבלוק. הוא היה ישן על מזרן, סדין וכר – שהיה "מארגן" לעצמו מן המיטלטלים שהיו מביאים עמם אנשי הטרנספורטים. בחדרון שממול היה משרד הבלוק ובו ישן הבלבר. השרתים (שטובדינסט), שהבלוקאלטסטה היה בוחר בעצמו, היו מקבלים את הדרגשים הקרובים לפתח הביתן. כך נהנו מדרך קצרה יותר בבואם ובצאתם. כמו כן, היו "מגוריהם" רחוקים ככל האפשר מירכתי הבלוק, שם היו ניצבים הדללים ששימשו לעשיית הצרכים. שרתים אלה מילאו תפקידי ניקיון, שמירה בלילה ("נאכטוואכה")

וכיוצא בכך. בדרך כלל, היו השרתים מגייסים עצירים אחרים – נחותים מהם במעמדם – לביצוע העבודה, בפועל.

היו בלוקאלטסטה שהשתדלו לעזור לעצירים שחיו בביתנים שבאחריותם. אחרים התאכזרו אל אחיהם-לגורל, אם כדי לשאת חן בעיני הגרמנים ואם מתוך יצרים סאדיסטיים.

הבלוקאלטסטר של ביתן 18 בבירקנאו, ז'ולטי, נודע לשימצה, ואחרי המלחמה נאמר לי כי הוא נידון למוות בצרפת, כפושע-מלחמה. בן-עירי, אברהם ברסקי, שהיה עורך ה"פרוזשאנער שטימע", עבד אצלו כשרת בבלוק, וסבל ממנו מאוד. הרשם – מזכיר הבלוק – היה צ'שק מורדוביץ', שברח אחר-כך. תפקיד "פרומיננטי" אחר היה זה של ה"קאפו" – ראש קומנדו (קבוצת-עבודה). ה"קאפו" היה רשאי לבחור לעצמו את עובדיו, כראות עיניו. הוא היה חופשי גם בהצעת התפקידים השונים. כך היה יכול להמתיק את מנת-חלקו של עציר פלוני ולמרר חיוו של עציר פלמוני. העצירים היהודים ה"פרומיננטים" קיימו מעין סימביוזה עם הגרמנים: גם הגרמנים היו מעוניינים "לארגן" לעצמם דברים. היה להם נוח יותר לעשות זאת עם העצירים מאשר עם עמיתיהם – מחשש הלשנה או קנאה – שכן, חיי העצירים היו נתונים בידם, יומם ולילה. כדי להישאר בחיים, היה על העצירים לעבוד. אם הגרמנים היו תופשים עציר שנשאר בבלוק בשעות היום, בחוסר-מעש, היו שולחים אותו לבית-חולים – שם היו ממיתים אותו, או שהיה נשלח משם להשמדה.

קבוצת העבודה שלי, באותה עת, עסקה בפריקת מטענים מקרונות-רכבת – במיוחד, חומרי-בניה, מאחר שבניית המחנות נמשכה כל הזמן. את הקרונות היו דוחפים בידיים, כדי לשחרר את הקטרים, שהיה מחסור בהם. העבודה היתה קשה מאוד. עצם המחשבה על יום עבודה נוסף, היתה מדכדכת. משום כך – כדבריו הקולעים של ויקטור פראנקל – הרגע הנורא ביותר מכל עשרים וארבע השעות של חיי המחנה היה רגע היקיצה: שלוש שריקות של משרוקית היו קורעות אותנו בלי רחם, בעוד לילה, משנתנו המיוגעת... מיד היינו מתחילים להתלבט בנעליים הרטובות, שבקושי רב יכולנו לתחוב לתוכן את רגלינו הפצועות והבצקות. מאחר שהיינו חדשים במחנה, לא יכולנו לארגן לעצמנו תנאים טובים יותר ומזון נוסף. מעטים מאוד נשארו בחיים. זו היתה השיטה הגרמנית: כל משלוח חדש נשלח לקבוצת העבודה הגרועה

ביותר. מי שהחזיק מעמד ושרד, היה "מתקדם" לתנאים טובים יותר.

סוד הקיום וההישרדות במחנות הריכוז היה, שמי שעבר בשלום את התקופה הראשונה והצלחה להסתדר בעבודה טובה יותר ולקשור קשרים, היו לו הרבה יותר סיכויים להאריך ימים. כי היו מקומות עבודה שבהם אפשר היה לאכול טוב יותר - או להשיג מצרכים שניתן היה להחליפם באחרים כדי לשפר את המצב. לדוגמה, אלה שעבדו באיסוף החפצים של היהודים שהובאו להשמדה. כמעט כל אחד מן המובאים בטרנספורטים, היה מביא עמו מזון, ביגוד נוסף ודברי־ערך מן הבית. נאסר עליהם לקחת עמם כל דבר שהוא ברדתם מהקרונות אל רציף־התחנה. הכל הושאר בקרונות, או הושלך - בפקודת הגרמנים - על הרציף. האסירים שעבדו בקירבת מקום, או במיון, או בפירוק, יכלו "לארגן" דברים.

ככל שנמשכה המלחמה, ונתארך שירותם של הגרמנים במחנות, נעשה קל יותר - יחסית - למצוא "מודוס ויונדי" אתם: הם נעשו חמדנים יותר ויותר, והיו להוטים "להתארגן" ולהבטיח את עתידם לאחר המלחמה, שסופה כבר לא נראה ורוד בעיניהם, מנקודת הראות של הרייך הגרמני, כפי שנראתה בשנתיים הראשונות. שנת 1942 היתה "שנת־מטוטלת" בחזיתות השונות: מתקפת־החורף הרוסית איבדה את תנופתה ונפתחה מתקפת־הקיץ הגרמנית, אשר בה נכבשו סבאסטופול, וורונייז' ורוסטוב. במדבר המערבי שבצפון־אפריקה כבש רומל את טוברוק. ב־6 בספטמבר נבלמו הגרמנים בסטאלינגרד. ב־23 באוקטובר נפתחה מערכת אל־עלמייך שבה נהדף רומל. ב־16 בדצמבר מוגרה הארמיה השמינית האיטלקית על נהר הדון.

שנת 1943 היתה שנת התבוסות הגדולות הראשונות של הגרמנים: ב־6 בינואר נסוגו הגרמנים מן הקאווקאז ומעיקול הדון. ב־14 בינואר נמחצה הארמיה השנייה ההונגרית על־ידי הצבא האדום על גדות הדון. ב־14 בינואר נפרצה טבעת הכיתור הגרמנית מסביב ללנינגרד וב־31 בינואר נכנעו הגרמנים בסטאלינגרד. באותו חודש כבש מונטגומרי את טריפולי מידי כוחותיו הנשחקים והולכים של רומל. באמצע פברואר כבשו הרוסים מחדש את חארקוב. באמצע מאי כבשו כוחות בעלות־הברית את תוניס וביזרטה בצפון־אפריקה. ב־10 ביולי

החלה הפלישה לסיציליה וכעבור חמישה ימים פתחו הרוסים במתקפת-נגד לכיוון אוראל. ב־4 באוגוסט פינו הגרמנים את אוראל. למחרת כבשו הרוסים את ביילוגורוד. ב־3 בספטמבר פלשו כוחות בעלות-הברית לאיטליה. ב־22 בספטמבר כבשו הרוסים את פולטאבה וכעבור שלושה ימים – את סמולנסק. במחצית השנייה של אוקטובר כבש הצבא האדום את זאפורוז'ה, את מליטופול ואת דנייפרופטרובסק. ב־6 בנובמבר כבשו הרוסים מחדש את קיוב (קייב).

במהלך 1943 נתעצמה והלכה מיתקפת ההפצצות על גרמניה. ברלין עצמה הוכתה קשות מן האוויר, ומרכזי-תעשייה חיוניים היו לעיי-חורבות.

אנו, עזירי אושוויץ, אשר חיינו על "פלאנטה אחרת", כביטוי הקולע של ק.צטינק, לא ידענו מה קורה בעולם שמחוץ לגדריי-התיל שכיתרו אותנו. התקיימנו מפירורי שמועות, ולא טוב היה להאמין בהן. השמועות על המצב הצבאי היו, בדרך כלל, סותרות ומתחלפות במהירות, ורק החמירו את מלחמת-העצבים שניטשה בלבנו. "פעמים רבות ניעורו בעקבות שמועות אופטימיות תקוות לקץ קרוב של המלחמה, אך סופן נתבדו", כפי שכתב ויקטור פראנקל בזכרונותיו. והתבדות התקוות ריפתה ידיים. אך לא היה צריך להיות קוראי-מחשבות כדי להבחין בשינוי לרעה שחל במוראל של הגרמנים שהשגיתו עלינו ושמיררו את חיינו. ככל שירד המוראל אצלם, הוא עלה בלב אותם עזירים שלא חדלו לקוות לטוב – בתנאי שיצליחו להחזיק מעמד עוד יום, ועוד יום.

רולף וינטר

באחד הימים הובא לבלוק 17א, שבו ישנתי, אסיר חדש - שונה מכל האחרים: ראשית, לא היה יהודי, כי אם גרמני. שנית, היה בעל ותק במחנות־ריכוז, שהחל עוד לפני פרוץ המלחמה, מאחר שהיה אסיר פוליטי, אדם שנחשב אויב הרייך וענד משולש אדום (שמשמעותו: אסיר פוליטי). שלישית, הוא לא פחד לחייו, שכן ידע כי בהיותו גרמני, לא יוציאוהו להורג גם אם יעבור עבירה חמורה. הוא היה אזרח גרמני, היתה לו בוודאי משפחה שהיתה עשויה להתעניין בגורלו, ואפילו האס־אס והגסטאפו לא יכלו לחסלו חיסול שרירותי. כל עונש אחר שנגזר עליו, חדל להרתיע אותו במרוצת השנים.

אל הבלוק שלנו הגיע רולף - שמספרו היה 3236 - מבלוק 11, בלוק החקירות והעונשים שבמחנה אושוויץ.

העברה לבלוק־העונשים היתה בבחינת עונש מקובל לגבי עבירות רבות. עד אביב 1943, פירושה היה מוות ודאי, לגבי יהודים.

בלוק־העונשים היה מבודד לגמרי מחלקי המחנה האחרים. אריך קולקה, שפירסם מחקר על אושוויץ, מספר כי תחילה היה זה בלוק מס' 1 במחנה ב1, ואחר־כך בלוק מס' 11 במחנה־הגברים העיקרי ב2. אנשי האס־אס כינו אותו "בלוק החינוך", אך "למעשה התגלמה בו אכזריותם בשיאה", כדברי קולקה. "משמעת מוגברת" היה הכינוי לעינויים ולפקודות חסרות התכלית בבלוק זה, שנוהל על־ידי האדם הברוטאלי ביותר שנמצא בין עצירי

המחנה. במשך זמן רב כיהן כבלוקאלטסטה בבלוק-העונשים עציר ושמר פראנץ בדנארק, "פולקסדויטשה" פולני. כאות הצטיינות על מילוי תפקידו בבלוק-העונשים, העניק לו הלאגראפירר רשות לגדל שיער ארוך. ראיתו במחנה כמעט מדי יום ביומו, ולמדתי במהרה לא להימצא בדרכו, בעוברו. שמו הלך לפניו כסאדיסט ורוצח.

תנאי העבודה בבלוק-העונשים היו מן הקשים ביותר במחנה, ואנשי הקאפו שעבדו שם היו מן האכזריים שבכולם. אנשי הקאפו ידעו, שסיכוייהם להשתחרר מן הבלוק הזה גדלו ביחס ישר למספר העצירים שהם עינו עד מוות, או הרגו ברבמקום.

עצירי הבלוק הזה נשאו סימון מיוחד – טלאי שחור על התזה ועל הגב. לחשודים בניסיון בריחה נוסף עיגול אדום גדול. ומי שנחשב על-ידי הגסטאפו כמסוכן במיוחד מבחינה פוליטית, קיבל גם סימן א"ל ("אם לאגר") שפירושו היה – ריתוק לתחומי המחנה. עציר כזה לא היה מצורף לקבוצת-עבודה שעבדה מחוץ למחנה.

עציר שנידון לעבודה ביחידת-העונשים, הועסק בעבודות חפירה מפרכות, שבוצעו בכל מזג-אוויר. בקיץ ובחורף עבדו בבגדי-העצירים הדקים, בנעלי-עץ, ללא גרביים. לא-אחת עבדו העצירים כשרגליהם במים. "שרירות-לבו של הבלוקאלטסטה היתה הגורם היחיד שקבע אם תחולק להם מנת האוכל," נאמר במחקרו של קולקה.

בבלוק-העונשים ישנו ללא מזון, על קרשים חשופים. את השמיכות היה צריך למסור בבוקר לידי הבלוקאלטסטה, כשהן מקופלות כהלכה. בלילה לא ניתן לעצום שם עין, משום שהצעקות וההכאות לא חדלו אף לרגע. בבלוק העונשים היה אסור להסיק תנור, ועד 1943 לא הורשו עצירים חולים מהבלוק הזה לקבל טיפול רפואי – קל וחומר אישפוז בבית-החולים.

רולף וינטר נשלח לבלוק 11 (חקירות) לאחר שחדר ללא רשות לבלוק 10 – בלוק הנשים באושוויץ. ד"ר קולברג, או "איש מדע" גרמני אחר, עשה בנשים אלה – שרובן היו יהודיות – ניסויים מדעיים-רפואיים כביכול, בתחום שיפור הגזע (עיקור וכיו"ב). לאסירים-מן-השורה נאסרה, כמובן, הכניסה לבלוק הנשים. רולף ניסה את מזלו – נכשל, נתפס ונידון למאסר בן שבועות מספר בבלוק 11 (במחנה אושוויץ).

רולף היה גבה-קומה, מבוגר ממני בעשר שנים, בקירוב (יליד ברלין, 25 באוגוסט 1914), אולם פער הגילים לא מילא תפקיד בין

האסירים ובתוך ימים מספר נקשרו יחסים בין רולף לביני. רולף מונה ל"קאפו" של קומנדו (קבוצת עבודה) שתפקידה היה לנקות את הרחובות בעיר אושוויץ.

קומנדו מנקי־הרחובות נחשבה קבוצת־עבודה טובה, יחסית, מאחר שהעובדים בה הסתובבו בין אוכלוסייה אזרחית, והיו להם אפשרויות רבות לקשור קשרים ו"לארגן" דברים (לעשות עסקות). מאחר שכל עציר היה חייב לעבוד בעבודה כלשהי, וכל "קאפו" היה זכאי לבחור אסירים כראות־עיניו, לאיוש התקנים בקומנדו שלו. פניתי, איפוא, אל רולף בשאלה: "האם תהיה מוכן לשבץ אותי בקומנדו שלך?"

בראותי אותו מהסס, מיהרתי להוסיף בלחישה: "יש לי דולרים. אני מוכן לשלם תמורת השיבוץ הזה."

העסקה נעשתה: נתתי לרולף 50 דולר, מן המטמון שהטמינה אמי בנעלי, והוא שיבץ אותי בקבוצת־העבודה שלו. נוכחתי לדעת, שאיש מבני עירי לא נמנה עם הקומנדו של מנקי־הרחובות, אך עובדה זו לא הטרידה אותי, משום שהייתי נפגש עם מכרים יוצאי פרוז'אני כל אימת שהייתי חוזר מעבודתי באושוויץ אל המחנה.

אחדים מבני פרוז'אני, תושבי הקרנטינה (לאחר מכן, "מחנה הצוענים", שסימונו 2 אי) הועברו אל מחנה הגברים (2 די) לאחר שנסתיימה בנייתו. מאחר שהיו ותיקים, היו לצוות הקבוע של המחנה. כאשר נפגשנו, היתה לנו שפה משותפת, ושיחותינו היו חופשיות וגלויות יותר משיחותינו עם זרים. רוב אנשי פרוז'אני הועברו, יחד אתי, למחנה אושוויץ. הרוב שוכנו בבלוק 17א.

לפיכך, לא סבלתי מבדידות גמורה במחנה, ואילו בקומנדו מנקי־הרחובות היתה דעתי נתונה יותר ל"התארגנות" מאשר להתרועעות.

קומנדו מנקי־הרחובות – ככל קבוצת־עבודה באושוויץ – היה יוצא את המחנה מדי בוקר לצליליה של תזמורת המחנה. תזמורת זו היתה משמיעה לחנים נמרצים־ממריצים גם בצאתנו לעבודה וגם בשובנו ממנה. בין נגני התזמורת הזאת היו המהנדס־הכנר ז'אק סטרומה ואחותו הכנרת, בני הקהילה הספרדית בסלוניקי, יוון. האחות נרצחה. ז'אק נמנה עם הניצולים. 85% מיהודי יוון נרצחו בידי הנאצים. בארכיון אושוויץ רשומים שמותיהם של

יהודים רבים, ספרדים ויוצאי צפון־אפריקה. שכן, גורל אחד גזרו הנאצים על העם היהודי – לא רק עם אשכנזים באירופה, כי אם גם דוברי ספאניולית ותושבי ארצות האיסלאם. יום העבודה היה, בדרך כלל, בן אחת־עשרה שעות – משעה שש בבוקר עד שעה חמש אחרי־הצהריים, עם הפסקת־צהריים בת מחצית השעה.

מעבר לשער המחנה היו אנשי אס־אס חמושים מצטרפים לקומנדו, לוודא שאיש לא יברח ולא יקיים מגעים אסורים מחוץ למחנה. ליווי זה לא היה משמעותי ביותר לגבי קומנדו מנקי־הרחבות, משום שבהגיענו לעיר אושוויץ היינו מתפורים כדי לבצע את העבודה שהוטלה עלינו. יכולנו, אפוא, לקשור קשרי "עסקים" עם תושבי העיר, בלי לחשוש יתר־על־המידה מעינם הרעה של אנשי האס־אס.

הגרמנים פינו את רוב התושבים הפולנים מאושוויץ והושיבו במקומם "פולקסדויטשה" – פולנים ממוצא גרמני, וכן גרמנים שהובאו לאושוויץ, בעיקר כמנהלי עבודה וכבעלי־מקצוע בתחומים שונים. כאשר הסכינו התושבים עם נוכחותנו בקירבתם, היו פונים אלינו בהצעות: "אם תביא לי יהלום (או זהב, או פריט יקר־ערך אחר), אתן לך מזון." מזון היה המטבע העיקרי שעבר לסוחר בעסקות עם אסירי המחנות.

לא היה קשה לי למלא את הזמנותיהם של "הלקוחות" שלי: היו לי ידידים שעבדו בקבוצות עבודה שונות במחנה, לרבות ב"קנדה".

קנדה – באושוויץ

"קנדה" היה כינויה של קבוצת־עבודה שתפקידה היה לאסוף את כל החפצים שהובאו על־ידי אנשים שהובאו לבירקנאו, להשמדה – ולהעמיס את הכבודה על משאיות בתחנת־הרכבת. כפי שמציין זאת אריך קולקה במחקרו, רק יהודים (נשים וגברים) עבדו ביחידה זו, בפיקוח אסירים גרמנים. כאשר הוקמה היחידה, בקיץ 1942, היא שוכנה באושוויץ 1 ופעלה במשמרות יום בנות 100 אסירים ומשמרות לילה בנות 50 אסירים. בינואר 1943 הועברו הגברים של "קנדה" לבירקנאו, לבלוק 16, ומאחר

שהטרנספורטים גדלו ונעשו תכופים יותר, הוגדלה משמרת היום ל-400 גברים ו-200 נשים, ומשמרת הלילה מנתה 150 גברים ו-200 נשים. בקיץ של 1943 הועבר גם מחסן חפצי הטרנספורטים מאושוויץ 1 לבירקנאו.

קבוצה מיוחדת של אנשי "קנדה" עסקה בפרימת בגדים, בפירוק נעליים ובבדיקת שופרות וקופסאות של כל מיני משחות ותמרוקים, כדי למצוא חפצי-ערך יקרים במיוחד, כגון זהב, יהלומים, מטבע זר וכיו"ב, שהקורבנות הסתירו לפני צאתם לדרך אל אושוויץ. הפיקוח על עבודתה של יחידת "קנדה" היה נתון בידי אנשי אס-אס, שלדברי האסיר-לשעבר, החוקר אריך קולקה, נהגו להשתכר בשתיית המשקאות החריפים שסיפקו להם האסירים. כאשר היו הגרמנים שתויים, היה אפשר "לארגן" דבריי-ערך מתחת לאפם.

למרות הפיקוח החמור, תמיד נמצאו דרכים להברחת פריטים יקרים, ואלה הוחלפו במזון או בטובות הנאה אחרות, בין האסירים.

המספר הרב של אסירים עובדי "קנדה", העובדה שמחסן החפצים נמצא בקרבת המחנה שלנו, והעובדה שהכניסה לבלוק-המגורים של אנשי "קנדה" היתה חופשית לאסירים האחרים, הקלה על ותיקים שידעו "להתארגן", להשיג פריטים יקרי-ערך לצורך עסקות בתוך המחנה ומחוצה לו. את בלוק-המגורים של "קנדה" תיאר קולקה בספרו כבאזאר שהוצגו בו לראווה פריטים רבים ושונים. חיפושיהם של אנשי האס-אס לא מנעו מאמני-ההברחה להגניב את החפצים מבלוק המגורים של "קנדה" לשטח המחנה, וממנו החוצה. הכל יצאו נשכרים מן העסקות הללו: ה"קאפו" שהעלים עין (בדרך כלל, לא היה בעל-תפקיד כזה זקוק למזון. הוא היה מקבל את חלקו במשקה חריף ובחפצי-ערך): האסיר מעובדי "קנדה" שהעלים את החפץ היקר והעבירו לידי האסיר שהיה מעוניין בו; וזה שקיבל את הפריט היקר, החליף אותו בדבר-ערך אחר - מזון, ביגוד טוב יותר, שיבוץ בעבודה נוחה ומשתלמת יותר, וכיו"ב.

רולף וינטר, שהיה ותיק-מחנות ואמן-ה"התארגנות", הסתייע באסירים שעבדו תחת פיקוחו - ואני בתוכם. משום כך היה מעוניין בטובתם ובשלומם.

זמן-מה לאחר שהתחלתי לעבוד כמנקה-רחובות באושוויץ,

החליט רולף שלא אצא עוד לעבודה בעיר. בשטח הגדול שמסביב למחנה – שטח העבודה שבו בנו בתי-חרושת, מחנות לאס-אס וכיו"ב – היה לקבוצת-העבודה שלנו צריף שבו שמרנו את כלי-העבודה: מטאטאים, מגרפות, מריצות ופחים. מדי בוקר היו העובדים באים לצריף, לוקחים את הכלים ויוצאים העירה, לעבודה. מדי ערב היו מחזירים את הכלים לצריף.

הצריף ב"כיכר פאליץ"

הצריף של קומנדו מנקי-הרחובות היה בשטח שזכה לכינוי "כיכר פאליץ", או "אתר הבניין של פאליץ" ("זאנדגרובה האוס פאליץ"), על שמו של גרהארד פאליץ, מן המושחתים ביותר בין הגרמנים שניהלו את המחנה.

גרהארד פאליץ היה התליין של בלוק 11 – בלוק החקירות של הגסטאפו באושוויץ. בן סאקסוניה זה היה נאצי ותיק: עוד ב-1933 נשלח על-ידי המפלגה הנציונלסוציאליסטית למחנה הריכוז זאקסנבורג. כאשר הגיע לאושוויץ, בעת הקמתו של מחנה הריכוז שם, כבר צבר ניסיון עשיר במחנות-ריכוז שונים. כ"ראפורטפירר" בחר לעצמו צוות עוזרים שמנה 30 עבריינים פליליים. מפקד אושוויץ כתב עליו כי היה "אדם חרוץ, שידע להשתלט על האסירים". על חריצותו במילוי תפקידו, העיד קומנדנט רודולף הס: "לא היה כפאליץ". תמיד היה על המשמר ואפשר היה לפגוש אותו בכל מקום, ואפשר היה להטיל עליו את המשימות הקשות ביותר". הוא שלט באסירים באמצעות שיטת הלשנות הזדיות. אריך קולקה, מעצרי אושוויץ ששרד וכתב מחקר על "בית-החרושת למוות", העיד כי "בין אנשי האס-אס לא היה קנאי ומסור לתפקידו כפאליץ". הוא היה עובר בין המחנות, ובכל מקום הקים רשת עניפה של מלשינים ומרגלים מבין העצירים. ידיעותיו על המתרחש במחנות היו טובות ומהימנות מאלה שהיו בידי מפקד המחנות. באמצעות מישטר הבילוש שלו, עלה בידו לפקח על אנשי הקאפו והבלוקאלטסטים, וידע לחרחר קנוניות וחיוכים ביניהם ולנצלם לתועלתו. "פאליץ" נוכח בכל ההוצאות להורג במחנה, ו"התמחה" אישית בהמתה בירי בעורף.

"עקבתי אחריו רבות," העיד הס, "אך מעולם לא הבחנתי בו גילוי של ריגוש ולוא הקל שבקלים. בשוויון-נפש ובמתינות, בפנים נטולות מבע, ביצע את מלאכתו המבעיתה."

בעת שירותו בתאי-הגז, לא ניתן להבחין אף לא בקורטוב של סאדיזם אצל פאליץ'. פניו היו תמיד חתומות וחסרות מבע. "הוא היה מסוגל להמית ללא-הרף, בלי לחשוב על כך. הוא היה היחיד, מכל אלה שהיה להם מגע קרוב עם ההשמדות, שלא פנה אלי אף פעם כדי לשפוף לפני את לבו ביחס למלאכה אימתנית זו," ציין רודולף הס.

פאליץ' היה התליין הראשי באושוויץ. הוא הוציא להורג שבויי-מלחמה סובייטיים, בירי בעורפם, והיה יורה בילדים. "הוא חיסל מאות קורבנות, בלי שהדבר ישאיר בו רישום חיצוני או סימני עייפות כלשהם," העיד אריך קולקה.

בשנת 1942 מתה אשתו של פאליץ', ודומה שמותה סילק את המעצורים הפנימיים האחרונים מנפשו המעוותת. כאשר הובאתי לאושוויץ, כבר היה פאליץ' שלוח-רסן לגמרי. הוא "השתולל בפראות והתעלל באסירים התעללות לא-אנושית," העיד עליו הס. כאשר הובאתי לבירקנאו, כבר הילך שמו של פאליץ' אימים על האסירים. זמן קצר בלבד לפני כן אירע מקרה חמור במיוחד במחנה: אנשי ה"זונדרקומנדו" הראשונים, יהודים יוצאי סלובקיה, נדרשו להוציא גוויות מרקיבות מתוך קבר המוני, ולשרוף אותן. היו אלה גוויות הקורבנות הראשונים שהושמדו בתאי הגז הפרימיטיביים. מרוב יאוש, החליטו אנשי ה"זונדרקומנדו" לברוח. תוכניתם נחשפה. ב-10 בינואר 1943 נצטוו לעזוב את בירקנאו ולעבור לאושוויץ. בהגיעם לאושוויץ 1, נורו כולם למוות ונשרפו. אנשי ה"זונדרקומנדו" החולים, שלא היו מסוגלים לעשות את הדרך לאושוויץ ברגל, ואנשי השירותים של בלוק ה"זונדרקומנדו", נורו למוות בידי רפורטפירר פאליץ' עצמו, בחצר הבלוק בבירקנאו. אריך קולקה, העציר שעבד כמסגר, סיפר כי היה עד-ראיה להריגתם של עצירים בידי איש האס-אס פאליץ', שהיה מוציא לפועל את גזרי-הדין של הגסטאפו במחנה. "הוא היה רוצח את קבוצות הנידונים ב'מקצועיות' רבה: הקורבנות, רובם אסירים פוליטיים, היו מסתדרים בחמישיות ליד הקיר, ופאליץ' היה יורה בהם."

פאליץ' היה האיש שבדק את תוצאות הניסוי הראשון בהמתת

עצירים בגז ציקלון ב', כבלוק 11 באושוויץ 1. כאשר פתח את דלתות המרתף שבו נעשה הניסוי, ומצא עצירים רבים שעדיין גילו סימני־חיים – חזרו הגרמנים שנית על הניסוי. אחר־כך היה מלווה עצירים שהובלו לתאי־הגז, ומסיח את דעתם בשיחת חולין. העצירים הובלו ישר מרציף הרכבת אל בית־איכרים שנקרא בונקר 1. פאליץ' ליווה את ההולכים וגלגל עמם שיחה על דא ועל הא, שאל למשלוח־ידם ולשלום בני המשפחה שלהם – "וכל זאת כדי להערים עליהם ולהרחיק מליבם כל חשד", כדברי אחת העדויות. כשהגיעו הטרנספורטים הבאים, נהגו הגרמנים להפריד מיד אנשים שגילו סימני אי־שקט והפיצו בהלה. אלה הוצאו בחשאי אל מאחורי הבית והומתו שם בנשק בעל קוטר זעיר, שכמעט ואינו משמיע קול.

פאליץ' הפעיל את הכפופים למרותו כדי לבצע החרמות לא־חוקיות של כסף וחפצי־ערך שונים מאסירים באושוויץ. "הוא היה מפונק ונטל לעצמו רק את המובחר והיקר ביותר", העיר הס. וקולקה סיפר כי פאליץ' סחר בזהב בקנה־מידה עצום. הוא הסתייע לשם כך באנשי הקאפו ובבלוקאלטסטים. לא־אחת רצחו אנשי הקאפו עצירים שבפיהם נראו שיני־זהב. מי שידע יותר מדי על "עסקיו" של פאליץ', או סירב להמשיך ולשתף פעולה עמו, נפל קורבן ל"תאונות קטלניות" בעבודה, או מת מ"טיפוס בהרות". באחד הימים איים עציר ושמו מאיר, מעושי־דברו של פאליץ', כי יגלה למפקד המחנה את כל הידוע לו על עסקי הזהב והיהלומים של פאליץ', אם התליין לא יעזור לו להימלט. בעזרת שני קצינים זוטרים ממפקדת המחנה, אירגן פאליץ' ניסיון בריחה של מאיר. איתרע מזלם, ומאייר נתפס, נחקר ומסר עדות מרשיעה ביותר נגד פאליץ'. אולם, לא מעלליו אלה הם שגרמו למפלתו. "הוא השתכר ללא מידה ומעצור והסתבך בלי הרף בעסקי נשים", גילה הס. "נשים לאין ספור ביקרו בדירתו." מאחר שרובן היו משגיחות, משמע "טהורות־גזע", לא עורר הדבר את חמתם של הממונים עליו. זעמם ניתך עליו כאשר נודע שהוא מקיים יחסים עם צועניה ועם יהודיה. על הפשע הנורא הזה של מגע טמא עם תת־אדם, נשלח פאליץ' לחזית ונהרג בקרב בהונגריה.

עצה גואלת

רולף מינה אותי לאיש המשק והתחזוקה בצריף של קומנדו מנקי-הרחוב, ב"כיכר פאליץ". היה עלי לנקות ולתחזק את הכלים, ולשמור על הסדר והנקיון בצריף. למעשה, הפכתי את הצריף הזה למרכז-התארגנות. הייתי מביא אליו פריטים יקרי-ערך מן המחנה, ומטמין אותם לצורך החלפה בעיר. מדי פעם בפעם היו פונים אלי גרמנים לא-אסירים, שעבדו במחנה כקבלנים או כמהנדסים – והיו מציעים לי עסקות. לא היה שער חליפין קבוע לשום דבר. המעוניין בעסקה היה אומר: "יש לי יהלום. מה אתה מוכן לתת תמורתו?" לפעמים, היתה התמורה כמה כיכרות לחם. לפעמים, מערכת של גופיה ותחתונים חמים, לחורף. איש לא חשב אז על הערך האמיתי של הפריטים שהוחלפו זה בזה. ערכם היה תלוי במשקלם הסגולי בסחר-חליפין – בפריטים המבוקשים שהיה ניתן לקבל תמורתם.

באחד הימים אמר לי רולף בדאגה: "מאחר שאתה – יותר מכל עובד אחר בקומנדו שלנו – מרבה בעסקות-חליפין, אתה עלול להיתפס. על עבירה מעין זו גוזרים כאן דין מוות. אם אתה מוכן לשמוע לעצתי, השג לך יהלום, לך אל מפקדת המחנה, פנה אל רשם המחנה ("רפורט-פירר") שטיביץ ואמור לו כי מצאת את היהלום ואתה מבקש למסור אותו לידי. כך תיחקק בזכרונו ולא תהיה עוד אחד-מן-השורה."

וזאת עשיתי. השגתי יהלום, הלכתי אל שטיביץ, אמרתי לו כי מצאתי את אבן-החן ואני מבקש למסור אותה לידי. בתמורה, קיבלתי שתי כיכרות-לחם, כפרס למוצא הישר.

זמן לא רב לאחר מכן, נערכה ביקורת פתע של המחלקה הפוליטית – מחלקת החקירות של המחנה – בצריף שבו עבדתי. הבודקים מצאו שם זוג נעלי-נשים. לא הועילו טיעוני, כי מצאתי את הנעליים בדרכי לעבודה באותו בוקר, וכי היה בכוונתי להביאן למפקדת המחנה בשובי למחנה, בסיומו של יום העבודה. נעצרת לחקירה. זה היה ב-17 במאי 1943. חקירתי נוהלה בבלוק 11 – הביתן של המחלקה הפוליטית – הגסטאפו באושוויץ.

המחלקה הפוליטית (פוליטישה אבטיילונג) היה הכינוי הרשמי של הגסטאפו באושוויץ. מרכזה היה באושוויץ 1. מאחר שמחנה אושוויץ היה בבחינת התחנה הסופית לעצירים, לרבות אסירים פוליטיים שנשלחו על-ידי הגסטאפו ממקום מוצאם, בציון האותיות הלטיניות "אר או" ("רוקקהר אונפרוונטשט" – שובו אינו רצוי) – זה היה המקום שבו נגזר על "הבלתי-רצויים" – "להעלם". כיצד ומתי? זה היה נתון לשיקול-הדעת של הנהלת המחנה.

מחלקת החקירות האינקביזיציונית הזאת הפעילה שיטות מתוחכמות, רבות ושונות, כדי לחדור אל שורות העצירים. אנשי הגסטאפו קנו את לב העצירים בעבודה קלה יותר ובמנות-מזון גדולות יותר. הם היו לובשים בגדי עצירים ואף עובדים כעצירים, השתתפו ב"אירגון" (רכישת חפצי-ערך) והיו שולחים עצירים אל חבריהם באמתלה שמתכוונים להצילם או לשחררם, תמורת מידע שהיה ברשותם.

סוכני המחלקה שוטטו בכל המחנות, בדקו הכל והפתיעו עצירים ועובדים אזרחיים כאחד. הם רכבו על אופניים או על אופנועים, או נסעו במכוניות ובלשו בקפדנות אחר כל פעילות אסורה, או כל מגע אסור בין עצירים לבין אנשי האס-אס או העובדים האזרחיים. מחלקה זו היתה מחולקת למדורים שונים. אחד מהם היה ה"רגיסטראטור" – המירשם. כאן תיעדו את הפרטים על אודות העצירים החיים – והמתים. בקפדנות גרמנית נרשם כל עציר שהובא למחנה, כל עציר שמת מיתה טבעית וכל עציר שהומת בגז. הדואר שהגיע לעצירים, עבר במדור הזה, ופניות ממשרדי הגסטאפו ומלשכות המשטרה (קריפו) בכל רחבי אירופה הכבושה, נענו על-ידי אנשי המדור הזה, שתייקו כל פיסת נייר.

אחת המשימות של המחלקה הפוליטית היתה – לחקור עצירים, בדרך כלל בעינויים. החקירות נוהלו על-ידי אנשי אס-אס מן המחלקה הפוליטית, על-פי תחומי התמחות. לדוגמה, עצירים

המח. ה'ת	המח. ה'	המח. ה' שם	המח. ה' שם	המח. ה' שם
Jude Griech.	101588	Morotak Elii Tr. 2.4.21 - Saloniki	12.5.42 - Lagafika	+ 22.5.43
Pol D	47052	Seymeniania Rosimir 28.1.22 - Warschau	12.5.42 - Lagafika	22.5.43
Pol P	56402	Gythy Michael 27.4.21 - Wolk Obraunice	12.5.42 - Lagafika	14.5.43
Lig.	2.4031	Tala Koca 29.2.03 - Zalesany	14.5.42 P. H. ok	+ 22.5.43
Jude	43664	Krainberg Ischnel Tr. 27.2.02 - Biawice	14.5.42 - Lagafika	+ 22.5.43
B.7. R.D.	3273	Czerwan Brano 6.2.11 - Berlin	14.5.42 - Pol. Abb.	22.5.43 Jude
B.7. R.D.	15582	Rokier Josef 10.5.11 - Arentenoorbio	14.5.42 - Pol. Abb.	22.5.43 Jude
B.7. R.D.	15594	Ghegatz Franz 21.2.22 - Fiedlarode	14.5.42 - Pol. Abb.	22.5.43
Pol. D.	11876	Rachman'ski Peter 12.11.18 - Maltkovo	14.5.42 - Lagafika	+ 22.5.43
Jude D.	66035	Donnan Ferdinand Tr. 29.6.02 - Pin	17.5.42 - Pol. Abb.	22.5.43
B.7. R.D.	16	Kehlert Bruno 16.2.09 - Petersburg	17.5.42 - Pol. Abb.	18.5.43
Lig. Fest	2.4604	Tietzen Franz 13.10.02 - Zaleschowitz	17.5.42 - Pol. Abb.	18.5.43
Jude D.	80001	Frostberg Abraham Tr. 4.2.04 - Prany	17.5.42 - Pol. Abb.	18.5.43
Pol.	76198	Michrowsanov Ivan 1.12.18 - Simionice	17.5.42 - Pol. Abb.	18.5.43

PAŃSTWOWE MUZEUM WARSZAWY
ARCHIWUM

הרישומים מבלוק 11 באושוויץ בשורה השניה מלמטה רשמו הגרמנים את יום הכליאה בבלוק העונשין, ואת יום השחרור.

שניסו לברוח ונתפסו בכף, נחקרו על-ידי אוברשארפירר וילהלם בוגר ואונטרשארפירר קלאוס דילבסקי.

פעילות מחתריתת וקשרי הברחות עם אזרחים, נחקרו בבלוק 10 על-ידי אונטרשארפירר גרהארד לכמן. ענייני צוענים ובתי-זונות נוהלו על-ידי רוטנפירר פרי ברוד. את ההוצאות-להורג ביצע שטורמן וילהלם פלורשיץ. בפניות של הצלב האדום הבינלאומי טיפל אונטרשארפירר האנס אנדריאס דרייזר וכיוצא בכך.

כל העבודות המשרדיות – הדפסה, תיוק, רישום ומתורגמות – נעשו על-ידי עצירות יהודיות. לורה שלי, אחת מהן, ששרדה מן השואה, כינסה עשרות עדויות של "מזכירות המוות" בספר הנושא שם זה. היא סיפרה, כי היו כ-60 פקידות-מזכירות-מתורגמות כאלה. כינו אותן "הימלפארטסקומנדו" – קבוצת-העבודה החד-סטריית בכיוון השמים – משום שהן ידעו את הסודות הנוראים ביותר של "הפתרון הסופי", והגרמנים לא התכוונו להשאירן בחיים. הן באו מרקע חברתי-כלכלי מגוון, והיו בעלות רמות השכלה שונות, מהן ממשפחות שומרות-מסורת, מהן חילוניות, מכל רחבי אירופה: מדראנסי בצרפת, מווסטרבורק בהולנד, מצ'כוסלובקיה, מגרמניה, מיוון, מפולין ומבלגיה. גילן נע מבנות 20 ועד בנות 50. כל אחת מהן שלטה בשפות מספר. משום כך יכלו לשמש מתורגמות בין החוקרים הגרמנים לבין העצירים, שבאו מכל ארצות אירופה הכבושה.

בין אנשי הגסטאפו הילך אימים במיוחד אוברשארפירר וילהלם בוגר, שהעצירים כינוהו "השטן מאשוויץ". הוא נמנה עם קציני האס-אס שהתמחו בחקירות ובהוצאה להורג של עצירים שנשלחו לבלוק העונשים, בלוק 11.

בוגר נולד בשטוטגארט בסוף 1906. הוא נמנה עם ראשוני החברים במפלגה הנאצית: עוד ב-1922 הצטרף אל שורות תנועת הנוער הנציונלסוציאליסטית. הוא שירת במשטרה, עבר למשטרה הפוליטית ומשם הגיע לגסטאפו.

באשוויץ היה ממונה על מדור הבורחים, והצטיין בברבריות ובסאדיזם שזרעו פלצות בלב העצירים. הוא פיתח מכשיר-עינויים שנשא את שמו: "בוגר-שאוקל". עצירים שניסו לברוח ונתפסו, היו נכבלים בידיהם וברגליהם ונתלים על המיתקן הזה. כאשר

הורדו משם, לא היו מסוגלים עוד לעמוד על רגליהם. "הם חדלו להיות בני-אדם ונעשו שבר-כלי," נאמר באחת העדויות. במצב זה היה בוגר ממית אותם ביריה בנשק בעל קוטר זעיר. הוא גם השתתף בסלקציה של הטרנספורטים החדשים, ובהמתת יהודים בגז. הוא היה מבצע הוצאות-להורג סיטוניות, בירי, ליד "הקיר השחור" בין בלוק 10 לבין בלוק 11. על עצירים אחרים היה בוגר מטיל עבודות-פרך קשות במיוחד: או שהיו מתים מרוב מאמץ, או שהיו נחלשים במהרה עד כדי כך, שהיו נשלחים להמתה.

באחד הימים הוציא להורג בשתי יריות אקדח, בבלוק 11, את יילי טופלר, אחת המזכירות של המחלקה הפוליטית. במקרה אחר העמיד משפחה פולניה – זוג הורים ושלושת ילדיהם – בריחוק שלושה מטרים, והרג אותם ביריות מאקדחו.

הוא לא הסתפק בהמתה-מרחוק. בביקורו במטבח העצירים, התלקחה חמתו על עציר פולני בן 60. בוגר טבל את ראשו במים עד צאת נשמתו.

כאשר חוסל מחנה הצוענים, נטל בוגר חלק בהמתתם של 4,000 מהם. (ביוני 1945 נעצר בידי המשטרה הצבאית האמריקאית. בנובמבר 1946 עמדו להסגיר אותו לפולין. הוא נמלט וחי שלוש שנים במחתרת ליד שטוטגארט. אחר-כך חזר לעיר הולדתו ועסק בה במסחר. ב־1958 נעצר שנית ונידון למאסר ממושך, כפושע-מלחמה. הוא מת בבית-החולים של הכלא במארס (1977).

לי האיר המזל פנים: ראיתי את וילהלם בוגר בבלוק 11, שאליו הובאתי לחקירה – אך לא נפלתי לידי. מאחר שנעצרתי על עבירת רכוש, טיפל חוקר אחר בתיק שלי.

חקירתי בבלוק 11 באושוויץ נמשכה יומיים. כאשר נסתיימה, הועברתי לבירקנאו, לקבוצת-העונשין (אס־קה – שטראפקומנדו) בבלוק 11.

הקאפו יעקב

בדרך כלל, לא האריכו האסירים ימים במאסר בבלוק העונשים. אם לא מתו מעבודת-פרך, הומתו בידי "מנהלי העבודה" בגין עבירה זו או אחרת. אולם, המזל האיר לי פנים פעמיים בבלוק 11: פעם אחת בדמותו של ראש הבלוק, ובפעם השניה בזכות עצתו של רולף וינטר.

ראש בלוק החקירות היה העציר היהודי יעקב קוזולצ'יק. לפני המלחמה הלך שמו של קוזולצ'יק לפניו בכינוי "שמשון אייזן" (שמשון איש-הברזל - או שמשון הגיבור). הוא נראה כהר-אדם, כולו שרירים. הוא ערך מופעי-גבורה ברחבי פולין, ואני ראיתו בהופעתו בפרוץ'אני. על הבימה היה מנתק שרשרות, מכופף ברזלים ומבצע מעללי שרירים אחרים.

באשוויץ מינו אותו הגרמנים ל"קאפו" של בלוק 11 בהנחה שיפליא מכותיו בעצירים ואולי אף ימיתם במכות - להנאתם הסאדיסטית של הגרמנים. אחרי המלחמה הוטל בקוזולצ'יק החשד, שבין היתר טיבע עשרה יהודים בחבית מים. איני יודע מה עשה קוזולצ'יק במחנה בימים שבהם לא הייתי בבלוק 11. ממה שראיתי במו עיני, ומיחסו כלפי, התרשמתי שהוא הציג לעיני הגרמנים דמות תקיפה ובריונית, אך בסתר עשה כמיטב יכולתו להקל על העצירים שאיתרע מזלם להישלח לבלוק שלו. לימים סיפרו עליו, שהשתדל לנהוג לפנים משורת הדין ביהודים, ואת נחת זרועו הראה בעיקר לפולנים, אותם שנא בגין האנטישמיות שאיפינה אותם.

אחד הפולמוסים הכואבים ביותר שנבעו מתקופת השואה, ושלא ייושב כנראה לעולם, נסוב על מידת האשמה שיש להטיל על ה"קאפו" וראשי הבלוקים היהודים. מי שלא היה במחנות, אינו מסוגל לחרוץ משפט בסוגיה נוקבת זו - וגם בין ניצולי המחנות חלוקות הדעות בנדון. השאלה שצריכה להישאל, לדעתי, היא זו: מה היה יהודי יכול לעשות כאשר הטילו עליו הגרמנים תפקיד של "קאפו"? לסרב לקבל את התפקיד - ולהישלח מיד למוות, או לקבל את התפקיד ולהשתדל לבצעו כך, שיגרום סבל מועט ככל האפשר לעצירים האחרים? אני משוכנע, שהיו בין ה"קאפו" גם אנשים רעילי לב, שנהנו מן הסמכות שניתנה להם לשלוט בחייהם של זולתם. אולם תאבי-שררה וסאדיסטים יש בכל מקום, בכל זמן. במחנות נעשה המצב חד וחרוף במיוחד, מתוקף הנסיבות. כאשר שמע קוזולצ'יק מפרוז'אני, אמר לי: "אני מגרודנו. אשתדל לעזור לך כמיטב יכולתי, אם כי אין זה הרבה. עצתי לך, למעט ככל האפשר לדבר בחקירה. ככל שתמעט בתגובות ובפרטים, כך יפתחו סיכוייהם של החוקרים לתפוס אותך בשקר." מילאתי אחר עצתו. דבקתי בטיעוני שאת נעלי הנשים שמצאו בצריף הכלים שהייתי אחראי עליו, מצאתי באותו יום בדרכי לעבודה מחוץ למחנה, וכי היה בדעתי להחזירן עמי למחנה בתום יום העבודה.

בתום החקירה, נגזרו עלי שלושה חודשי אסֶקה (שטראפקומנדו) - קבוצת העונשין אשר שכנה בבלוק BII d 11 בבירקנאו. אנשי הקבוצה הזאת היו יוצאים מדי בוקר לביצוע העבודות המפרכות ביותר. אחת המטלות הקטלניות ביותר הייתה חפירת תעלות ניקוז. הגרמנים היו מקצים לכל אסיר קטע בן שני מטרים, שהיה עליו לחפור לעומק שני מטרים, עם קרקעית ברוחב 60 ס"מ ופי התעלה ברוחב שני מטרים. מי שלא גמר בסוף היום את מיכסתו, היה עלול להיות מחוסל בידי ראש קבוצת העבודה הגרמני ("קומנדפירר"). אני משוכנע, שאילו נשארתי זמן רב באסֶקה, לא הייתי זוכה לרצות את מלוא העונש שנגזר לי, אף על פי שבזמן ההוא כבר היה מצבי הגופני טוב, יחסית. לא סבלתי מחוסר תזונה, לבשתי בגד פסים שהיה תפור על־פי מידותי, בידי עציר־חייט, והיו לי גופיה ותחתונים חמים. מבחינה נפשית, לא פחדתי מחיסול. אומנם, לא אחת התגנבו אל לבי חששות שמא לא אצא חי מן המחנה - אך לא משום שיהרגו אותי כאחד מני רבים,

אלא עקב מקרה חריג כלשהו. ידעתי כי בסלקציה לוקחים את החלשים, החולים והשבורים. מי שהיה כוח־עבודה, לא חוסל. כשבועיים לאחר שדנו אותי לשלושה חודשי אס־קה, ונשלחתי בבלוק 11 בבירקנאו, נעשתה הצפיפות בבלוק 11 רבה אף על־פי אמות־המידה הבלתי־אנושיות של אושוויץ. "רפורט־פירר" שטיביץ, הזומן כנראה לבקר בבלוק כדי לבחור אסירים ששיחרורם יוקדם (במיוחד, כאלה שנידונו לפרקי־מאסר קצרים, בגין עבירות קלות יחסית) על־מנת לפנות מקום לאסירים חדשים (במיוחד כאלה שביצעו עבירות חמורות ונידונו לתקופות מאסר ארוכות. לדוגמה, אסיר שנתפס לאחר שברח מן המחנה, נידון למאסר־עולם). שטיביץ זיהה אותי מיד בין שפוטי המחנה, ורמז לי באצבעו שאצא עמו. הוא פנה אל הבלוק־אלטסטה בדנארק – האסיר הפולני־גרמני (פולקסדויטשה) עם משולש ירוק (פלילי), ואמר לו: "דאג שלי־הודי הזה תהיה עבודה קלה, לאחר שישוחרר מהבלוק!" בדנארק, שלא עבר יום שבו לא המית במכות אֵלה לפחות אסיר אחד, ראה בי מיד בן־חסות של שטיביץ, על כן הביא אותי אל מזכיר המחנה והורה לו להפנות אותי אל קבוצת־עבודה טובה. מזכיר המחנה פנה אל קאפו בשם קארל וינקל ואמר לו: "שטיביץ מבקש שתטפל יפה באסיר הזה, בקומנדו שלך."

כך הגעתי לקארטופלאיינמיטר – קומנדו תפוחי־האדמה, אחת מקבוצות־העבודה היותר־טובות במחנה.

קומנדו תפודים

קומנדו תפודים עסק בפריקת תפודים מרכבות, ואיחסונם בביתנים מיוחדים, מאוררים, לבל יתקלקלו. מבחינה פיסית, היתה העבודה בקומנדו זה קשה מאוד: התפודים היו נשלחים אל המחנה בסתיו, בכמויות גדולות, מאחר שזה היה המזון הבסיסי שניתן לעצירים. הם היו מגיעים בתפוזרת ומועברים לתיבות-עץ מצוידות בידיות, שמשקלן היה 150 ק"ג. כל תיבה נישאה בידי שני עצירים. אפילו סבלים מקצועיים גברתנים, האוכלים היטב, היו מתקשים לטלטל משא כזה. לנו, אנשי מחנות הריכוז מזי-הרעב, היתה זו מטלה מפרכת ביותר – ואימת האלה המונפת על מי שכשל תחת משאו, היתה מרפה את הידיים.

אחד החזיונות הנוראים ביותר היה חיסולם של אותם עצירים, שלא היו מסוגלים עוד לאחוז בידיות של תיבת התפודים, משום שכפות ידיהם היו שסועות עד זוב דם. מדי פעם בפעם היה עציר פצוע כזה נקרא אל איש האס-אס או הקאפו. על-פי פקודה, היה העציר חייב להתכופף, והמרצח היה מנחית על עורפו שרפרף-עץ שנועד במיוחד לשם כך. המוות היה מידי. היו עצירים שהעדיפו לרוץ אל עמדות הזקיפים שכיתרו את השטח, על-מנת להיירות למוות. כעשרים גופות היו מורחקות מן השטח, מדי יום, על-פי מחקר שפורסם בפולין אחרי המלחמה.

אולם, היו גם יתרונות בעבודה בקומנדו תפודים. מקום העבודה שלנו היה סמוך לרציף-הרכבת שבו הורידו את היהודים שהובאו בטרנספורטים מכל רחבי אירופה. כך ניתנה לנו הודמנות "לארגן"

לעצמנו חפצים שאנשי הטרנספורטים היו נוטשים, בהילותם כי רבה, על הרציף. מאחר שאני הוצבתי לעבודה בקומנדו הזה, בפרוטקציה, הוטלה עלי עבודה נוחה ביותר. "אתה תהיה השרת האישי שלי," אמר לי הקאפו קארל האקל, האחראי על קומנדו התפודים, שענד משולש ירוק (ביזוי - ברופספרברכר: עברייך מועד).

מאחר שגם הוא היה מעוניין "להתארגן", הוא נזקק לעזרתי, כמו לעזרתם של אנשי הקומנדו האחרים, ועל כן התייחס אלינו יפה והעלים עין מן ההברחות שלנו. מדי פעם בפעם אף המליץ עלינו כעובדים מצטיינים, ואז היינו מקבלים בונוס - בדרך כלל, לחם. (בביקורי בארכיון של מחנה אושוויץ, אחרי המלחמה, מצאתי דף יומן ובו רשום שמי ומספרי האישי, בציון העבודה שקיבלתי בונוס - כיכר לחם. בראש העמוד רשם הבלבר בקפדנות גרמנית טיפוסית, כי באותו יום הסתכמו הבונוסים שניתנו לעובדי קומנדו תפודים ב־50 כיכרות לחם).

אני הייתי משוטט בתחנה - ברשותו של הקאפו שלי - והייתי לוקח במשיכה פריטים שונים (כשאני נזהר, כמובן, מאנשי האס־אס והמשגיחים הגרמנים האחרים). את מה שלקחתי במשיכה, הסתרתי בין התפודים. באחד הימים, אחרי שפורק טרנספורט של יהודים, נשאר בשטח מזרן נטוש. ניגשתי אליו ומשכתי אותו בקצהו. פינתו נפרמה ונשרה מתוכו תבילה קטנה שהוטמנה בו. מיהרתי להביא את הצרור למחסן התפודים, פתחתי אותו שם ולא האמנתי למראה עיני: היו שם יהלומים רבים, בגדלים שונים. בלב נפעם, מיהרתי להטמין את האוצר הגדול הזה בין התפודים.

עד־מהרה "התארגנו" עם העצירים היהודים האחרים שהועסקו בהורדת הטרנספורטים החדשים מן הקרונות. הם היו זורקים אלינו פריטים, כדי שנסתיר אותם בשבילים. להם היה קשה להוציא פריטים משטח התחנה. אחר־כך היינו מתחלקים בשלל.

יתרון נוסף שהיה לעבודה בקומנדו תפודים, היה נעוץ בעבודה שחילקנו תפודים למטבחי האסירים וגם למטבחי האס־אס. הייתי נוסע עם משאית התפודים בין המחנות, ו"מארגן" לעצמי דברים תמורת הוספת כמות תפודים לטבחים שהיו מעוניינים בעסקות־חליפין.

היה יתרון נוסף בעבודה בקומנדו תפודים: היה לנו קשר עם

אזרחים רבים, שעסקו בארגון המשלוחים מהחקלאים באזור, ובתיאום החלוקה שלהם – מה יאוחסן, מה יחולק מיד. עם האזרחים היה אפשר לעשות עסקים. הקשר נעשה, בדרך כלל, בחילופי-דברים קצרים, חטופים ומעשיים: "אתה מעוניין בדולרים? בזהב? ביהלומים? בעדיים? הבא משהו בתמורה." מאחר שהייתי שרתו האישי של הקאפו, הייתי חופשי לעשות רוב שעות היום כאוות נפשי. בשנה שבה עבדתי בקומנדו זה, "התארגנתי" היטב. בין היתר, ניתן לי לקבל מידע רב יותר על הנעשה במחנה, וגם לקשור קשרים מועילים.

באחד הימים ראיתי דבר מעורר פלצות: תוכנית של מיתקן שהקימו הגרמנים במחנה. היה זה הקרמטוריום. קבלן-הבנייה היה גרמני, אך הפועלים היו עצירים, ואחדים מהם שמו את נפשם בכפם והביאו למחנה שרטוטים של המשרפה. משמעותו של המיתקן הזה היתה ברורה לכל מי שעניינים בראשו: הגרמנים מייעלים את מכונת-ההשמדה. בקרוב יוכלו להגדיל את מספר העצירים שיומנו במחנה. מסקנה: מי שיכול – חייב לנסות לברוח! בין העצירים שעמם קשרתי קשרים במחנה, היו אסיר פולני, מיצ'סלב פאלוך, ושבו-מלחמה רוסי, ניקולאי טראסוב, שעבד בקומנדו סמוך. יחד תכננו בריחה. הפולני צורף לתוכנית הבריחה שלנו משום שטען כי היו לו קרובי משפחה בכפר סמוך לכפר-הולדתו, וכי משפחה זו עשויה לתת לנו מחסה. (לכפר-הולדתו לא היה בדעתו לברוח, משום שהיה סביר כי הגרמנים יחפשו אותו שם).

באותה תקופה היו אסירים בורחים מדי חודש. היו שהצליחו והיו שנתפסו ואף הוצאו להורג. לאחר המלחמה נודע לי – ממחקר שעשה העציר אריך קולקה – כי בחמש שנות קיומם של מחנות אושוויץ הצליחו 667 אסירים להימלט מ-17 מחנות שונים ברשת זו. 270 מהבורחים נתפסו, ולאחר שנחקרו הוצאו רובם להורג. אולם, ותיקי העצירים – כמו חיילים קרביים ותיקים – חדלו לפחד. אנו החלטנו לברוח משום שהערכנו כי הגרמנים לא יניחו לנו לצאת חיים מן המחנה. לא ידענו כי מצבה של גרמניה הנאצית מחמיר והולך במהירות, בעת ההיא, אולם תוצאות ההידרדרות במצבו של הרייך השלישי התבטאו במחנות בהאצת קצב ההשמדה.

ב־1943 פעלו באושוויץ בר־זמנית שמונה תאי־גז, וארבע

משרפות שרפו מדי יום ביומו אלפי גוויות. ב־1944 הופעל "בית־החרושת למוות" בקצב מזורז יותר. מאחר שאפסה תקווה להישאר בחיים במחנה, נראתה הבריחה כדרך הצלה יחידה. רוב העצירים שהצליחו להימלט מאושוויץ היו פולנים שנהנו מתנאים טובים יחסית במחנה והחזיקו ב־80% מן התפקידים החשובים במימשל הפנימי של העצירים ובתפקידי מפתח בבית־החולים ובבתי־המלאכה. עובדה זו איפשרה להם ליזום פעולות מחתרת והתנגדות, לקיים קשרים עם העולם החיצון ולהכין מקומות מחבוא לעצירים פולנים שהתעתדו לברוח. רק החל מ־1943 הצליחו אחדים מהעצירים היהודים לקבל תפקידים בהירארכיה של המחנה, וכך יכלו גם הם לתכנן בריחות. אולם רק 76 עצירים יהודים הצליחו להימלט מאושוויץ־בירקנאו. הם לא זכו לסיוע מצד תנועת ההתנגדות הפולנית, ובהעדר סיוע בעולם החיצון, רובם נתפסו. ידוע על פחות מתריסר יהודים שבריחתם זכתה בהצלחה.

העצירים שהורשו לנוע באופן חופשי יחסית בשטח המחנה, היו רופאים, אחיות, בעלי־מלאכה, אנשי יחידת הקבורה וכן הפקידים במשרדי המחנה השונים. הם צוידו בתעודות מיוחדות שנשאו את חתימת מפקד המחנה, ואותן היה עליהם להציג בכניסה לכל אחד מחלקי המחנה השונים. בשטח המחנה הועסקו על־ידי האס־אס גם עובדים אזרחיים בעלי־מקצוע. אזרחים אלה ענדו על שרווליהם סרט צהוב (הגרמנים) או ירוק (אחרים), עם הכתובת "עובד אזרחי". כמו כן, נשאו תעודות שהוחתמו על־ידי הגסטאפו. נאסר עליהם לבוא בדברים עם העצירים. אף על פי כן, הם הפכו חוליית קישור בין העצירים לבין העולם החיצון. מגעים אלה היו חיוניים לארגון בריחה מוצלחת.

היחס המספרי בין שומרי האס־אס לבין עצירים היה 14:1 במחנה הראשי באושוויץ, לעומת 64:1 בבירקנאו. משום כך היה קל יותר, יחסית, לברוח מבירקנאו. אולם כללית היתה בריחה קשה ומסוכנת.

וזה היה נתיב הבריחה: המחנה היה מחולק לשניים – השטח הפנימי והשטח החיצון. השטח הפנימי היה שטח המגורים ובו הצריפים (אורות־הסוסים). שטח זה היה מכותר בגדר מחושמלת שהיתה מוארת בלילות. לאורך הגדר, במרחק 50 מטר זה מזה, ניצבו מגדלי־שמירה גבוהים, ששירתו את שרשרת השמירה

הפנימית (הקטנה), ואוישו בשומרים שהיו פותחים באש על כל עציר שקרב לגדר. בשעות היום הוסרה שרשרת המשמר הקטנה והוצבה שרשרת המשמר הגדולה, שהקיפה את השטח השני, הגדול יותר, שנקרא "גרוסה פוסטנקטה". שטח זה הותרע על פני עשרות קילומטרים רבועים והוגדר כ"שטח שמור". שם היו מגורי האס"אס ושם עבדו יחידות העצירים (קומנדו) שיצאו אל מחוץ לשטח הפנימי, המגודר. על מגדלי-שמירה גבוהים, עשויים עץ, שניצבו במרחק 80 מטר זה מזה, הוצבו אנשי אס"אס, שהיו יורים ללא אזהרה בכל עציר שהעז להתקרב לטווח 10 מטרים מקו השמירה החיצון.

בבוקר, אחרי שכולם יצאו לעבודה, היתה השמירה עוברת משטח המגורים לשטח העבודה. בערב, כאשר העצירים היו חוזרים למחנה, היה נערך מפקד. אם כל העצירים היו נוכחים, היו הגרמנים מסירים את שרשרת השמירה הגדולה ומפעילים את שרשרת השמירה הקטנה, שמסביב למחנה המגורים הפנימי.

אם במפקד הערב התברר שנעדר אחד העצירים (או שחסרים אחדים מהם), הופעלו מיד צופרי האזעקה ואנשי המשמרת בשרשרת המשמר הגדולה הושארו בעמדותיהם למשך 72 שעות נוספות, בהן נערכו סריקות. יחידות מיוחדות, שהסתייעו בכלבי-גישוש מאולפים, ערכו סריקות מדוקדקות בשטחי העבודה.

כאשר נתפס עציר-בורח, הוא נחקר על נסיבות הבריחה ועל אנשים שסייעו לו. רוב הבורחים שנתפסו, הוצאו להורג בפומבי. רק מעטים נשלחו לעבודת-פרך ב"יחידת העונשין" (שטראפקומנדו - אס"קה), שם התעללו בהם אנשי האס"אס והקאפו. כדי להצליח לברוח היה על העצירים להסתתר במקומות מחבוא בשטח הגדול, ולהישאר שם שלוש ימות. רק ביום הרביעי, לאחר הישמע הפקודה "לפנות את עמדות המשמר", אפשר היה לעזוב את השטח.

מי שהצליח להימלט מהשטח החיצון, היה צריך להתחיל במאבק-הישרדות חדש - במיוחד אם היה יהודי. שכן, מהאיזור שהשתרע על פני 40 קמ"ר סביב אושוויץ, בין הנהרות ויסלה וסולה, פונתה מרבית האוכלוסיה הפולנית ובמקומה הובאו מתיישבים גרמנים. כל אימת שאסיר נמלט מאושוויץ, היו רשויות המחנה מודיעות על כך מיד לשלטונות האזור, והללו היו עורכים

חיפוש נמרץ אחר הבורחים בכלי-תחבורה ציבוריים ובכתיהן של המשפחות הפולניות שנותרו במקום.

שיטת הבריחה דרשה, איפוא, לדאוג למקום מסתור ומחסה ביישוב אזרחי כלשהו, הרחק מן המחנה, אך תחילה למצוא מקום מחבוא בשטח החיצון, שבו יהיה אפשר לשהות שלושה ימים, על-מנת להסתלק ביום הרביעי, שבו אין שומרים בשטח. מקום המחבוא היה נמסר בסודי-סודות מקבוצה לקבוצה: מי שעמד לברוח היה מגלה את מקום המחבוא שלו למי שביקש לברוח אחריו. מובן מאליו, שאם לאחר ניסיון בריחה היו הגרמנים מגלים את מקום המחבוא, לא היה אפשר עוד להשתמש בו.

את מקום המחבוא שלנו מסר לנו בן עירי, פייבלה פרוז'אנסקי, נער צעיר, בנו של השוחט בפרוז'אני. הוא ידע על אודות מקום מחבוא שבו השתמש משהו לפנינו, מאחר שנתבקש לכסות קבוצת בורחים קודמת, לבל יגלו אותם. היה זה בור מתחת למיבנה בית-החולים של האס-אס, שכיוון שהוקם על כלונסאות נוצר מרווח בין רצפתו לבין פני הקרקע. בית-החולים לא היה מאוייש עדיין, בזמנו. האסירים שבנו את בית-החולים, כרו בור מתחתיו וכיסו אותו בפת. מי שהיה משתמש בבונוקר הזה ונמלט ממנו, היה שב ומכסה את הבור, כדי שיוכל לשרת את הבאים אחריו.

בעת ההיא - בחודש מאי 1944 - גדל מספרם של ניסיונות הבריחה. היו לכך סיבות רבות ושונות: ראשית, ידענו שמסביבנו משתולל טירוף ההשמדה וכי בכל יום מדוללות שורות העצירים במחנות. עדיף היה לנסות ולברוח מאשר להשליך את יחבנו על המזל שיגרום לכך שלא "יבחרו" בנו בסלקציה הבאה. שנית, חשנו בעליל כי הגלגל מתהפך לרעת גרמניה במלחמה, וקיוונו למצוא את דרכנו לאיזור שבו עול הכיבוש אינו כבד ביותר ובו נוכל להסתדר עד יעבור זעם. שלישית, רוב מתכנני הבריחות היו עצירים ותיקים, שהיו בקיאים בנעשה במחנות ומסביבם, וקיוו כי הידע הזה יאפשר להם להצליח בבריחתם.

כשלוונותיהם של ניסיונות-בריחה אחרים ריפו ידיהם של אחדים ממתכנני הבריחות - אך לא של כולם. אחת לכמה ימים היה ניסיון כזה, של יחיד או של קבוצה. רוב הבורחים היו לא-יהודים. להם היה סיכוי טוב יותר להיטמע באוכלוסיה האזרחית שמחוץ למחנות. אנו שאבנו עידוד מהצלחת בריחתם של כמה יהודים,

הגם שברחו חודשים מספר קודם לכן. אחד מהבורחים היה בן-גילי, יהודי צ'כי ושמו רודולף ורבה. לימים סיפר הסופר אלן בסטיץ את סיפור בריחתו של ורבה בספר "בריחה מאושוויץ" (שיצא לאור בהוצאת "גרוב פרס" האמריקאית). פרשיה זו עשויה להדגים במקצת את מה שהיה כרוך בבריחה כזאת.

ורבה וחבריו ברחו מאושוויץ בעזרת המחתרת היהודית שפעלה במחנה ההשמדה. מאז שלהי 1943 חיפשה המחתרת דרכים להביא לידיעת העולם את הנעשה באושוויץ. כאשר התנדב ורבה – בתחילת פברואר 1944 – להסתכן בניסיון בריחה, על-מנת להביא את דבר המחנה לעולם החיצון, נדחתה הצעתו משום שראשי המחתרת העריכו שהעולם הגדול לא יאמין לסיפור-הזוועה של אושוויץ, אם יבוא מפיו של נער בן שמונה-עשרה. ורבה לא נואש. הוא נועץ עם ידידו, פרד וצלר, בן-עירו (טרנבה). "היה מסוכן לדבר על כוונות בריחה, מאחר שלגרמנים היו מודיעים בכל מקום, מספר ורבה, "אך וצלר היה גם ידיד וגם אדם ששמו הלך לפניו כשומר-סוד." וצלר הפגיש את ורבה עם חייל אס-אס גרמני בשם פסטק, בן עשרים ושש, אשר טען כי נקעה נפשו ממה שראה במחנה-המוות, ורצה לעזור לעצירים, כמיטב יכולתו, על-מנת לשכך את מצפוננו. ורבה חשש להפקיד את חייו בידי חייל גרמני. עציר אחר בשם לדרר, ניאות לנסות את מזלו – והצליח. הוא עלה לארץ-ישראל אחרי-המלחמה.

ורבה ווצלר תיאמו עם שני עצירים פולנים תוכנית-בריחה משלהם. מיחידת "קנדה" הם השיגו חליפות משובחות שנלקחו מעצירים הולנדיים, וכן טבק רוסי טבול בבנזין ומיובש – להטעיית כלבי-הגישוש של הגרמנים. על-פי התוכנית, נועדו ורבה ווצלר להסתתר בין קורות-עץ שנערמו באתר-בנייה במחנה, ושני הפולנים היו אמורים לכסותם בקורות-עץ. ורבה ווצלר תיכננו להסתתר בין הקורות שלוש ימות, עד שיחדלו החיפושים אחריהם, ואחר-כך לחמוק מן המחנה לכיוון צ'כוסלובקיה. ב-3 באפריל 1944 נשלמו ההכנות, ורבה ווצלר הצליחו להסתתר במחבוא-העצים שלהם רק כעבור ימים מספר, בגלל קשיים וסכנות שניקרו בדרכם. את השעה הראשונה הקדישו השניים לפיזור טבק מסביב למחבואם. אחר-כך החלה המתנה מורטת עצבים – תחילה לצפירת האזעקה שתעיד כי הגרמנים גילו ניסיון-הבריחה, ואחר-כך לגמר החיפושים והסריקות.

רק בשעה 6:30 בערב ה־10 באפריל 1944 הגיחו ורבה ווצלר ממחבואם. הם החזירו למקומם את קורות־העץ, על־מנת לאפשר לעצירים אחרים להסתתר במקום המחבוא הזה, ופתחו בצעדה זהירה לכיוון הגבול הצ'כוסלובקי, המרוחק כ־130 קילומטר מאושוויץ. היה עליהם לעשות את כל הדרך הזאת ברגל – ולהסתתר שוב ושוב מפני חיילים גרמנים שנראו בסביבה. בדרכם אל רכס הרי בזקיד עברו על פני העיירה ביילסקו, אותה עקפו מטעמי זהירות. בהגיעם אל משק מבודד, החליטו להסתכן ולבקש מחסה ללילה ומעט מזון. האיכרה הפולניה שפתחה לפניהם את הדלת לא הלכה שולל אחר הפולנית השגורה בפיהם – אך לא העלתה בדעתה שהם יהודים. "איני יודעת רוסית", אמרה להם בערמומיות של איכרה, "אך הפולנית שבפיכם טובה למדי." משמע, היא חשבה שהם שבויי־מלחמה רוסיים שנמלטו ממחנה־שבויים. היא היתה מוכנה להאכילם ולהלין אותם. בשלוש לפנות בוקר העירה אותם משנתם ושילחה אותם לדרכם בברכה.

ב־25 באפריל 1944 התייצבו ורבה ווצלר לפני מועצת היהודים בזילינה וגוללו את זוועות אושוויץ באוזני ד"ר אוסקר נוימן, נציגם של יהודי סלובקיה. ורבה ווצלר הצליחו בבריתם. רבים מן העצירים שניסו את מזלם לאחר מכן, נכשלו ושילמו על כך בחייהם. אף על פי כן, החלטנו אנו לנסות את כוחנו. האמנו כי הניסיון שצברנו במחנה – וההכנות שעשינו – יאפשרו לנו לעמוד במבחן.

ידענו, שאם הגרמנים סברו – או שהדבר נתגלה להם בחקירה – שזו לא היתה בריחה מאורגנת, לא היו תולים את הנתפסים. הנתפס היה נענש "רק" ב־25 מלקות לעיני העצירים האחרים, ואחר־כך היו משליכים אותו למחנה־עונשים "לעולם ועד", עם טלאי אדום על החזה ועל הגב. משום כך, כאשר תיכננו (הפולני, הרוסי ואנוכי) את בריחתנו־שלנו, נדברנו שאם יתפסו אותנו, נאמר שהיה טרנספורט של יהודים ליד הקומנדו שלנו, מצאנו בקבוקי משקה חריף, שהשאירו אנשי הטרנספורט, שתינו, השתכרנו, נרדמנו בשטח, ומאז אנתנו מחפשים את הדרך חזרה למחנה.

אמתלה זו היתה חלק מתוכנית הבריחה. החלקים האחרים כללו "התארגנות": מציאת מקום־מחבוא וריכוז מצרכים ופריטים אחרים החיוניים לבריחה מוצלחת ולקיום מחוץ למחנה.

אחרי שפייבלה הראה לי את המקום וביקרתי בו, כדי שאוכל לשוב אליו לצורך הבריחה, סיפרתי לשני חברי-לבריחה שיש לי מקום-מחבוא. לא נותר לנו אלא לארגן את הציוד הנחוץ לבריחה, ולקבוע את מועד הבריחה.

בריחה מוצלחת חייבה תכנון זהיר ומדוקדק. תחילה היה צריך למצוא או להכין מקום מחבוא בטוח ולהשיג מפות של הסביבה. אחר כך היו עצירים מיחידת-הפינוי "קנדה" מספקים לבורחים את הדרוש לבריחה: מלבושים אזרחיים, פאות נוכריות, תעודות, מזון, מצפנים, משקפות, כסף ועוד. כדי לעבור את נקודת הביקורת היה צורך בבגדים אזרחיים ובסרטי שרוול של עובדים אזרחיים, או מדים של האס-אס ותעודות מתאימות. לשם כך נדרשה עזרתם של אנשי "קנדה". אולם, היה סיכון ברכישת ציוד-בריחה מאנשי הקומנדו הזה: לעולם לא היה אפשר לדעת מתי ידלוף המידע הסודי הזה לאוזני הגרמנים. ומובן מאליי, שככל שגדול יותר מספר יודעי-הסוד, גדול יותר הסיכון לדליפת הסוד. משום כך נכשלו גם בריחות שהוכנו היטב.

אנו לא היינו זקוקים לסיוע מאחרים. התארגנו בכוחות עצמנו. לשלושתנו היו דברי-ערך, וכן היו לנו פריטים חיוניים שונים שליטנו מ"עודפי" המשלוחים של היהודים שנפרקו על רציף-הרכבת הסמוך למקום עבודתנו כפורקי משלוחים של תפודים. הצטיידנו במזון משומר ובלחם, בבגדים אזרחיים ובמגפיים. כך לא היה עלינו להביא בסודנו אף לא אדם אחד, למעט פייבלה.

ביום שקבענו לבריחה, החלפנו את בגדי העצירים בבגדים האזרחיים ושתינו משקה חריף כדי לקבל אומץ – וגם לחזק את סיפורי-ההשתכרות שלנו, למקרה שיתפסונו. תוך כדי הכנות לבריחה, ניקרה בדרכי אברהם ברסקי. כשעברתי על פניו, לחשתי: "אם תשמע הלילה אות אזעקה, תדע שברחת". היה זה האדם היחיד – למעט פייבלה ושני חברי-לבריחה – שגיליתי לו את סודי. ידעתי שאוכל לעשות זאת ללא סיכון, משום שהוא היה בן-עירי, ידיד אישי של הורי, ושכן שלנו בפרוואנטי.

בשעות אחרי-הצהריים חמקנו מן המחנה. נכנסנו לבור, ופייבלה כיסה אותנו בפת, פיזר עפר על הפת וזרה טבק, כדי שכלבי-הגישוש של האס-אס לא יוכלו לרחרח ולגלות את הימצאותנו שם.

שמענו את צופרי האזעקה שהודיעו במחנה כי מחפשים נעדרים. שמענו את נביחותיהם של כלבי־הגישוש, מעלינו. כלאנו את נשימתנו ולא העזנו להניד עפעף, לבל ישמעו אותנו. אולם, מצבנו היה בלתי־נסבל. הבור היה קטן, וכנראה שנסתמו פתחי האיורור שלו ולא יכולנו להישאר בו.

“אני נחנק,” לחש הפולני – והבעת התחושה הזאת, מילולית, השפיעה השפעה מידבקת על הרוסי ועלי. כעבור שעה קלה ידענו, שלא נוכל להאריך את שהותנו בבור־המסתור הזה, עד לתום פרק־האזעקה.

בשעה 1 בלילה, בקירוב, אחרי שהשתרר שקט בסביבה, החלטנו – לאחר התייעצות גדושת לבטים, שנעשתה בלחישות – לצאת את המחבוא עוד באותו לילה ולהמשיך בדרכנו, משום שהערכנו כי לא נוכל להחזיק מעמד אף לא יום אחד בבור הזה.

”שלושה נמלטו!”

לאט-לאט, בזהירות רבה שלא להשמיע קול, סילקנו את המיכסה מעל פי הבור שבו היינו דחוסים. זחלנו החוצה על גזוננו והתחלנו מתקדמים בנשימה עצורה אל השטח הפתוח. הצלחנו לעבור על פני מגדלי-השמירה, אולם בהיותנו במרחק-מה משם, ייתכן שהשומרים שמעו רשרוש. הם פתחו באש. קפאנו תחתנו. ראינו את הקליעים משרטטים קווי אור בחשכה – ונוכחנו לדעת שהם מרוחקים מאתנו. מחשבה אחת חלפה במוחנו: ”ככל הנראה, לא ראו אותנו.” לא הבענו אותה בקול, אף לא בלחש, אך כאיש אחד חידשנו את זחילתנו. השומרים המשיכו לירות, אך אנו לא נפגענו. כאשר הערכנו שאנחנו נמצאים מחוץ לטווח סכנה, קמנו על רגלינו ופתחנו בריצה.

רצנו כ־18 קילומטרים והגענו בחסות החשכה לגשר שמעל לנהר הוויסלה.

”זהירות,” לחש הרוסי, שעיני החייל שלו היטיבו לקרוא את פני השטח. הוא הצביע ואנו עקבנו במבטינו אחר אצבעו השלוחה וראינו איש צבא עומד על הגשר. ככל הנראה, שומר. ”צריך לעקוף את הנקודה הזאת,” אמר הרוסי.

התרחקנו משם, אל סבך שיחים על גדת הנהר, והחלטנו לצלוח את הנהר בשחייה. התפשטנו, קשרנו את בגדינו על גבנו, כדי שלא יירטבו. הרוסי עבר ראשון בהצלחה. אני הייתי השני. המגפיים, שקשרתי על עורפי, התהפכו בשעת השחייה ונתמלאו מים, ומשכו אותי מטה. מעולם לא הצטיינתי בשחייה. נתפסתי

בענף וחזרתי לגדה שממנה ירדתי. פגשתי שם בפולני, שעדיין לא ירד המימה.

"אתה רטוב כמו עכבר שנמשה מן הביוב," העיר לי הפולני.
"ואיפה הכובע שלך?"

רק אז גיליתי כי כובעי אבד לי במי הנהר.

החלטנו להישאר בין השיחים במשך היום, שם אתייבש, וננסה לחצות את הנהר למחרת בלילה. כאשר עלה השחר, שמענו קולות לא־הרחק ממקום המחבוא שלנו. הצצנו בין ענפי השיחים וראינו קבוצת נשים בבגדי עצירים שבאה לעבוד בשדות. הנשים קצרו שחת וערמו ערימות. שכבנו בשקט בין השיחים, בשמש, בתקווה שהפועלות ושומריהן לא יגיעו אלינו.

אחרי־הצהריים החל לרדת גשם. הנשים מיהרו לתפוס מחסה בין ערימות השחת. כאשר חדל הגשם לרדת, עשו הגרמנים מפקד. שמענו צעקות בגרמנית, והבינונו ששתי נשים חסרות. הגרמנים התחילו לחפשן. סריקותיהם בשטח קירבו אותם אלינו, עוד ועוד. "לעזאזל, הם עוד יעלו עלינו בשוגג!" סיננתי בין שיני, במפח־נפש.

"במקום שיתפסו אותנו כאן, בוא, נתחיל ללכת," הציע לי הפולני. "אולי יחשבו שאנחנו איכרים מקומיים."

שכחתי באותו רגע כי כובעי אבד לי בנהר וכי ראשי המגולח כראשו של עציר, עלול להסגיר אותי. כאשר התרחקנו מעט מן המקום, שמענו לפתע קול של איש אס־אס: "האלט!" (עצור!) לא היתה לנו ברירה אלא להיענות לפקודה. ניגשנו אל הגרמני שקרא לנו ואמרנו בדחילו ורחימו: "איזה מזל, שפגשנו בכם! אנחנו תועים בשדות מאז יום אתמול ומחפשים את הדרך חזרה למחנה שלנו!"

החייל הגרמני קרא למפקדו, שהבין כנראה כי ברחנו מאושוויץ. הוא הפקיד עלינו שניים מאנשיו, עם כלבי־שמירה, ואלה החזירו אותנו למחנה, כשהם מכים אותנו ומשסים בנו את כלביהם. לימים נודע לנו, כי מיד לאחר שנודע דבר בריחתנו, הריצו אנשי הביטחון של המחנה מיברק לשירות הביטחון בברלין. תצלום של המברק המקורי מצאתי בארכיון של אושוויץ:

30.6.44. אושוויץ. לשירות הביטחון בברלין.

1. מיצ'סלב פאלוך, יליד 14.1.1910. כתובתו האחרונה לפני

FAHRTWAGEN MUSEUM W OSWIECIM
ARCHIWUM

299

Geheime Staatspolizei — Staatspolizeistelle Litzmannstadt

Nachrichten-Uebermittlung

Aufgegeben Tag Monat Jahr 1. Juli 1944 durch <i>J.H.</i>	Raum für Eingangsnummer Kripo hat Abschrift erhalten U 6 or	Erreicht Tag Monat Jahr .. .. . Versperrungsnummer
O. Nr. 6785	Telegramm — Funkpruch Fernschreiben Fernspruch	

+ KL. AUSCHWITZ NR. 3490 30.6.44 1414 =KA=
 AN DAS RSHA, IV. A 6 KLEIN B UND IV. A 4 KLEIN B, BERLIN.
 AN DAS RKPA, BERLIN.—
 AN DAS SS- WVH., AMTSGRUPPE D. ORANIENBURG.—
 AN ALLE OESTL. STAPD(LEIT)- KRIPO(LEIT) STELLEN UND
 GREKO BESONDERS KATTOWITZ UND WARSCHAU.---
 BETRIFFT: POLNISCHEN SCHUTZH..

1.) P A L U C H MIECZYSLAW, GEB. 14.1.10 ZU
 DRZEWIC- NOTZ, ZULETZT WOHNHAFT GEWESEN: DRZEWIC- NOWY NR
 32, DISTR. WARSCHAU, EINGELIEFERT AM 14.9.43 VOM
 KDR.D. SIPO U.D. SD WARSCHAU, AZ.: B. NR. 5559/43 -
 IV. C 2 - PERSONENBESCHREIBUNG: 1.65 GROSS, BRAUNE HAARE,
 Z. ZT. GESCHOREN, SPRICHT POLN., BRAUNE AUGEN, BESONDERE
 KENNZEICHEN : AM LINKEN UNTERARM EINTAETOW'ERTE NR.
 196498.---

2.) F R Y D B E R G ABRAM ISRAEL, (SCH TZAFTJUDE)
 GEB. 4.2.24 ZU PRUZANA EINGELIEFERT AM 2.2.43 VOM RSHA
 (IV. B. 4 KLEIN A 2093/42 KLEIN. G. (391))
 PERSONENBESCHREIBUNG: 1.65 GROSS, BRAUNE HAARE, Z. ZT.
 GESCHOREN, SPRICHT POLN., BRAUNE AUGEN, BESONDERE
 KENNZEICHEN: AM LINKEN UNTERARM EINTAETOWIERTE NR. 9928
 --- RUSSISCHEN KRIEGSGEFANGENEN

3.) T A R A S O W NIKOLAJ, GEB. 17.1.10 ZU SARATOW,
 EINGELIEFERT AM 24.2.44 VOM STALAG 336 G, KENN- NR.
 37195. PERSONENBESCHREIBUNG: 1.71 GROSS, BRAUNE HAARE,
 Z. ZT. GESCHOREN, SPRICHT RUSS, BRAUNE AUGEN

המברק שבו נמסר לזרועות הביטחון של הנאצים דבר הבריחה הראשונה.
 סעיף 2 עוסק במחבר. סעיף 1 דן בחברו לבריחה פאלון, וסעיף 3 על השלישי לבריחה טראסוב.

No.	No. of card	Name	Date of birth	Place of birth	Prof. status	1944		Remarks
						Jan	Feb	
2348	153359	Chmielewski Jan	7.7.41	h.a.w.	19.6			m/Manth. 17.9.44
2349	154045	Chyra Zygmunt	26.1.09	h.a.w.	19.6			vestroba 25.64
2350	154062	Jedrejowski Franciszek	20.1.08	h.a.w.	19.6			vestroba 17.64
2351	154266	Dolinski Stanislaw	1.10.19	h.a.w.	19.6			vet. M. Man.
2352	154333	Moneta Henryk	18.7.09	h.a.w.	19.6			vet. M. Flonak
<u>20. Juni 1944</u>								
2353	111651	Jedrejczak Czeslaw	23.5.16	h.a.w.	19.6			BH 605 entl. 28.6.44
2354	133095	Lange Stefan	10.4.16	h.a.w.	20.6			
2355	150447	Crachowski Jan	10.10.19	h.a.w.	20.6			Baumung
<u>21. Juni 1944</u>								
2356	X. 9384	Wirbel Alexander	21.9.99	h.a.w.	21.6			BH 587 entl. am 21.6.44
<u>24. Juni 1944</u>								
2357	70036	Jonas Horst	24.6.14	h.a.w.	24.6			
2358	97184	Baranowski Karl	1.3.19	h.a.w.	24.6			Baumung
2359	101977	Frey Hans	14.2.15	3 Monate	24.6	24.9		vetl. 24.9.44
<u>26. Juni 1944</u>								
2360	169660	Sypula Marian	8.9.71	h.a.w.	26.6			vet. M. Man.
<u>28. Juni 1944</u>								
2361	81810	Hinter Jankel	25.5.19	h.a.w.	28.6			entl. am 7.7.44
2362	169531	Dopf Adam	20.12.25	h.a.w.	28.6			entl. am 7.7.44
<u>29. Juni 1944</u>								
2363	15594	Schegiel Franz	31.3.93	h.a.w.	30.6			
<u>30. Juni 1944</u>								
2364	99288	Frydberg Abram	4.2.24	h.a.w.	30.6			
2365	150498	Paluch Nicodan	14.1.10	h.a.w.	30.6			vet. M. Man.
2366	166566	Palienko Mladimir	22.1.24	h.a.w.	30.6			entl. 27.7.44

PAŃSTWOWE MUZEUM W OSWIENIMIU
ARCHIWUM

דף רישומי עונשין - בלוק העונשין בבירקנאו.
 בשורה השניה והשלישית מלמטה רשומים שם המחבר ושמו של חברו לבריחה, פאלוך,
 בנידונים למאסר-עולם (קרי, למוות).

המלחמה... גובה 1.65 מ', שיער חום, גזון, דובר פולנית, עיניים חומות. מספר 150498.

2. אברהם פרידברג, ישראל, יהודי. יליד 4.2.24. הובא מפרווא'ני ב-2.2.43. גובה 1.65 מ', שיער חום, גזון. דובר פולנית. עיניים חומות. מספר 99288.

3. שבוי־מלחמה רוסי, ניקולאי טראסוב, יליד 17.1.10 בסאראטוב. נשבה ב-24.2.44 והועבר מסטאלאג 336. גובה 1.71 מ', שיער חום, גזון, דובר רוסית, עיניים אפורות. מספר אישי... הנ"ל נמלטו ב-29.6.44. פאלוך ופרידברג מקומנדו תפודים. טאראסוב מקומנדו גלייסאנשלוס.

במחנה עצרו אותנו בצינוק במחלקה הפוליטית, והחלו חוקרים אותנו. במיוחד, רצו לדעת היכן השלישי שברח אתנו.

"איזה שלישי?" היתממנו. "היינו רק שנינו. השתכרנו ותעינו בדרך..." במשך שבועות לא הרפו מאתנו חוקרי המחלקה הפוליטית של הרוצח הידוע לשימצה בוגר, שעמד בראשה.

מזכירתו של החוקר, עצירה יהודיה מסלובאקיה, קטיה, היתה לנו לעזר רב, ואולי אף הצילה את חיינו.

כאשר יצא החוקר לשעה קלה את חדר החקירות, מיהרה ללחוש לנו:

"עליכם לדבוק בגירסתכם, ויהי־מה. נקווה שלא ייתפס גם העציר הבורח הרוסי ויספר גירסה שונה מזו."

הרוסי לא נתפס, ואנחנו אכן דבקנו בגירסתנו ועל כן לא נגזר לנו דין מוות. נשפטנו לעבוד בקבוצת עונשין לכל ימי חיינו, ובמפקד הערב הושיבו אותנו על כיסא־המתיחה המיוחד לכך, לעיני כל יושבי המחנה, קראו את גזר־הדין שלנו - "באשמת ניסיון בריחה" - וספגנו 25 מלקות במגלב עור אימתני, על עכוזנו החשוף. אחרי מנת מלקות זו לא יכולתי לשבת במשך שבועות מספר.

מצאתי את עצמי שוב בבלוק העונשין - בלוק 11 בבירקנאו. הפעם עם טלאי עגול אדום - כפושע מסוכן. אך הפעם כבר הייתי מגוסה יותר, ובעל קשרים. ידידים היו מבריחים אלי דברי־מזון. לא סבלתי חרפת־רעב. וחשוב מכל, סיעעו בידי קשרי העבר: מפקד בלוק 11 היה האסיר הפולני בדנארק, שזכר את היחס המיוחד שרחש לי "רפורט פירר" שטיביץ, והתיחס אלי בהתאם.

ליד בלוק העונשין 11 היה בלוק הזונדרקומנדו 13, שבו הייתי מבקר לעתים קרובות על מנת לקבל מזון ובו היכרתי את פיליפ מילר, עציר ששרד אף הוא, השתקע בגרמניה אחרי המלחמה ופרסם ספר זכרונות על שנות השואה.

בעוד אני מרצה את עונשי בבלוק-העונשים, הואץ קצב האירועים בחזית, ונדדעה לכך השפעה גם על הנעשה במחנות.

הבריחה השניה

באוקטובר 1944 התקרבה החזית הרוסית לאזור שבו היו מחנות המוות. המצב בחזית המזרח נידרדר והלך – מנקודת-הראות הגרמנית – מאז תחילת השנה. בינואר נפרץ המצור הגרמני על לנינגרד. בפברואר כותרה "בליטת קורסון" הגרמנית, ורובנו נכבשה מידי הגרמנים. במארס נפתחה מתקפה סובייטית באוקראינה. באפריל החלה מתקפתו של הצבא האדום בחצי-האי קרים. ב-10 באפריל שוחררה אודיסה. ב-9 במאי הגיע תורה של סבאסטופול. ב-22 ביוני נפתחה מערכת ביילורוסיה. ב-3 ביולי נכבשה מינסק מידי הגרמנים. ב-18 בחודש נכבשה וילנה. כעבור חמישה ימים שחרר הצבא האדום את לובלין. ב-28 ביולי כבשו הרוסים את ברסט-ליטובסק וכוחותיהם נפרסו בשנית בפרוץ-אני שלי – הגם שלא ידעתי זאת בזמנו. ב-1 באוגוסט פרץ מרד וארשה. ב-20 באוגוסט פתח הצבא האדום במתקפה על רומניה, השתלט על שדות-הנפט שלה וגרם לכניעתה ב-23 בחודש. ב-6 בספטמבר ביקשה בולגריה שביתת-נשק ולמחרת אף הכריזה מלחמה על גרמניה. ב-19 בספטמבר חתמה פינלנד על הסכם שביתת-נשק עם בריטניה וברית-המועצות. באוקטובר פינו הגרמנים את איזור ריגה. הונגריה ביקשה שביתת-נשק. גם בחזית המערב היה מצבו של הרייך השלישי בכי רע. באמצע ינואר נפתחה המערכה על נהר הגאריליאנו באיטליה. ב-23 בחודש נחתו כוחות בעלות-הברית באנציו. ב-29 בינואר החלה המתקפה באיזור קאסינו. ב-4 ביוני נפלה רומא בידי

בעלות-הברית. כעבור יומיים החלה הפלישה האדירה של בעלות-הברית לנורמנדיה. ב-27 ביוני נכבשה שרבורג מידי הגרמנים.

ביולי פרצו כוחות בעלות-הברית מחופי נורמנדיה אל פנים הארץ. ב-9 בחודש כבשו הבריטים את קאאן. ב-18 בו נכבשה סן-לו בידי האמריקאים. ב-15 באוגוסט נחתו כוחות בעלות-הברית בדרום צרפת. ב-25 באוגוסט שוחררה פאריס. כעבור שלושה ימים נכבשה מארסיי. בספטמבר נכבשו בסיסי "הפצצות המעופפות" של הגרמנים בצרפת. ב-3 בחודש שוחררה בריסל על-ידי הבריטים. ההתנגדות הגרמנית התפוררה והלכה במהירות.

לתבוסות הקשות של הצבא הגרמני נודעה השפעה כמעט בכל תחום ברייך השלישי. ב-20 ביולי ניסו קצינים גרמניים להתנקש בחייו של היטלר. ובאוקטובר 1944 החליטו הגרמנים לפנות את עזירי אושוויץ-בירקנאו ולהעבירם לבוכנוואלד - רחוק יותר מקן החזית שבמזרח.

באותו משלוח היו יותר מ-10,000 עצירים. זה היה אחד הטורנספורטים הגדולים שהוצאו ממחנות אלה. מאחר שהוציאו אנשים רבים כל כך, הצלחנו - אנו, אנשי קבוצת העונשין - להתערב בין העצירים האחרים. הורדנו את הטלאים האדומים מעל בגדי העצירים והיינו שווים לעצירים הרגילים. עברנו מחנות שונים בדרך: אורניינבורג, שם היה מפעל המטוסים היינקל; סאקסנהאוזן, שם פגשנו יהודים רבים שהגרמנים ניצלו את כישוריהם לזיוף מסמכים, ובמיוחד דרכונים; מחנה חדש ושמו אורדרוף, ליד גוטה; וגרוינקל, שם חצבו בהר את לשכת הפיהרר החדשה. מבחינה מנהלית, היה המחנה הזה שייך לבוכנוואלד. שיכנו אותנו שם במבנים תת-קרקעיים שנועדו לאיחסון תחמושת. מאחר שהיינו המשלוח הראשון של עצירים שהגיעו למחנה הזה, והיינו ותיקי-מחנות, הסתדרנו מיד בתפקידים נוחים, יחסית. כל מנהלי המחנה בפועל היו עצירים, ועל-פי המספר הטבוע על זרועותינו, ידעו שאנחנו ותיקים ורחשו לנו דרך-ארץ. קיבלנו את העבודות הטובות ביותר. אני וחברי מן האס-קה לשעבר, עבדנו במטבח של האס-אס. האחראי על המטבח, הטבח הראשי, היה איש אס-אס מבוגר ושמו ארטור זהר. הוא סיפר לנו שהיתה לו קונדיטוריה בברלין-שרלוטנבורג.

באחד הימים ניתנה הוראה להוציא את היהודים ממטבח האסֶסֶס. זהר - שהתידד אתנו - המשיך לקיים את הקשר אתנו והיה מבריח לנו מזון למחנה. (אחרי המלחמה חיפשתי אותו ואת הקונדיטוריה שלו, ולא מצאתי).

כ"פרומיננטים", יכולנו לדאוג גם לחברינו. לי נתאפשר לסייע לאברהם ברסקי, שעזר לי בהיותי בבלוק־העונשין בבירקנאו. כאשר הגעתי למחנה גרוינקל, הוא כבר היה שם ומצבו היה בכי רע. הוא עבד בקומנדו המחצבות, שאנשיו היו חלק ממערך הבנייה של לשכת הפיהרר החדשה. האסיר שניהל את המחנה היה יהודי־גרמני בשם רולף, שהכיר אותי היטב מאושוויץ־בירקנאו. פניתי אליו בבקשה לעזור לברסקי והוא העביר אותו לתפקיד סנדלר המחנה - אם כי ברסקי מעולם לא אחז בידיו מרצע ועור־נעליים. במחנה זה היינו חודשים מספר.

מן המחנה נתאפשר לנו לראות את ההפצצות של האמריקאים, שפגעו בכל האיזור. שמחנו מאוד, משום שהרגשנו כי החזית מתקרבת וכי קצה של גרמניה קרוב. כעת כבר התחלנו מאמינים כי יש לנו סיכוי לצאת חיים מן התופת הזאת. באושוויץ לא האמנו שנצא חיים. המשכנו להאבק על כל שעת־חיים נוספת, מתוך יצר הישרדות כובש. משום כך רצינו כל־כך לנסות ולברוח. אחרי כחודשיים במחנה החדש, בנובמבר או דצמבר 1944, החליטו הגרמנים לפנות אותנו שוב ולהחזיר אותנו לבוכנוואלד, כי החזית התקרבה. ככל הנראה, לא היו רכבות. משום כך הלכנו ברגל - כעשרת אלפים עצירים - כ־80 ק"מ. מי שפיגר - נורה למוות לצד הדרך. הלכנו ימים אחדים. בלילות ישנו בשטח הפתוח.

רבים הגיעו לבוכנוואלד בכוחותיהם האחרונים. ברסקי לא עמד בתלאות הדרך, כשל ונפל. חבריו למסע מיהרו להעלותו על עגלה שהובילה גופות של רוסים ופולנים אשר מתו בצעדת־המוות הזאת (ואותם לא נטשו הגרמנים לצד הדרך). כך הגיע ברסקי למחנה בוכנוואלד. שם אושפו בבית־החולים. הגרמנים לא הספיקו להמית אותו, משום שהמחנה הזה שוחרר זמן קצר לאחר מכן. כאשר שוחרר מחנה בוכנוואלד, הועבר ברסקי לבית־חולים בצרפת. אחרי שהחלים והתאושש, יצר קשר עם יוצאי פרוזאני שחיו בצרפת, ומאחר שהיה עסקן ציוני ותיק, קיבל - בסיועם - סרטיפיקט ועלה לארץ־ישראל.

בבוכנוואלד התערבבו כל העצירים. הורדנו את סימני ההיכר

שניתנו ליהודים ושהגדירו את מעמדו של כל עציר. הגרמנים לא יכלו עוד לדעת מי יהודי ומי אינו יהודי. ברישום-מחדש, אמרנו שאנחנו פולנים לא-יהודים.

”שמך?” שאל אותי הבלר.

”אדם פרידרסקי,” עניתי מניה וביה – ובן-רגע חדלתי להיות אברהם פרידברג.

אסיר אחר, ברוך גייץ, אמר כי שמו בולק גיא – ואת השם הזה המשיך לשאת מאז ואילך.

השתדלנו לאמץ לעצמנו שמות בדויים שצילם – או לפחות ראשי התיבות שלהם – דומים לאלה של שמותינו האמיתיים, כדי שייקל עלינו לזכור אותם.

לא היה מקום בבוכנוואלד לכל האסירים. זאת היתה, ככל הנראה, אחת הסיבות להחלטתם של הגרמנים לפנות גם אותו. העלו אותנו על רכבת. את היהודים שלחו לטרזיינשטאט ואת הפולנים והמתחזים-לפולנים, שלחו למחנה לייטמריץ, ליד טרזיינשטאט. מחנה לייטמריץ היה בבחינת קבוצת-עבודה של מחנה הריכוז פלוסנבורג. מאחר שהצגתי את עצמי כפולני, הובאתי למחנה זה, שבו לא היתה עבודה באותו זמן. פגשתי שם את שמשון אייזן – יעקב קוולצ'יק – שמילא תפקיד כלשהו, ואת הקאפו שלי לשעבר, רולף וינטר, שהיה מאושפז בבית-חולים, לאחר שחלה בטיפוס. הוא ככל הנראה, נפטר אחר-כך, כי כאשר חיפשתיו בגרמניה אחרי המלחמה, אמרו לי שעקבותיו אבדו. בדנארק, מנהל הבלוק מהאס-קה, היה מפקד המחנה. מסתבר, שהגרמנים כבר לא ידעו מה לעשות בעצירים הרבים.

בלייטמריץ פגשתי בבן עירי, סגל, שהיה ”שר-החויץ” של היודנראט בגיטו פרוז'אני. מאחר ששלט היטב בגרמנית, והיה איש-עסקים ממולח, עבר לגור לפני המלחמה לדנציג, ועסק שם בסחר בינלאומי. במחנה לייטמריץ נשא תמיד תרמיל, שבו היה שם כל דבר שניתן לו לאסוף או לרכוש – החל במצרכי מזון וכלה בפריטים שווי-ערך. הוא לא אכל את המזון שהשיג – רק החליף: לחם בתפוחי-אדמה, תפוחי-אדמה במשהו אחר. הוא היה שואל כל מי שניקרה בדרכו: ”אתה רוצה להחליף משהו?” מסתבר, שדעתו נתבלעה עליו. אחרי המלחמה היגר לארצות-הברית ושם התאווש.

במארס 1945, הרייך השלישי שקע במהירות. אפילו היטלר נאלץ להודות בכך שהמצב קשה. ב־8 בינואר נעתר לבקשתם של הגנרלים שלו והתיר "נסיגות מוגבלות". ב־13 בחודש כבר ציווה על נסיגה של ממש בחזית המערב.

בלחץ הצבא האדום, נסוגו הגרמנים בבהילות מפולין. במחנות ההשמדה הואץ תהליך החיסול ההמוני, מצד אחד, והפינוי ההמוני של אסירים שהיו כשירים עדיין לעבודה – באמצעות רכבות – מערבה, אל גרמניה. מספר קטן יחסית של חיילים חמושים הוקצו לשמירה על הטרנספורטים הללו, משום שכל נושא־נשק היה חיוני בחזית.

לנוכח המצב הזה, והאנדרלמוסיה המתעצמת והולכת לנגד עינינו במחנה, פניתי אל שניים מידידי במחנה – בולק גיא, שהיה בן 23, מבוגר ממני בשנתיים, ודודק מושקוביץ, בן ה־19 – והצעתי להם לנסות ולהצטרף למשלוח הבא שייצא את המחנה – ולנסות לברוח בדרך. לא ידענו לאן מועדות פניו של משלוח זה או אחר, אך לא היה בכוונתנו להגיע אל היעד הסופי. ידענו שאנחנו נמצאים בשטח של צ'כוסלובקיה לשעבר. החלטנו לברוח. הצטרפנו למשלוח שהועלה על רכבת־נוסעים – לא רכבת־משא. היה בכך רמז למצב שבו נמצאה גרמניה בזמנו: אנדרלמוסיה ומבוכה.

האמנו, כי הפעם נצליח בניסיון הבריחה שלנו. היינו מנוסים בבריחות. כמוני, גם בולק נמלט מאושוויץ והוחזק ב"שטראפקומאנדו" (אס־קה – יחידת עונשין). ידענו, שאם גם הפעם ניתפס בבריחה, יוציאו אותנו הגרמנים להורג ללא דיחוי. אולם ידענו גם, שקלושים סיכויינו לצאת חיים מן המסע הזה. נסיון בריחה היה עדיף על מוות ודאי.

ברכת הפחם

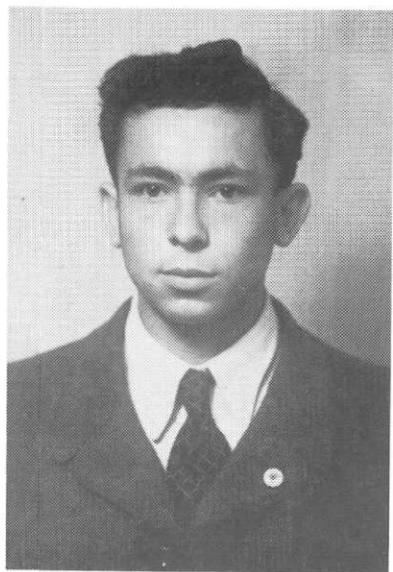
יצאנו לדרך. איש מאתנו לא ידע לאן. רק זאת ידענו: בהזדמנות הראשונה, ננסה לברוח מן הרכבת שהוליכה את הטרנספורט שלנו.

באחת התחנות, כשהרכבת שלנו עצרה ליד רכבת-פחם, החלפנו מבטים איש עם חברו. מחשבה אחת חלפה בלב כולנו: זהו זה! כאיש אחד זינקנו ממקומנו, עברנו לרכבת-הפחם והשתטחנו על ערימות הפחם. הגרמנים לא הבחינו בנו. (לימים נודע לנו, שהרכבת שממנה נמלטנו נעה הלוך ושוב כחודש ימים. הגרמנים תיכננו לפוצץ אותה, אך לא הספיקו. השומרים נמלטו מפני כוחות בעלות-הברית שהגיעו אל השטח.)

רכבת-הפחם הגיעה לתחנת-הרכבת של אזור 7 - של פראג, בירת צ'כוסלובקיה. בתחנה זו, באזור שנקרא הולישוביצה, רוכזו בזמנו מחסני הפחם.

הגענו לשם בבוקר. עמדנו - בכגדי-עצירים - בין ערימות הפחם, מאחורי אחד המכנים של התחנה, ולא ידענו מה לעשות. פראג שרצה חיילים גרמנים, בלשי גסטאפו ופה ושם גם צ'כים שהיו מוכנים לשתף פעולה עם הכובש, גם בשלבי גסיסתו. מאחר שהיינו לבושים בחליפות פסים של אסירים, ראשינו מגולחים וגופנו מדולדל - משקלנו הכולל היה פחות מ-150 ק"ג! - לא העזנו לצאת ממקום המחבוא שלנו.

השחר עלה, והסכנה שמישהו יעבור על פנינו ויבחין בנו, גדלה והלכה. לפתע ראינו נערה ונער, שנראו כתלמידי תיכון. שיערנו

האח-לבריהה, דוד (דודק) מושקוביץ,
בתצלום ראשון כבן-חורין, לאחר המלחמה.

האח-לבריהה, גיא בולק,
כפי שצולם בפראג בסוף המלחמה.

המחבר, רכוב על אופניים,
בחזית חנות-הפרחים בפראג,
שבה הוסתר יחד עם חברי-לבריהה,
במאי 1945

זינה סובוטקובה, המיילדת שהחזירה את המחבר לחיים ונתנה לו מסתור ובית אחרי בריחתו השניה מן הנאצים.

שהיו בדרכם ללימודים. (אחר-כך נודע לנו כי הנער היה בדרכו אל בית-מרקחת, שם עבד כשליח ושוליית רוקח). שמנו את נפשנו בכפנו, הגחנו ממחבואנו ועצרנו אותם. פנינו אל הנער בתנועות ידיים ובמלים בפולנית וברוסית, אשר יש דמיון לא מבוטל בינו לבין השפה הצ'כית. הבהרנו לו שאנו זקוקים לביגוד ולמזון. הנער השיב בצ'כית ובתנועות ידיים. הוא הצביע על שעונו ואמר: "פוצ'קאי". בפולנית – "צ'קאי" פירושו לחכות. הבינונו כי יעץ לנו להמתין לו – ונחפו לשוב על עקבותיו.

היה זה אינדרה, בנם יחידם של המיילדת יז'נה ואינדזיך סובוטקה. יז'נה היתה אחותה של ולאסטה קושובה, מזכירתו של שר-החוץ הצ'כי יאן מאסאריק. זו היתה משפחה של פטריוטים צ'כוסלובקים שהיו להם קשרים עם המחתרת שפעלה נגד הכובש הגרמני.

אינדרה חזר הביתה, לקח שלוש חליפות בגדים מן הארון, שם אותן במזודה קטנה ויצא את הבית. אמו לא שאלה דבר. היא ניחשה שהוא עושה מעשה מחתרת. למשפחה היתה מסורת פטריוטית: אביה היה לפני המלחמה חבר הפרלמנט הצ'כי וסנאטור מטעם המפלגה הסוציאל-דמוקראטית. בפרוץ המלחמה ירדו בני המשפחה למחתרת ונרדפו בשל כך על ידי הגרמנים. ירוסלב, אחד מאחיה של האם נשלח למחנה כפייה ומשם לבוכנוואלד, למרות שלא זרם בעורקיו דם יהודי. הוא נענש על פעילות מחתרתית בקרב עובדי הדואר. אח שני, ואצלב, שפעל גם הוא בשורות המחתרת, נאלץ לחפש מסתור ביער, מאחר שהגסטאפו חיפשה אחריו מאז רצח ריינהארד היידריך. הוא הצטייד בתעודות מזויפות וחי בביקתת עץ קטנה ביער – מתחזה לשומר יערות. באחד הימים נודע לבני המשפחה, כי אלמוני הלשין על ואצלב והגסטאפו עלתה על עקבותיו. אינדרה, שהיה אז בן כ-16 שנה, נשלח יחד עם אחייניתו אל הביקתה הרחוקה, להזהיר את הדוד. הילדים לקחו עמם לחם יבש ונאמר להם שאם ימצאו אנשים זרים בביקתה, יאמרו כי הביאו לחם לחתול המשפחה.

הביקתה היתה סגורה בהגיעם אליה. הדוד נטש אותה משום שחש בסכנה. בדרכם חזרה הביתה, עצרו אנשי הגסטאפו את הילדים ושאלו אותם למעשיהם בסביבה זו. סיפורם לא שיכנע את הגרמנים. "בואו איתנו לביקתה", אמרו להם בזעף. "אם לא נמצא שם חתול, תצטרכו לתת לנו את הסיבה האמיתית!"

הם חזרו אל הביקתה, פתחו את הדלת – וחתול פרץ מתוכה, שמח על ששחרר מכילאו... הילדים, שידעו כי דודם הטמין את אקדחו מתחת לערימת קש, פנו אליה ושפכו עליה את שקית הלחם היבש שהביאו עמם – כביכול, מזון לחתול.

גיסה של אמא סובוטקובה הסתתר גם הוא מפני הגרמנים, משום שנשא לאשה את אחותה של יז'ינה, שהיתה מזכירתו של יאן מאסאריק. בפרוץ המלחמה היתה בארצות-הברית – ארץ-אויב, מנקודת-הראות של הרייך השלישי. גרועה מזו, האחות עבדה בשירות הממשלה הגולה הצ'כוסלובקית בניו-יורק.

נדרש אומץ-לב רב לפעול במחתרת בצ'כוסלובקיה הכבושה, במיוחד אחרי יוני 1942. באותו חודש התנקשו אנשי המחתרת הצ'כוסלובקית במפקד-המשטרה הנאצי ריינהארד הידריך, שכיהן כ"פרוטקטור" בצ'כוסלובקיה והיה מכונה שם "התליין" בגין אכזריותו. הגרמנים הגיבו על מותו בהשמדתו של הכפר לידיצה – כפר של כורים סמוך למיכרות קלאדנו – שם בוצעה ההתנקשות. ב-10 ביוני 1942 כיתרו כוחות גרמניים את הכפר והוציאו להורג מיד את כל הגברים, וכן 56 נשים. את הנשים האחרות שלחו למחנות ריכוז. הילדים הובאו למוסדות סגורים של עבריינים צעירים. כל בתי הכפר נהרסו ושמו של הכפר נמחק.

הגרמנים לא הסתפקו בכך, ומאז יוני 1942 הכבידו את עולם על האוכלוסיה בצ'כוסלובקיה הכבושה. משפחת סובוטקה, כמו פטריוטים צ'כיים רבים אחרים, לא נרתעה מידם הקשה של הנאצים, והמשיכה לשרת את המחתרת. הבן, אינדרה, נחלץ לעזרתנו בהשראת הוריו ובני משפחתו המבוגרים האחרים.

אינדרה הביא את הבגדים אל מקום המחבוא שלנו בתחנת הרכבת. בעוד הוא משמש צופה ומסתכל בדריכות לכל עבר, החלפנו את בגדי האסירים בבגדים האזרחיים, שהתאימו לנו רק בדוחק, ורמזו לנו שנלך בעקבותיו. הוא הוביל אותנו דרך סימטאות אל הדירה הצנועה של משפחתו, שכללה שני חדרים בלבד ושבה גרה גם סבתו. אמא סובוטקובה נתנה בנו מבט קצר אחד – והעמידה מיד מים על האש. אחר כך הורתה לנו להתפשט, נטלה מברשת, סבון, כוהל לחיטוי ומים חמים, והחלה מקרצפת מעלינו – במיומנות של אחות-מיילדת – את הזוהמה שנצטברה עלינו במחנה הריכוז. מאחר שהיינו נימולים, ניחשה בוודאי שאנו יהודים, אך לא אמרה דבר.

המחבר, במדי חיל האוויר הצי'כי (בקורס הטיס) בחברת מצילו וידידו, אינדרה סובוטקה. באמצע, חברתו של אינדרה שהיתה לאשתו.

היינו צנומים כשלדים, על-כן האכילה אותנו דיסה מרוכזת, המיועדת לתינוקות. יותר מ-10,000 תינוקות הביאה יז'ינה לאוויר העולם. כעת ראתה בשלושת "האסופים מתחנת הרכבת" עוד שלושה "תינוקות שלה". בדאגה אמהית השכיבה אותנו לישון בחדר-השינה של בעלה ושלה. מרוב התרגשות, בכינו כילדים, ולבסוף נרדמנו – רועדים מפחד, מהתרגשות, מקור ומחולשה.

מן הרגע הראשון, התייחסה אלינו כאילו היינו ילדיה. היא חילקה עמנו את מנות המזון הקצובות של המשפחה הקטנה, ודאגה לכך שידידים ושכנים שביקרו בדירתה, ימלאו פיהם מים לגבינו. בני הזוג סובוטקה היו מוכנים להסתיר אותנו ולסייע לנו בביגוד ובמזון, אך מלכתחילה חיפשו מקום מסתור בטוח יותר מאשר דירתם. הרסטקה, אחד מידידי המשפחה, שהיה קצין בצבא הצ'כי לפני המלחמה, היה בעל חנות פרחים מלאכותיים. חנותו היתה סגורה משום שבצוק העתים לא היו חומרי-גלם לעיצוב המוצרים שבהם התמחתה חנות זו, ולא היו לה לקוחות-בכוח. הוא ניאות להסתיר אותנו במחסן של החנות.

זמן קצר לאחר שעברנו מדירת סובוטקה אל המחסן, ערכו הגרמנים חיפוש בדירת המשפחה, שהיתה חשודה כל הזמן. במיטבח היה מוכן מזון שנועד להישלח אלינו. למרבה המזל, לא שאלו הגרמנים לפשר המנות הללו...

בחנות הפרחים שהינו כשלושה שבועות. בני משפחת סובוטקה, וידידיהם, אירגנו תורנות להבאת מזון למקום המחבוא שלנו. באותו פרק-זמן התמוטט סופית המערך הצבאי הגרמני, הן בחזית המזרח והן בחזית המערב. עכשיו, בהיותנו מחוץ למחנות, יכולנו להתעדכן בנעשה בעולם. שמענו על כיבוש ורונה וגנואה בצפון איטליה, מידי הגרמנים, במרוצת אפריל, ועל הוצאתו להורג של מוסוליני באיטליה ב-29 בחודש. שמענו על כניסת הרוסים לווארשה ב-17 בינואר ועל כניסת הצבא האדום לשלזיה ב-23 בחודש. ב-13 בפברואר נפלה בודאפשט, בירת הונגריה. ב-6 במארס כבשו כוחות בעלות-הברית את קלן שבגרמניה עצמה. ב-22 בחודש צלח השריון האמריקאי את נהר הריין ולמחרת בא בעקבותיו כוח בריטי גדול. מיגורו של הרייך הגרמני צבר תנופה מיום ליום. עכשיו הגיע תורה של צ'כוסלובקיה להשתחרר מעול הכיבוש.

אנשי המחתרת הצ'כית אחזו בנשק, באמצע אפריל, ויצאו

הקצין הצ'כי הרסטקה, שבחנות הפרחים שלו בפראג, ניתן למחבר מחסה, לאחר בריחתו השנייה מן הנאצים. אחר-כך צירף אותו ואת אחיר-לבריחה לשורות המחותרת הצ'כית ולצבא הצ'כי, בשלבי סילוקם של הגרמנים מבירת צ'כוסלובקיה.

המחבר, בחזית חנות הפרחים בפראג,
שבה הוסתר עם אחיו לבריחה במאי 1945.

בבניין שבו הוסתרנו בפראג, היתה מאפיה. הצבא האדום השתלט עליה לאחר שחרור פראג מהגרמנים. מימין לשמאל: המחבר, חייל סובייטי, בולק גיא, יזינה סובוטקובה, דודק מושקוביץ, חייל סובייטי. כורעים: אינדרה ואביו.

להכות ולזנב בגרמנים הנסוגים מפראג. הצ'כים היו להוטים לסלק את הכובש מעיר־הבירה, בטרם יזרע בה הרס וחורבן על־פי תורת "האדמה החרוכה". הרסטקה, בעל חנות הפרחים המלאכותיים, שנתן לנו מחסה, ושהיה קצין בכיר במחתרת הצ'כית, התפנה לשעה קלה כדי לבוא אלינו ולבשר לנו בפנים קורנות: "הפלוגה שלי יוצאת להילחם בגרמנים. אתם רוצים להצטרף אל שורות הלוחמים־המשחררים?" אף על פי שעדיין היינו חלשים משנות התלאות שעברו עלינו, נענינו בהתלהבות לקריאתו. הונפקו לנו נשק ותחמושת – ששקלו כמעט כמונו – ניתן לנו אימון חפז, והוטלו עלינו בעיקר תפקידי שמירה ואבטחה בקו השני. ב־8 במאי הגיעו הרוסים לפראג.

על השתתפותנו בקרבות השחרור של עיר הבירה הצ'כית, זכינו באותות הצטיינות ובתעודות המאשרות כי השתתפנו בשחרור פראג. הרסטקה הביא אותנו אל המשרד לרישום אוכלוסים ודאג שיונפקו לנו תעודות זמניות המכירות בנו כאזרחים צ'כוסלובקים, עד שיתפנו השלטונות לאשר את התאורחותנו במדינה זו.

זמן־מה המשכנו לגור במחסן של חנות הפרחים של הרסטקה, אך במהרה פונו דירות מגרמנים שתפסו אותן בתקופת הכיבוש, וכל אחד מאתנו קיבל דירה מרוהטת ומצוידת היטב – חינם אין כסף. עד שהשגנו מקומות־עבודה, אכלנו את מלאי המזון שמצאנו בדירות. כעבור שבועות מספר החלו עוברים בפראג פליטים ועקורים מכל מדינות אירופה הכבושות, ששוחררו ממחנות הריכוז וההשמדה. התחלנו לבלות שעות בתחנת הרכבת, בתקווה לפגוש פנים מוכרות. אני לא מצאתי איש.

בקיץ 1945 נערך בבית סובוטקה "איחוד משפחה" נרגש: האח ירוסלב חזר ממחנה הריכוז. האחות שבה מארצות־הברית. ואנחנו באנו לביקור מן המחנה הצבאי שבו שירתנו.

במדים צ'כיים שמרנו על שבויי־מלחמה נאציים. ללא נקיפת מצפון, ניצלנו את מעמדנו זה על מנת לפגוע באנשי גסטאפו גרמניים שניקרו בדרכנו. היתה זו נקמה אישית, פרטית, בטלה בששים לעומת מה שהנאצים היו ראויים לה – אך היתה זו נקמה מתוקה לשלושה אודים מוצלים מאש, כמונו, שהנאצים השמידו את משפחותיהם בתבערה הגדולה של השואה.

כעבור זמן קצר נפרד מעלינו דודק ונסע לגרמניה, לחפש את שרידי משפחתו. בולק מצא לעצמו עבודה בצ'כוסלובקיה, נשא לו אשה מבנות המקום, שחזרה ממחנה ריכוז, ונולד להם תינוק שם. התינוק היה קטן וחלוש – משקלו קצת יותר משני קילוגרמים בהיוולדו. "סבתא סובוטקובה" התמסרה לטיפול בתינוק עד שיצא מכלל סכנה. משפחת גיא עלתה ארצה ב-1949. אני, שראיתי עצמי מעתה כצ'כוסלובקי, נרשמתי לטכניון מקומי, פודמוקלי, ולאחר מכן בפראג, כהכנה לקראת השתקעות בחיים אזרחיים בארצי החדשה.

האביב של פראג

בעודי לובש מדים צ'כיים, אחרי המלחמה, התנדכתי, יחד עם חברי־לבריה־הולנשק, בולק ודוד, לתפקידי שמירה במחנות של פושעי־מלחמה נאציים. ניצלנו כל הזדמנות כדי "לטפל" בגרמנים, כשם שהם "טיפלו" בנו בהיותנו במחנות. ב"סיוורים" הללו פגשנו באחדים ממכרינו מאושוויץ. אחד מאלה היה פיליפ מילר. הוא הגיע לארץ זו, בתום המלחמה, כשהוא חולה מאוד, בשחפת ובסיבוכים שונים. אחות רחמניה, צעירה נוצריה, טיפלה בו במסירות רבה. כאשר החלים, נשא אותה לאשה, אולם נישואיהם לא האריכו ימים. פיליפ נשא לו אשה אחרת והשתקע בפראג. בתקופת דובצ'ק נמלט לגרמניה המערבית, שם פגש במקרה שופט גרמני, תושב מנהיים, שנמנה עם עצירי אושוויץ בתקופת המלחמה. השופט הגרמני סידר לפיליפ עבודה בעיריית מנהיים, ועזר לו לקבל פיצויים. בגרמניה הוציא פיליפ לאור את זכרונותיו, ובאחד מביקוריו בארץ, נתן לי עותק בחתימת יד.

פגישתנו בישראל היתה בבחינה אירוניה: פיליפ היה ציוני, חבר תנועת הנוער מכבי. בקיבוץ כפר המכבי חיים רבים מחבריו – אך הוא לא עלה ארצה. ואילו אני, שאחרי המלחמה ראיתי את עצמי צ'כוסלובקי לכל דבר ולא חשבתי לעלות לארץ־ישראל, אירחתי אותו בישראל כאזרח ישראלי המארח תייר זר...

כאמור, לא חשבתי לעלות לארץ־ישראל. באותה מידה, לא נסיתי לחזור לפולין. עיר הולדתי סופחה לברית־המועצות, והמשטר הקומוניסטי לא קסם לי כלל ועיקר. אמנם, כאשר הודיעו

הרוסים בפראג על פתיחת משרד לרישום כל מי שמעוניין לשוב לביתו, הלכתי לשם. נכנסתי – ומיד יצאתי. אינסטינקט הקיום שלי לחש לי כי החיילים השומרים על המקום נועדו למנוע את יציאתם של הנכנסים לתוכו. הייתי משוכנע שלא נותר לי איש על אדמת פולין. כל רכושה של משפחתי, בפרו'אני, אשר נמצאה בשטח שסופח לברית-המועצות, היה הבית הקטן. ידעתי שמן הקומוניסטים לא אקבל דבר. חייתי עם הפנים לעתיד, לא לעבר, ואת עתידי ראיתי בצ'כוסלובקיה, בה מצאתי מקלט חם. לא רק משפחת סובוטקה קלטה אותי בלבביות; גם צ'כוסלובקיה כמדינה פתחה את זרועותיה לקראתי, איפשרה לי ללבוש את מדיה ולאחוז בנשקה, ופתחה לפני את שעריה.

משרד הפנים הצ'כי, שהכיר בנו כמי שנמלטו ממחנה ריכוז ומבקשים להישאר בצ'כוסלובקיה ולהיות נתיניה, הנפיק לנו אישור שאנו נחשבים אזרחים צ'כוסלובקיים לכל דבר, עד אשר תידון שאלת ההתאזרחות שלנו. תעודה זו איפשרה לנו לקבל פנקסי-מזון, שבלעדם לא ניתן להתקיים בצ'כוסלובקיה בתקופת הצנע שלאחר המלחמה.

בתקופה הראשונה של חיינו כאזרחים, חיינו ממה שבזונו מבטים שננטשו עליידי הגרמנים. אחר-כך התחלנו לקבל סיוע מן הג'וינט, שהעניק מילגת-קיום לכל פליט-סטודנט. הלימודים עצמם לא עלו כסף בצ'כוסלובקיה. אני השתקעתי בדירה נטושה של גרמני ונרשמתי למיכללה טכנית.

"סיימת בית-ספר תיכון?" שאלה אותי פקידת-הרישום במיכללה.

"כן," שיקרתי, "אבל כל התעודות שלי אבדו בשואה."

מאחר שידעתי רק צ'כית בסיסית, אשר למדתי מאז מצאתי מקלט אצל משפחת סובוטקה, לא קל היה לי ללמוד בשנה הראשונה – אך גם לא קשה מדי, מאחר שלמדתי מקצועות טכניים – מתמטיקה והנדסה. בכל תחום החלו הקורסים מן השלב הבסיסי, וחומר הלימוד היה עשיר באיורים.

למדתי הנדסת חשמל – זרם חזק (אלקטרוניקה עדיין לא היתה בזמנו). כעבור זמן-מה הצלחתי לשלב עבודה בלימודים: עבדתי בבית-חרושת לייצור מנועים חשמליים.

המחבר, במדי הצבא הצ'כי, מיד לאחר המלחמה, כששרת כשומר במחנות של שבויים נאציים.

מנהלת הג'וינט בפראג היתה גב' ג'ייקובסון, מארצות-הברית. ביקשתי ראיון אתה ושאלתי אותה אם תוכל לעזור לי לאתר את קרובי המשפחה שלי, שחיו בארצות-הברית. ידעתי רק את שמותיהם, לא את כתובותיהם. גב' ג'ייקובסון היתה אשה בעלת-תושיה. היא התקשרה עם ארגון יוצאי פרוו'אני בארצות-הברית, וכך נוצר קשר מכתבים בין קרובי המשפחה שלי באמריקה, לביני. הם שלחו לי תצלומים של הורי ושל אחי – תצלומים שאמי נהגה לשלוח להם למזכרת, במיוחד בימי-הולדת שלנו, הילדים.

גב' ג'ייקובסון היתה מוכנה לאמץ אותי, כדי לאפשר את הגירתי לארצות-הברית, אך רעיון זה גווע בעודו באיבו. היתה לי ידידה צ'כית, סטודנטית לביולוגיה שעבדה במעבדה ועברה לגור אתי. הוריה היו מוכנים לקבל אותי כחתן. כאשר סיפרתי לה על האפשרות שנפתחה לפני, להגר לארצות-הברית, אמרה ידדתי כי מקומה בצ'כוסלובקיה. בסופו של דבר, נשארתי בפראג. לא חסרה לי חברה בפראג. אינדרה, הצעיר שאסף אותי אל ביתו לאחר בריחתי ברכבת-הפחם, צירף אותי לחוג הידידים שלו. במיכללה היכרתי סטודנטים. בפעם הראשונה אחרי שנים של טלטלות עזות, חשתי שייכות.

בכל השנים שעשיתי בצ'כוסלובקיה, אחרי המלחמה, לא הייתי מעורה בחיים יהודיים ולא חשבתי על עליה לארץ-ישראל, אף על פי שנוצרו קשרים – מהם יזומים, מהם אקראיים, מהם רופפים – ביני לבין יהודים תושבי צ'כוסלובקיה שהיו בשנות המלחמה בארץ-ישראל, ויהודים ארץ-ישראליים. למדתי עם סטודנטים לא-יהודים. היתה לי חברה צ'כית לא-יהודיה. ראיתי עצמי כצ'כוסלובקי וראיתי את עתידי בארץ זו, שנתנה לי מקלט וגם נתינות.

את העבר מחקתי מלבי, לא מתוך החלטה כלשהי, כי אם באורח טבעי לגמרי: לא נותר לי איש בפולין; לא היה לי בית שאליו אוכל לשוב. כאשר נודע לי, ב-1947, כי ארגון משוחררי אושוויץ מארגן ביקור במחנה, ברכבת מיוחדת, הצטרפתי לנוסעים. בהגיעי לאושוויץ, הייתי מטושטש לגמרי. הלכתי כתייר בסיוור מאורגן. רבים ממשוחררי אושוויץ חזרו לאתר המחנה אחרי המלחמה כדי לחטט באדמה ולהוציא משם מטמונים – שלהם או של

אחרים, שהם ידעו על אודותם. אותי לא עניין הנושא הזה. ראיתי את המקום שבו ישנתי, את המקום שממנו ברחתי בפעם הראשונה, את המקום שבו נגזרה עלי עבודת־פרך באס־קה – וחזרתי לצ'כוסלובקיה.

לימים נודע לי כי מכל בני פרוז'אני שרדו כמאה נפש בימי המלחמה האחרונים. אחדים מהם מתו סמוך לשעת השחרור ובימים הראשונים שלאחר השחרור – בהם סיומה (בן אברהם) סלצקי, אוסיה (בן הלל) זלנצקי, ד"ר חבוביצקי ומשה זוסקוביץ'. מחברי מועצת היהודים נותרו בחיים שניים בלבד: אברהם ברסקי וזאוויל סגל. מן הרופאים שרדה ד"ר אוליה גולדפיין. כל עורכי־הדין, המורים, אנשי התורה והעסקנים – אבדו. מכל ילדי העיר עד גיל שש־עשרה – אשר מנו יותר מאלפיים נפש – לא שרד כמעט איש.

ידעתי כי אחד מבני עירי, אליהו רוגוטנר, נמצא בארץ־ישראל, אליה עלה כחלוץ בהיותי ילד. הצלחתי ליצור קשר עמו – ובאמצעותו, עם אברהם ברסקי, שעלה ארצה מיד עם גמר המלחמה (הוא קיבל סרטיפיקט בזכות היותו ציוני ועסקן ציבור ותיק). הם היו שולחים לי מדי פעם בפעם חבילות ובהן סיגריות – מצרך נדיר בצ'כוסלובקיה בימים ההם.

כאשר נערך בצ'כוסלובקיה, בשנת 1947, פסטיבל בינלאומי של נוער סוציאליסטי, פגשתי בבנו של יוצא פרוז'אני ראובן וינוגרד, שעלה לארץ־ישראל והיה מנהל מחלבה של "תנובה". הבן היה חבר המשלחת הארץ־ישראלית.

קורס טיס באולומוץ

הקשר הארץ-ישראלי שלי נתהדק רק לאחר שעצרת האומות המאוחדות החליטה (בכ"ט בנובמבר 1947) על חלוקת ארץ-ישראל למדינה יהודית ולמדינה פלשתינית, ופרצה מלחמת העצמאות של היישוב היהודי בארץ-ישראל. שליחי ה"הגנה" באו מארץ-ישראל לצ'כוסלובקיה, לגייס מתנדבים מבין הסטודנטים היהודיים, לצבא ולקורס טיס שעמד להערך בחיל-האוויר הצ'כוסלובקי, על-מנת לסייע לשירות-האוויר של ה"הגנה" (אשר ממנו צמח חיל-האוויר של צבא הגנה לישראל, לאחר שהוקמה המדינה ב-15 במאי 1948). נמנית עם קבוצה בת 23 צעירים צ'כוסלובקים שנענו לקריאה - כדי לעזור למדינה-שבדרך להדוף את אויביה, לא כדי להשתקע בה.

התנדבותה של הקבוצה הצ'כוסלובקית לסייע ליישוב היהודי בארץ-ישראל במלחמתו לעצמאות, נבעה מן האווירה ששררה באותה עת בחוגים המתעניינים בפוליטיקה בצ'כוסלובקיה. ממשלת פראג הדמוקראטית רחשה אהדה לעניין הציוני, שקיבל חיזוק בהחלטת החלוקה של ארגון האומות המאוחדות, וניאותה (ללא ספק, בהסכמתה - ואולי אף בעידודה - של ברית-המועצות) לחתום עם נציגי ה"הגנה" על הסכמי סיוע מגוונים, החל ברכש (בעיקר, מטוסים ורובים), דרך העמדת בסיסים לרשות העוסקים ברכש, וכלה בגיוס מתנדבים לחילות השונים ובהדרכת אנשי-מקצוע לשירות צבאה של המדינה-בדרך.

בנימין קגן (לימים, אלוף-משנה בצה"ל), כתב בזכרונותיו ("הם

המחבר, במדי טייס צ'כי,
בתום קורס הטיס באולומוץ, ב-1948.

חניכי קורס הטיס באולומוץ, צ'כוסלובקיה, 1948.
משמאל: המחבר, לולק ברוגשטיין, קוסטה ז'ל, ברגמן ז'ל, שטפן פלאק, יהודה מנור.

המריאו בעלטה"), כי ב-23 באפריל 1948 - כשלושה שבועות לפני ההכרזה הרשמית על הקמתה של מדינת ישראל - נקנו בצ'כוסלובקיה עשרה מטוסי-קרב "מסרשמידט", חלפים ותחמושת. חוזה הרכש כלל הכשרתם של טייסים ומכונאים בצ'כוסלובקיה ושיגור כמה מומחים צ'כוסלובקיים לארץ-ישראל, לעזור בהרכבת המטוסים, שפורקו לפני העברתם לארץ. כמו כן, הוסכם עם ממשלת פראג כי ייעשה שימוש במטוסי "דאקוטה די-סי-3" להובלת נשק ובמטוסי "סי-46" להובלת מטוסי-הקרב המפורקים.

ב-20 במאי נחתם בפראג הסכם לרכישת 15 מטוסי "מסרשמידט" נוספים, אולם מאחר שלא נותרו עוד "מסרשמידטים" בצ'כוסלובקיה, הציעה פראג לאנשי הרכש מטוסי "ספיטפייר" אשר סופקו בזמנו לטייסות "צ'כוסלובקיה החופשית" - ואשר גם טייסים יהודיים מארץ-ישראל, אשר שירתו בחיל-האוויר המלכותי הבריטי (אר-אי-אף) במלחמת-העולם השנייה ומתנדבים מחוץ-לארץ הכירו אותם היטב.

הממשלה הצ'כוסלובקית העמידה לרשות מבצע הרכש שדה-תעופה גרמני לשעבר, שלא היה בשימוש - בזאטץ. ניתן לו שם-הצופן "זברה", בלועזית, ו"עציון" בעברית. בעקבות חתימת ההסכם, נבחרו בארץ-ישראל עשרה טייסים צעירים - מהם שבעה ארץ-ישראלים ושלושה מתנדבים יהודים מחוץ-לארץ - ונשלחו לפראג.

הסופר הצבאי זאב שיף כתב בספר "חיל האוויר" מסדרת "צה"ל בחילו", כי קורס-טיס אחד (שהיה, למעשה, קורס הסבה למטוסי "מסרשמידט" ו"ספיטפייר") לטייסים ארץ-ישראלים נערך ליד העיירה בדיוביצה שבדרום צ'כוסלובקיה. בוגרי קורס-הטיס הראשון היו שלושה טייסים ישראלים. אחר-כך הגיעו לקורס-ההסבה גם טייסים ממתנדבי חוץ-לארץ (מח"ל). אביגדור שחן מספר (בעבודת מחקר לקראת תואר שני, שראתה אור בספר "כנפי הנצחון", הוצאת "עם הספר"), כי ביוני 1948 נפתח קורס טיס לטייסים יהודיים מארץ-ישראל, באקדמיה לטיס של צ'כוסלובקיה בהרדץ-קרלווה, שם אומנו החניכים במטוסי "מסרשמידט". קורס זה הסתיים בנובמבר 1948 ובוגריו הספיקו לחזור ארצה ולהשתתף בקרבות מלחמת העצמאות. ביולי 1948 נשלחו מארץ-ישראל לצ'כוסלובקיה טייסים שעברו

קורס־הכנה בארץ־ישראל והועסקו כטייס־משנה במטוסי־קישור קלים או כאנשי צוות־אוויר. קורס זה התנהל בעצלתיים, בין היתר בגלל ההצטננות ההולכת וגוברת ביחסי צ'כוסלובקיה־ישראל, וכעבור שלושה חודשים הוחזרו החניכים לישראל והשלימו את אימוניהם בבסיס חיל־האוויר בעקרון. הם הטיסו מטוסים קלים בתפקידי קישור בלבד, ולא תיפקדו כטייס־קרב במלחמת העצמאות.

במקום אחר הכשירו הצ'כוסלובקים בבית־הספר למכונאי־מטוסים, וניכים מישראל וצעירים יהודיים מצ'כוסלובקיה, שהתכוננו לעלות לישראל – או לתרום את חלקם במלחמתה לעצמאות ואחר־כך לחזור לצ'כוסלובקיה.

אני נמנתי עם קבוצה אחרת של מתנדבים יהודיים מצ'כוסלובקיה – קבוצה של סטודנטים אשר נענו לקריאה שהופצה בקמפוסים, להתנדב לעזרת היישוב היהודי בארץ־ישראל במלחמתו לעצמאות. התייצבנו במשרדי "המרכז לשירות העם" בפראג, נרשמנו שם וקיבלנו מועד לבדיקות רפואיות – שנעשו במסגרת חיל־האוויר הצ'כוסלובקי. אחרי שחויילנו, נשלחנו לבית־ספר לטיס של חיל־האוויר הצ'כוסלובקי באולומוץ. קורס זה החל בתחילת יוני 1948, ואנו – החניכים הצ'כוסלובקים – זכינו בו ליחס טוב והשלמנו בתוך זמן קצר את האימון הבסיסי. הקורס שלנו, שבו השתתפו 23 חניכים, נערך במקביל לקורס שבו השתתפו 21 צעירים יהודיים מארץ־ישראל. אולם, המדריכים שלנו היו כולם צ'כוסלובקים שהדריכו אותנו בשפת הארץ, ואילו לרשותו של הקורס שהועבר לישראלים הועמדו מדריכים צ'כיים ששירתו בחיל־האוויר הבריטי במלחמת־העולם השנייה ודיברו אנגלית.

על־מנת לנצל ניצול מיטבי ומירבי את הציוד והמיתקנים בבסיס שבאולומוץ, חולקו חניכי הקורס שלי לשניים: בעוד שמחציתנו קיבלה הדרכה עיונית, עסקה המחצית השנייה בטיסה – ולהיפך. בדרך כלל, עסקנו חצי יום בלימוד בכיתות וחצי יום בטיסה. תחילה אימנו אותנו במטוס מדגם "ביקר" – שהיה מטוס גרמני שיוצר בצ'כוסלובקיה – הדומה ל"פייפר־צ'רוקי": חד־מנועי, בעל כנף תחתונה, עשוי מחומרים קלים ובו שני מושבים, זה לצד זה. אחר־כך התאמנו במטוס־אימון מדגם "ארדו", אף הוא חד־מנועי, אך עשוי מתכת ובו המדריך ישב מאחורי החניך. מטוס זה, שניתן

להשוותו בקירוב ל"הרוורד" של היום, היה בעל גלגלים מתקפלים.

מערכת-הקשר של המטוס הזה היתה מחוברת למושבו של המדריך, בהיותו במטוס, ומועברת למושבו של החניך, בטיסת הסולו שלו. באחד הימים ירד המדריך שלי מן המטוס, שכח להעביר את הקשר למושב שלי, ואני המראתי לטיסת סולו. לא היה לי קשר עם הקרקע והחלטתי לחזור לשדה ולנחות. מסתבר, שנחתתי נחיתה לא רכה ביותר, ואחד הגלגלים של המטוס נחבט וגרם לכך שנדלקה נורית-אזהרה האומרת שכן-הנחיתה לא נפתח כיאות. מיהרתי לנסוק שוב וחגתי באוויר. מן השדה הוזנק מטוס שני ובו המדריך שלי, שעשה תנועות בידיו, בפנטומימה, ובמקביל הוריד ושב והרים את גלגלי המטוס שלו, על-מנת להדריך אותי כיצד לנחות. נדמה היה לי שהוא מסביר כי כן-הנחיתה לא נפתח וכי עלי לנחות נחיתה-גחון. למעשה, ההיפך מזה היה נכון. בכל זאת, לאחר הפעלה ידנית, הצלחתי לקבל אור ירוק המעיד כי גלגלי הנחיתה מורדים. נחתתי עם הגלגלים למטה (בדיעבד, התברר שאחד מהם היה "תפוס") - והנחיתה עברה בשלום.

לא כל התקלות נסתיימו כך. אחדות מהן נסתיימו באסונות. החניכים ברגמן ומושקוביץ התנגשו זה בזה בטיסת-אימונים, והחניך גדעון שורן ירד נמוך מדי בשעת אימון בתקיפת מטרות-קרקע, והתרסק. חניכים אחרים נהרגו אחר-כך, בשירות חיל-האוויר: לדיה שיוביץ, הונזה קוסטה, פדר ולנגר.

שניים מן החניכים לא הגיעו לישראל בסוף הקורס: קוקה (אשר חשדו בו שהיה מרגל) ושיו, שעקבותיו נעלמו משום-מה.

מן האחרים נשארו בישראל הוגו מייזלס (מרום), פטר מונק (הוא יהודה מנור), מירק פישר (מאיר שפר), אימרה לייבוביץ (צבי לבון), הרברט קרטנר (קרת), שמואל שיין (יפה), לולק

ברונשטיין (גרנות) ואנוכי - אדם פרידברג - אברהם הרשלום. ג'ו פלצ'ק - יוסף אלון - הגיע לדרגת אלוף-משנה בחיל-האוויר, נשלח כנספח צבאי לווינגטון ונרצח שם בידי ערבים.

יתר חניכי הקורס הזה נמצאים היום בארצות-הברית: מילוש ילינק (יואלי), שטפן פולק, ומיקי גראי.

באולומוץ חיו כמה משפחות יהודיות. הבחורות היהודיות, בנות

מסיבת הכלולות של המחבר (שלישי משמאל) עם רחל (שניה משמאל).
 שורה שניה משמאל לימין: אברהם ברסקי, אוליה גולדפיין ויעקב שרייבמן.
 ראשון מימין בשורה השלישית, אליהו גלעין-גלמן.

מסיבת יום-הולדת ראשונה שנערכה למחבר אחרי השחרור, בצ'כוסלובקיה, ב-1946.
 שני מימין (שורה ראשונה): פיליפ מילר.

המשפחות המקומיות, נהגו לבלות עמנו. התחלתי לצאת בקביעות עם אחת מהן, שכעבור זמן־מה עלתה לארץ־ישראל – אך לא חשבתי לקשור את חיי עמה.

קשרינו עם הארץ־ישראלים באלמוץ היו רופפים. היינו שתי קבוצות נפרדות ועברנו קורסי־טיס נפרדים. אותנו הדריכו בצ'כית; אותם – באנגלית. הקורסים היו מזורזים ולא הותירו לנו שעות פנאי רבות. לנו, המתנדבים הצ'כוסלובקים, היה ברור שאנחנו יוצאים לארץ־ישראל להילחם להבטחת עצמאותה של מדינת היהודים החדשה, אשר נועדה לקום על־פי החלטת ארגון האומות המאוחדות. בגמר המלחמה, נשוב לצ'כוסלובקיה.

ב־12 באוגוסט נסתיים, למעשה, ירח־הדבש הישראלי־צ'כוסלובקי. ממשלת פראג ציוותה לסגור את שדה־התעופה בזאטץ ולפנות את כל המטוסים והצוותים שהיו שם. בסוף נובמבר 1948, הופסק גם קורס הטיס שבו השתתפתי כחניך. אל"מ בנימין קגן, שנהג לבקר בקורס שלנו ודאג לשלומנו ולצרכינו, ובסופו הנפיק לנו אישורים בדבר חילנו לשירות־האוויר של ישראל – הסביר בזכרונותיו את הרקע לנתק הזה. מסתבר, שהסיבה העיקרית היתה – התערבותה התקיפה של ארצות־הברית. מלכתחילה, התנגדה וושינגטון להפרת האמברגו אשר אסר העברת חימוש ולוחמים לצדדים הלוחמים בארץ־ישראל. לערביי פלשתיין לא היתה בעיה: צבאות ערב, שיצאו מארצות שכנות, הביאו עמם חימוש מגוון. ה"הגנה" – ואחר־כך צבא הגנה לישראל, שהוקם רשמית זמן קצר לאחר ההכרזה הרשמית על הקמתה של מדינת ישראל – נאלצה לבצע את פעולות הרכש שלה במחתרת. רשמית, התכחשו נציגי המדינה־בדרך, ואחר־כך מדינת ישראל, לעצם קיומה של פעילות רכש בחוץ־לארץ, בניגוד להחלטת האמברגו של המעצמות הגדולות. ארצות־הברית הפעילה את כל מערך המודיעין והביון שלה על־ימנת לגלות את האמת בנושא רגיש זה.

כאשר החלה ההפוגה השניה במלחמת העצמאות, ב־19 ביולי 1948, החליטה מחלקת המדינה של ארצות־הברית לנקוט באמצעים נמרצים כדי לשים קץ לגשר האווירי מזאטץ לארץ־ישראל. החוקר האמריקאי סטיבן גרין כתב במחקרו "נקיטת עמדה" (הוצאת ויליאם מורו, ניו־יורק, 1984), כי על־פי מידע שנאסף על־ידי דיפלומטים וסוכנים חשאיים אמריקאיים,

וממצאים שנתקבלו מחקירתם של מכונאים וצוותי-אוויר אמריקאיים שחזרו לארצות-הברית, צברה וושינגטון ראיות בדבר הנעשה בצ'קוסלובקיה. בנימין קגן מעיר, כי אנשי הרכש באירופה, שעייפו לאחר חודשי מתח ארוכים, חדלו להקפיד על כללי הזהירות והיו מוכנים להסתכן יותר. באמצע יולי טסו מטוסי-צילום אמריקאיים בשמי זאטץ וצילמו את הנעשה שם. חרף מחאותיה של ממשלת פראג, שבו מטוסי-הצילום האמריקאים וצילמו שנית את האיזור.

בסוף יולי הציגה מחלקת המדינה לפני ממשלת צ'קוסלובקיה את תיק הראיות, איימה להעלות את הנושא לפני ארגון האומות המאוחדות – ולצד המקל, נפנה גזר: אם פראג תפסיק את הגשר האווירי לישראל, תסיר ארצות-הברית חלק מהגבלות היצוא לצ'קוסלובקיה.

הצ'כים דיווחו לאנשי הרכש על הלחץ האמריקאי, וכך היה סיפק בידם להעביר במאמץ מזורז ציוד רב ככל האפשר מצ'קוסלובקיה לישראל ולהכין אפיקים חלופיים לעתיד. אולם, לא נמצאו חלופות לקורס-טיס, ולאחר סגירתו של מערך ההדרכה והאימונים על אדמת צ'קוסלובקיה, נערכו הקורסים בישראל עצמה.

לא קל היה לנו, בוגרי קורס-הטיס "הצ'כי", להגיע לישראל בגמר הקורס. אני עשיתי חלק מהדרך ביבשה, עד איטליה, ומשם הפלגתי באוניה לישראל. הגעתי ארצה רק בסוף מארס 1949. אביגדור שחן מציין כי בוגרי הקורס הצ'כי שהגיעו ארצה בפברואר, שובצו כטייסים בטייסות הקישור, ובפברואר 1950 נתקבלו כחניכים בקורס הטיס הראשון של חיל-האוויר. עלי – ועל חברי שהגיעו אף הם בתחילת 1949 – הוטלו תפקידים זמניים שונים במטה חיל-האוויר ששכן בזמנו במחנה "אריאל" ביפו. לא היו עוד קרבות של-מש עד תום מלחמת העצמאות, והבטלה-מאונס היתה לי לזרא. החלטתי להשתחרר מחיל-האוויר בתום שירות-החובה, ולשוב לחיים אזרחיים.

דף חדש

שירתתי בחילה־אוויר, במחנה אריאל ביפו. קרוב־משפחה שלי מפרוואני היה בעל מסעדה ביפו. נהגתי לבקר אצלו בערבים הפנויים שלי – לגלגל שיחה ולסעוד על שולחנו. מדי פעם הוזמנתי לבלות ערב בביתו, בחוג משפחתו. הוא גר בבית נטוש. באותו בית התגוררה משפחת רוזנברג, שמוצאה מטלכן, מאיזור פינסק, בקירבת פרוואני. זו היתה משפחה גדולה – סבא, בניו ונכדיו. מאחר שסבא היה בעל רכוש בטלכן, היגלו הקומוניסטים אותו ואת משפחתו לסיביר. משם עברו לאוזבקיסטאן. אחד הבנים גויס לצבא האדום ונפל במלחמה. במותו, השאיר אשה צעירה ובת, רחל.

אחרי המלחמה הורשתה המשפחה לשוב לפולין, אך לא מצאה בה עוד את מקומה. בני המשפחה הצטרפו לעליה ב', והפליגו לארץ־ישראל באוניה "בלתי־ליגאלית". אונייתם נתפסה על־ידי אוניות הצי הבריטי במימי האגן המזרחי של הים התיכון. הם נעצרו במחנה בקפריסין. כעבור כשנה, לאחר שאושרה תוכנית החלוקה בעצרת הכללית של ארגון האומות המאוחדות, בכ"ט בנובמבר 1947, עלתה המשפחה ארצה והשתקעה ביפו.

רחל עבדה בחברת החשמל בשעות היום ולמדה בערבים. זמן־מה לאחר שהוצגנו איש בפני רעותו, התחלנו לצאת בקביעות, ועד־מהרה ידענו שנינו כי לא ניפרד עוד.

בפברואר 1949 תפסו הקומוניסטים את השלטון בצ'כוסלובקיה. שר־החוץ יאן מאסאריק, בנו של נשיא צ'כוסלובקיה הראשון,

המחבר (ראשון משמאל), במחיצת בתו - צעירה, רעייתו - רחל, חתנו - אבי, ובניו משה ואהרון, בטקס הכלולות של צעירה ואבי.

בחיק המשפחה, בהפגת-בילויים בים התיכון לרגל חגיגת בת-המצווה של צעירה (ראשונה מימין). הבן, משה, עומד לפני רעייתי רחל.

הודח – ומצא את מותו בנסיבות מעורפלות. הקומוניסטים טענו כי שלח יד בנפשו בקפיצה מחלון לשכתו. רבים סבורים עד עצם היום הזה, כי נדחף אל מותו, או הומת ואחר-כך הושלך מן החלון הגבוה. מכל מקום, המשטר הדמוקרטי – שאומנם התקיים בתחום ההשפעה של ברית-המועצות – חדל להתקיים, ומשטר קומוניסטי הוקם תחתיו. אני נמניתי עם אותם מתנדבים צ'כוסלובקים אשר לא ראו עצמם משתלבים במשטר קומוניסטי. (בטרם יחלוף זמן רב, נוכחנו כולנו לדעת עד כמה נכונה היתה החלטתנו. המשטר הקומוניסטי הוליד תופעות מדכדות בצ'כוסלובקיה. נודע לי כי אינדז'יק סובוטקה, אשר בביתו מצאתי מקלט לאחר שברחתי ברכבת פחם מידי הנאצים, הוסגר על-ידי אשתו לשלטונות, כאנטי-קומוניסט. מעשה "פטריוטי" זה לא הועיל לה. ביתם נלקח מהם).

ההחלטה להשתקע במדינת ישראל נפלה, איפוא, לגבי דיידנו, על-ידי הקומוניסטים בפראג.

אני המשכתי לשרת בחיל-האוויר גם לאחר שנסתיימה מלחמת העצמאות, אך לא ראיתי את עצמי כאיש-צבא מקצועי. יחד עם ידיד מחיל-האוויר תיכננתי יציאה לאזרחות – תוך קיום קשר הדוק עם החיל. ידידי ואני החלטנו להקים חברה אשר תעסוק, לפחות בשלב הראשון, בהתקנת מערכות חשמל, הן בשביל חיל-האוויר והן בשביל השוק האזרחי.

לפני שפשטתי את מדי חיל-האוויר, עשה החיל למעני שני שירותים אישיים: רופא של החיל הסיר, בניתוח פלסטי, את המספר שקיעקעו הנאצים על זרועי (את פיסת העור הזאת אני שומר – למזכרת ולדראון עולם – במגירה); והרב הראשי של חיל-האוויר ערך – ב־20 בפברואר 1951 – את טקס הכלולות שלי ושל בחירת-לבי, רחל רוזנברג.

ב־1956 נולדה בתנו, שקראנו לה צעירה, על שם אמי המנוחה, צירה. ב־1963 נולד בנו הראשון. קראנו לו משה, על שם אבי, מנוחתו עדן. כאשר נולד הבן השני, כעבור עשר שנים, נקרא שמו בישראל אהרון.

לחברה שהקמתי ב־1951 קראתי "אריאל", על שם מחנה מטה חיל-האוויר שהיה ביפו. צעדיה הראשונים של "אריאל" היו צנועים ביותר, ונעשו בעוד אני לובש מדים.

באחד הימים, כאשר עשיתי את דרכי על הקטנוע שלי ממחנה "אריאל" ביפו לכיוון גבעת הרצל, ראיתי תכונת-בנייה בפינת רחוב הרצל ורחוב ירושלים דאו (היום שדרות בן-צבי), קרוב לשכונת אביר-כביר. "מה בונים כאן?" התעניינתי. "תחנת-דלק חדשה" - ענו לי. "מי יתקין את החשמל בתחנה החדשה?" שאלתי. התברר לי, שעדיין לא נבחר קבלן לכך. פניתי אל הבעלים, שמואל דיאמנט, וביקשתי שיטיל את העבודה עלי ועל חברי, העומדים להשתחרר עמי מן הצבא. לזכותו ייאמר, שהיה מוכן להסתכן ולהענות להצעתי. זאת היתה ההתקנה הראשונה של "אריאל" בעודה בחיתוליה. ביצענו את התקנת החשמל בתחנת-הדלק החדשה - בערבים, בלילות ובסופי-שבוע - אחרי שעות התפקיד בחיל-האוויר.

דיאמנט היה שותף בחברת "נגב", שהיתה סוכנת של חברת-הדלק "של" לדרום ולנגב. אחד השותפים של דיאמנט ב"נגב" היה ריבקינד, אשר בנה מחצבה במגדל-צדק. הגשנו הצעה להתקנת החשמל במחצבה החדשה - והצעתנו נתקבלה.

כאשר הוחל בבניית מפעל הפוספטים במכתש הגדול שבנגב, קישר אותנו ריבקינד עם אפרים בן-ארצי, שהיה מנהל מחצבי ישראל, ועם שלמה שמיר, שהיה מנהל חברת הפוספטים. "חברת 'אריאל' מתמצאת במחצבות", נאמר עלינו - וכך נעשינו קבלן ראשי לעבודות חשמל של חברת הפוספטים בנגב. בזמנו לא היה כביש לאתר הפוספטים, ונסיעה בסמיטריילר ממרכז הארץ אל האתר נמשכה יום שלם.

כאשר מונה בן-ארצי למנהל מקורות, קיבלנו עבודות להתקנת חשמל גם בחברה זו. לימים מונה בן-ארצי למנהל חברת-התעופה הלאומית אל-על. הוא עזר לנו לקבל את עבודות החשמל בנמל-התעופה בן-גוריון.

באותה עת קיבל התיאטרון הקאמרי לרשותו אולם להצגות ברחוב נחמני בתל-אביב. לרשות הנהלת התיאטרון לא עמד באותה עת כסף די-הצורך. התחשבנו בה ועשינו את עבודות החשמל באולם שברחוב נחמני, תמורת סכום כמעט-סמלי ובתנאי תשלום ארוכים. היה זה בבחינת "שלח לחמך על פני המים", שכן כאשר נבנה התיאטרון הקאמרי בפסג' דיונגוף, וכאשר חודשו פניו של תיאטרון "הבימה", הוזמנה "אריאל" להתקין את מערכות החשמל באתרים אלו.

אחד הפטרונים הגדולים של התיאטרון הקאמרי היה מאיר וייסגל, איש מכון ויצמן למדע ברחובות. דרכו הגענו למכון ויצמן ולביצוע עבודות החשמל בחווילתו של סר אייזיק וולפסון בשטח המכון. "אריאל" עשתה חיל, וב-1956 נרשמה כחברת-מניות. בשנות ה-60 הראשונות – כאשר נבנה "מגדל שלום" בתל-אביב – הסתייענו בקשרינו עם לקוחות קודמים, מרוצים, ובראשם הנהלת התיאטרון הקאמרי, והגענו אל הלל דן, מנהל "סולל בונה" לשעבר שניהל את הקמת "מגדל שלום". העבודה ב"מגדל שלום" הפגישה אותי שוב עם סר אייזיק וולפסון וצ'רלס קלור, ועם האחים מאיר. האחים מאיר שילבו את "אריאל" בפרויקטים הגדולים שלהם בחוף-לארץ, ובמיוחד ביבשת אפריקה.

בקניה פורסם מכרז להתקנת רמזורים. מנהל מחלקת התנועה בעיריית ניירובי, בירת קניה, היה מהנדס ישראלי (שפעל שם במסגרת הסיוע הטכני שהגישה מדינת ישראל לארצות מתפתחות). השתתפנו במכרז וזכינו בחלקו. משם היה המרחק קצר להשגת עבודות התקנה של מערכות רמזורים וחשמל באוגנדה, בדרום-אפריקה, באתיופיה – ובאיראן.

העבודות בחוף-לארץ זיכו אותנו בתואר יצואן ובאישור להקמת מפעל מאושר. זמן קצר לפני שפרצה מלחמת יום הכיפורים, בשלהי 1973, התחלנו בהקמת המפעל שלנו באיזור התעשייה של ראשון-לציון. במפעל זה, שנחנך זמן קצר לאחר המלחמה, התחלנו מייצרים ציוד מיתוג – בין היתר, גם עבור חברת החשמל. קשרינו עם חברת החשמל החלו שנים רבות קודם לכן: ביצענו את עבודות החשמל במרכז הטכני של חברת החשמל ובתחנת-הכוח רדינג ד' בתל-אביב. מאחר שחברת החשמל השתמשה בציוד מיתוג ובמעטפות פלסטיות ומבודדות בשביל הציוד שלה – מתוצרת-חוץ, ומאחר שחברת "וינקיה" הבלגית (שאנו שימשנו סוכניה ונציגיה בישראל מאז שנות ה-50) יצאה לשוק עם סדרת מעטפות מתאימות – השתתפנו במכרז של חברת החשמל וזכינו בו, לאחר שחברת "וינקיה" ניאותה להתאים את מוצריה למפרט הקפדן של חברת החשמל. התנאי היה, שהציוד ייוצר בישראל. חברת "וינקיה" נתנה לנו את ברכתה, ויצאנו לדרך המשותפת, שהניבה מאז פירות מכובדים.

מייצור על-פי הסכמי-ידע עם חברות זרות, התפתחה "אריאל" לייצור מוצרי אלקטרוניקה פרי מחקר ופיתוח משלה. החברה

מפעלי "ארקו" בראשון לציון

טקס קבלת הפנים למחבר ולמשפחתו בחברת וינקיה בבלגיה.
ראשון משמאל (מברך) מיכאל שטיירט.
מימין לשמאל: החתן אבי סופר, המחבר, הבת צעירה, הבן אהרון, הרעייה רחל והבן משה.

תקעה יתד בשוק האמריקאי, במיוחד בתחום הבקרים למחשבים. בהדרגה גדלה החברה ופעילותה הסתעפה. מבית-המלאכה ביפו, שבו ייצרנו את לוחות החשמל שהיו דרושים לנו, עברנו למפעל בגבעת הרצל ומשם למפעל המרווח בראשון-לציון. במרוצת השנים הוקמו לצד "אריאל" חברות-בנות, והתפתחה קבוצה הכוללת את "אריאל", "ארקו", "ארטרון" ו"ארמד".

"אריאל" עוסקת בהתקנה ובאחזקה של מערכות חשמל בתעשייה ובבניינים, ומתמחה במערכות פיקוד למתקני תובלה פנאומטיים, במערכות רמזורים ותאורת-רחובות. החברה מבצעת פרויקטים עבור משרדי הביטחון, התקשורת, התחבורה ומחלקת עבודות ציבוריות (מע"צ). היא התקינה מערכות רבות בבנייני-ציבור, בכתי-חולים, בתיאטרונים, במפעלי תעשייה ובעורקי-תנועה.

"אריאל" החלה את דרכה כנציגה של יצרנים בחוץ-לארץ, כמו חברת "וינקיה" מבלגיה, אך עד-מהרה החלה מפתחת ומייצרת מוצרים ייחודיים משלה, ולייצא אחוז נכבד מתוצרתה. מוצרים וידע של "אריאל" פועלים היום באפריקה, באירופה ובארצות-הברית. "ארקו" עוסקת בייצור ציוד-מיתוג, לוחות בקרה, לוחות סינופטיים, וכן ציוד תאורה רגיל ותת-מימי, לרבות ציוד-תאורה מוגן במים (פיתוח שנבע מביקוש בחברת החשמל, אשר תחנותיה בנויות לאורך חוף הים התיכון, והניב מוצרים לבריכות-שחיה אורחיות). כמו כן, פיתחה החברה ציוד-תאורה עמיד בפני התפוצצות (עבור מערכת הביטחון). החברה בונה מערכות רמזורים, ספקים ומטעני-מצברים וציוד צבאי מיוחד. כמו כן, מתמחה החברה במערכות בקרה לרמזורים, גלאים לרמזורים, תאורת חירום וציוד התראה מפני דליקה ופריצה. מחלקה מיוחדת של "ארקו" עוסקת בפיתוח ותכנון מערכת בקרה ממוחשבת לצה"ל ולחיל-האוויר ומייצרת בקרים למחשבים.

המפעל של "ארקו", שנחנך ב-1976 באזור התעשייה של ראשון-לציון, הוגדל לאחר מכן - בשנת 1988 - ל-12,000 מטרים רבועים. מפעל זה העסיק בשלהי שנות ה-80 יותר מ-150 עובדים. "ארטרון" היא חברת שיווק העוסקת בציוד חשמלי, אביזרים ולוחות בקרה וכיוצא בכך, וכן בציוד מדידה ובקרה לתעשיות הפטרו-כימיות.

"ארמד" היא חברת תעופה המספקת שירותי תעבורה ותחזוקה.

המחבר (שני משמאל) במשלחת של אנשי עסקים מישראל עם שליט אוגנדה, אידי אמין.

כטייס, אני ממשיך לטוס, הן בארץ והן לחוץ-לארץ, הן לטיולים ולבילויים והן לעסקים. בטיסות אלו צברתי במרוצת השנים חוויות מגוונות. באחת הטיסות, בשנת 1973, יחד עם חברי הקברניט חנן שחם, נחתתי בנמל-התעופה של סלונקי, ולמגינת-לבי נודע לי כי בגלל שביתה של מובילי-דלק, לא אוכל לתדלק את מטוסי להמשך הטיסה לישראל. בעודי ממתין בשדה עד שיימצא פתרון לבעיה, נקשרה שיחה ביני לבין טייסים אחרים שחיכו אף הם לתדלוק. נודע לי כי אחד מהם הוא טייס פולני שעת-הזה שב משליחות מקצועית למצרים, שם עסק בריסוס-הדברה בחקלאות.

"יש לי כמות דלק במיכלי המטוס שלי," אמר לי בחיוך. "איני ממנה לשוב הביתה. אוכל למכור לך מן הדלק שלי, ובכסף זה אבילה כאן עד שתסתיים שביתה מובילי הדלק." הדלק הועבר ממטוסו למטוסי, וכך נתאפשר לי לשוב ארצה ללא עיכוב נוסף.

אולם, הקשר עם הטייס הפולני לא נסתיים באותה "עיסקה". הוא נמשך מאז. כאשר החלטתי לבקר עם בני באושוויץ, ב-1987, הודעתי לו זאת. הוא לקח חופשה, בא להקביל את פני במכוניתו, וליווה אותי בביקורי בפולין, כידיד ותיק.

הביקור באושוויץ נולד מהזמנה מרגשת שקיבלתי - עם משפחתי - מהנהלת חברת "וינקיה" הבלגית, לרגל מלאות שלושים שנות שיתוף-פעולה מסחרי פורה.

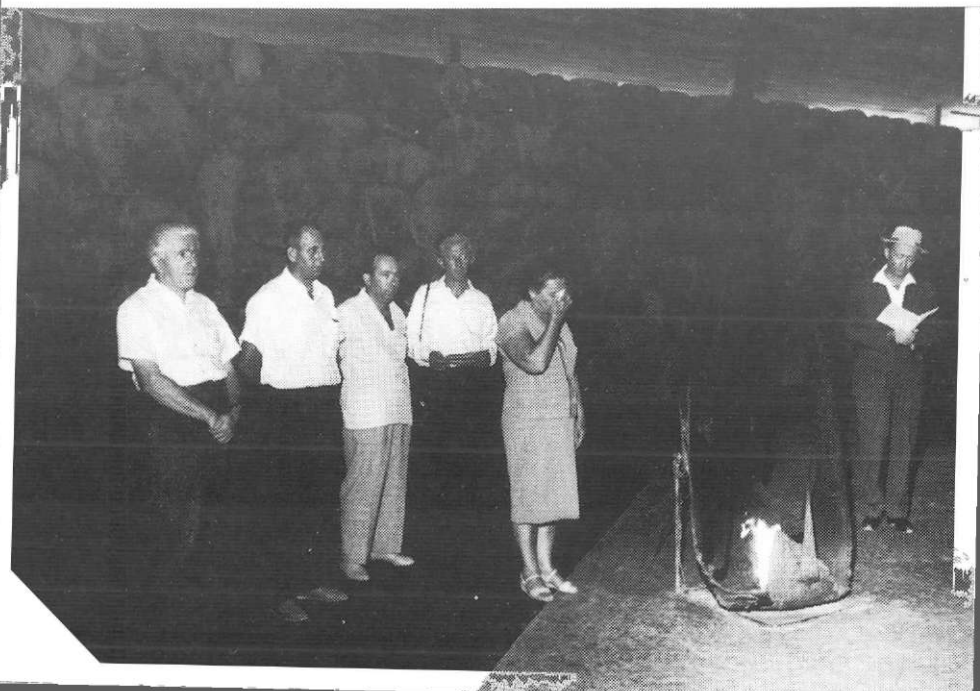
מיכאל שטיירט, מנהלה הכללי של "וינקיה", כתב לי ביולי 1987 כי "אנו עומדים לערוך אירוע יחיד במינו בתולדות החברה שלנו. בפעם הראשונה החלטנו לחלוק כבוד לשותף עסקי."

ההזמנה נשלחה אלי ואל כל בני משפחתי, והאירוע המתוכנן נועד להפגיש אותנו עם הסגל הבכיר של החברה, בטקס חגיגי. באותו מעמד חלק לי מר שטיירט מחמאות רבות. בין היתר, אמר: "אתה הראשון שהגעת לשלושים שנות עבודה משותפת עם חברתנו. פתחת לפנינו, באופן מקצועי מאוד, את השוק הישראלי. אינך עוד סוכן או מפיץ שלנו, שכן היית לחלק מאתנו כשותף וידיד המשפחה. במשך שלושים שנה פגשת רבים מאנשינו. אחדים מהם עזבו בינתיים את החברה, אחרים יצאו בדימוס, אך לפחות חמישה-עשר מהם עדיין נמצאים עמנו והם נוכחים כאן בערב החגיגי הזה. כולם, ואני בתוכם, מכבדים מאוד את הישגך. אנו

המחבר (במרכז), עם ד"ר אוליה גולדפיין (משמאל) וד"ר ניידוס'יודביץ', מן הדמויות הבולטות בפרו'אני - בתצלום שנעשה בארץ זמן קצר לאחר המלחמה.

בטקס שנוערך ב"יד ושם" בירושלים, אשר בו הוענק ליוז'נה התואר "חסיד אומות העולם".
(משמאל לימין: נציג יד ושם, גיא בולק, דוד מושקוביץ, המחבר ויוז'נה סובוטקובה).

מתפעלים מגישתך היזמית, מסגנוןך הדינאמי, מן הדרך שבה אתה פותר בעיות ומבצע דברים. אתה אחד היזמים המצליחים ביותר שפגשנו מעודנו. בנוסף על יוזמתך המצוינת, אתה מבין כיצד לשלב עסקים עם הרחבת-הדעת. אתה ובני משפחתך אירחתם להפליא את אנשי 'וינקיה' שביקרו בישראל, ואנו מכירים תודה מקרב לב למידת הכנסת-האורחים שלך. לפיכך, אנו שמחים שאתה ובני משפחתך נעניתם להזמנתנו ונתתם לנו הזדמנות להראות לכם את מידת הכנסת-האורחים הבלגית."

החלטתי לנצל את הביקור המשפחתי בבלגיה על-מנת לקחת את שני בני לביקור באושוויץ. הביקור באתר זה היה מעין סגירת מעגל, לדידי - חוליה משלימה בשלשלת הקשרים עם העבר, אשר לא הרביתי לעסוק בו מאז פתחתי דף חדש בחיי, בישראל.

בישראל התחדשו קשרי עם שני חברי-לבריה. בולק גיא נעשה קבלן מצליח, תושב הרצליה. דוד מושקוביץ עבד באגודה הצרכנית בחולון. אני הקמתי את "אריאל". כל השנים קיימנו קשרים הדוקים עם "האמא הצ'כוסלובקית" שלנו. ידענו כי אחיה הצטרפו לשורות המפלגה הקומוניסטית. אחותה פעלה בשמאל הסוציאל-דמוקראטי. אמה הוזמנה אישית על-ידי אנטונין זאפוטוצקי לוועידת האיחוד של מפלגת הפועלים ב-1948, והבן אינדרה נעשה עובד מדינה. יזינה עצמה יצאה לגימלאות, אך המשיכה לעבוד כאחות אזורית, מנהלת קורסים מטעם הצלב האדום ופעילה באיגודים המקצועיים, שם ייצגה את הרופאים ואת האחיות מאזורה. היא זכתה לתואר "עובדת למופת".

יחד עם בולק ודוד פעלתי ב"יד ושם" על-מנת שאמא סובוטקובה תוכר כחסידת אומות העולם. גדעון האזנר, שעמד בראש "יד ושם" גבה עדויות, מפינו ומפי אחרים, והוחלט שאכן ראויה היא להימנות עם חסידי אומות העולם. ב-1963 הזמנו אותה ארצה, לקבל את התואר, לטעת עץ בשדרת חסידי אומות העולם ולהתארח אצלנו.

באחד מביקורי בגרמניה, ניסיתי לעלות על עקבותיו של האופה הגרמני שהיטה לי חסד במחנה בשלהי המלחמה, אך העליתי חרס בידי.

עשיתי מאמצים רבים לברר מה עלה בגורלו של רולף וינטר, שפרס עלי את חסותו המגוננת באושוויץ. נודע לי כי מת זמן קצר לפני גמר המלחמה.

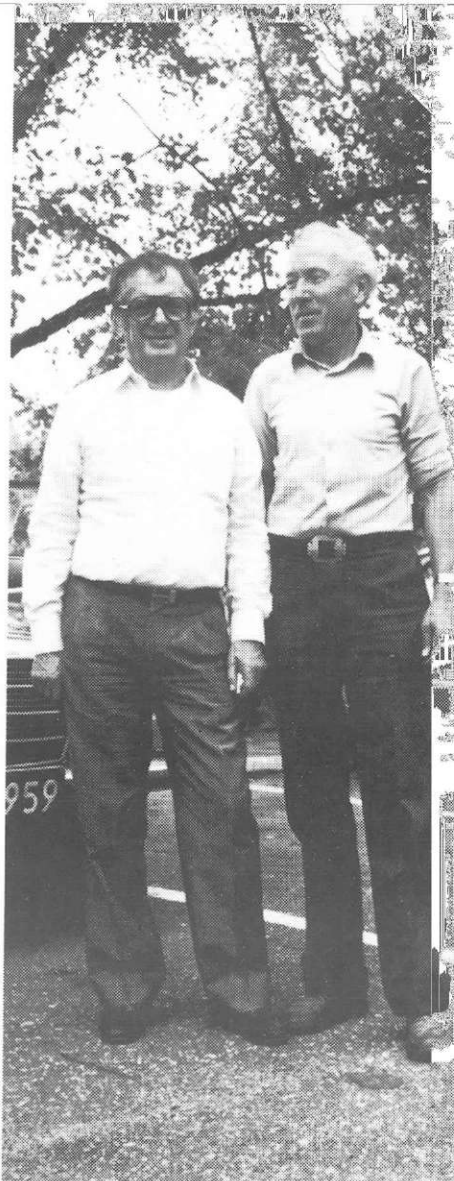
המחבר, ובנו הצעיר, אהרון, בשער מחנה אושוויץ.

המחבר, בבלוק־מגורים טיפוסי במחנה בירקנאו.

המחבר ושני בניו, משה ואהרון,
לרגלי האנדרטה למורדי גיטו ורשה (1987).

הטייס הפולני, יאנוש רוגה,
שלווה אותי בביקורי במחנה אושוויץ בשנת 1987.

אולם, קשרים אלה עם העבר לא היו בבחינת היצמדות אליו. התעניינתי באנשים שעזרו לי, אך לא בנושא השואה עצמו. כאשר אריך קולקה, מניצולי אושוויץ, עבד על מחקר בנושא אושוויץ, במסגרת "יד ושם", הסכמתי למסור לו עדות על התנסותי שלי במחנה זה. פעם רואיינתי לצורך שידור בגלי צה"ל ביום השואה והגבורה, וכאשר יוצאי פרוז'אני החליטו להוציא לאור ספר להנצחת העיירה, הטיתי כתף לביצוע הפרויקט הזה, אף כתבתי עמודים מספר בספר. העורך, פרידלנדר, יוצא פרוז'אני שעבד כאיש יחסי-הציבור של חברת החשמל, כינס חומר משני פנקסים קודמים של פרוז'אני, אחד שיצא לאור בעיירה בתחילת שנות ה-30, באידיש, והשני ראה אור בארגנטינה, שנים רבות אחרי גמר המלחמה. אני קיבלתי חומר על משפטם של פושעי-מלחמה נאציים, ממחלקת החקירות של פשעי הנאצים במשטרת ישראל, ואת הקטעים הנוגעים לפרוז'אני – ובמיוחד על הטרנספורטים של יהודי העיירה שנשלחו לאושוויץ – פירסמתי בספר זה. לפני כן העברתי לידי אברהם ברסקי תצלומים שמצאתי בכליהם של פושעי-מלחמה במחנה בצ'כוסלובקיה, שבו שירתתי זמן-מה כשומר במדי הצבא הצ'כוסלובקי, מיד לאחר המלחמה.

כל האמור לעיל לא נגע לחיי היום-יום בבית ובמשפחה. משפחתנו חיה כמשפחה ישראלית לכל דבר, בלי אווירה של "אוד מוצל מאש". השואה לא מילאה מקום מרכזי בשיחותי עם רעייתי או בחינוך ילדינו. לא דיברתי בבית על העבר, לא בימים כתיקנם ואף לא ביום הזיכרון לשואה ולגבורה. בדיעבד, ידוע לי כי העובדה שהיו לילדינו סבתא וסבא רק מצד אחד (הצד של אשתי, אמם), לא נקשרה בתודעתם עם העובדה שאנו ניצולי שואה. יש גם ילדים אחרים שמשפחתם אינה שלמה, מסיבות רבות ושונות. ומאחר שלא עסקנו בבית ב"חיפוש שורשים" – נושא שעוסקים בו בכיתות מסוימות בבתי-הספר הארץ – לא ביקשו מאתנו ילדינו לספק להם פרטים על האילנות המשפחתיים שלנו. גם החברה שלנו אינה חברה של ניצולי שואה – כך שהילדים לא היו קרובים לנושא, אף לא בעקיפין.

כאשר נשאל באחרונה בני הבכור, מתי נעשה מודע בראשונה לעובדה שהוא בן של ניצולי-שואה, ענה: "כאשר התחלנו ללמוד בבית-הספר על השואה, סיפרה אמא כי אבא והיא הם ניצולי שואה." הוא הודה, שמאז נודע לו הדבר, היה סקרן לראות כיצד

מתנהג אבא ביום השואה, ולא הבחין בכל שינוי משמעותי. הבנים גם לא ביקשו מאתנו סיוע בלימודיהם, כאשר הגיעו לנושא השואה. היום ידוע לי, משיחות שנבעו מכתובת הספר הזה, שהבנים היו מעוניינים לדעת כיצד שרדנו – אמא ואבא שלהם. אך מאחר שהנושא לא נדון בבית, הם לא שאלו שאלות ישירות ורק ליקטו מידע מקטעי דברים שאמרה אמא לבת הבכורה, ומן הראיון המוקלט שלי לגלי צה"ל.

פעם אחת בלבד הלכתי עם הבנים לצפות בסרט שעסק בשואה: "הנערים מבראזיל". לא הרחבנו את הדיבור על הרקע לסרט זה, לא לפני הצפייה בו ולא אחריה.

כאשר עלה נושא הביקור המשפחתי באושוויץ, נעשתה מעין הכנה נפשית לבנים על־מנת שייטיבו להבין כמה הדברים אמורים. היה הבדל בין מה שלמדו בבית־הספר וצפו בקולנוע ובטלוויזיה לבין מה שעמדו לראות ב"בית־החרושת למוות". לא צירפתי לביקור באושוויץ ביקור בפרוֹז'אני.

לימים ביקרה שם אשתו של בן עיירתי, דבורה פרקר, חברת קיבוץ שער־הגולן, יחד עם אשתי. קיבלתי את רשמיה בכתב מן הביקור הזה. בין היתר, כתבה: בפרוור של פרוֹז'אני נכנסנו לבית שעוברת־אורח אמרה לנו כי "שם יידעו לענות לכם בנוגע ליהודים במקומות־ינו." על שרפרף נמוך ישב גבר ותיקן חלקי מכונות. על הקירות תמונות של סבים וילדים. אני רואה פמוטים. "יהודי?" אנחנו שואלים והוא מתרגש: "יהודים מישראל?" שמו לייבל מייסטר. הוא מדבר יידיש וגם מלים מספר בעברית. מראה לנו את כל אותות ההצטיינות והכבוד שקיבל בפרוֹז'אני, וכן קטע מעיתון רוסי על יום שחרור העיירה ובו תצלום שלו ושל נכדו. בשנות המלחמה היה פרטיון שלחם בביילורוסיה. מתכתב בארץ עם גיטל ריבניק, שהיה לה בית־מרקחת בפרוֹז'אני, וגם עם יצחק שרשבסקי. אשתו של לייבל, פייגל לבית ניבושצ'יק, היתה מטפלת בילדים. לזוג נכדים בפרוֹז'אני.

ברחובה הראשי של פרוֹז'אני מותקנים רמזורים. ברחוב שרשוב בתים קטנים, יפים – בתי יהודים. הרחוב הישן והרחוב החדש לכיוון שרשוב – זה רחוב הגיטו. רחוב בריסק נשאר שלם. בניין גמנסיה "תרבות" עומד על תלו. הבניין מוזנת. בקומה העליונה קואופרטיב של חייטים. למטה מאפיה וסנדלריה. החצר עזובה. בפרוֹז'אני חיים עדיין יהודים מספר: יודל ניצברג, הרשל

פרידמן, שטמר, לייבל מייסטר ודבורה לינקובסקי. אשה אחת
אומרת שהכירה את ברסקי, גולובוביץ' ולובושיץ.
זו, איפוא, פרוז'אני של היום.
רשמי ביקור אלה של דבורה פרקר ורעייתי אוששו את
תחושותי, שאין לי עוד מה לחפש בעיירת הולדתי.
מעולם לא חיטטתי בנפשי כדי למצוא את הסיבות לתגובותי על
אירועי השואה. אני מניח, שלא הפכתי מעולם את פני לאחור,
משום שמתבעי אני מסתכל תמיד קדימה. כאשר החלטתי להשתקע
בישראל, פתחתי דף חדש בחיי: הקדשתי את כל מעייני למשפחה
החדשה שהקימותי, והשקעת את כל מרצי וכישורי בפיתוח העסק
העצמאי שבניתי – "אריאל". ספר זכרונות זה, שהוא חריג במגוון
הפעילויות שלי מאז תום מלחמת-העולם השנייה, נבע מנסיבות
מיוחדות ומבקשתו של מנהל מוזיאון אושוויץ. מיד לאחר שאעלה
על הכתב את השורה האחרונה, אתפנה שוב לתוכניותי לעתיד –
והן רבות ומגוונות.

העבר מתמוזג בהווה

פעמים מספר ניסיתי לבקר בצ'כוסלובקיה לאחר שנעשיתי איש עסקים אבל השערים היו נעולים בפני. למעשה, הם היו נעולים בפני אף יותר משהיו נעולים בפני ישראלים אחרים, משום שבטופס הבקשה לוויזה עניתי בכנות ב"כן" על השאלה אם חייתי בעבר במדינה זו. המשטר הקומוניסטי לא ראה זאת בעין יפה.

לאחר שהשתחררה צ'כוסלובקיה מן הקומוניזם בתחילת שנות ה-90 חודשו היחסים הדיפלומטיים בין צ'כוסלובקיה ובין ישראל. נשיא צ'כוסלובקיה, וצלב האוול, בא לביקור ממלכתי בישראל ואני הוזמנתי לקבלת הפנים שנערכה לכבודו. זמן קצר לאחר מכן הגשתי שוב בקשה לבקר בצ'כוסלובקיה והפעם הונפקה לי ויזה בלי כל בעיות.

בפעם הראשונה נסעתי לבדי כדי לנסות ולמצוא את כל מי שהכרתי בהיותי שם בשלהי מלחמת העולם השנייה ובשנים הראשונות שלאחריה. את רובם מצאתי וחיידשתי את קשרי אתם. מקצת מספרי הטלפון שהיו בידי היו ישנים, בני חמש ושש ספרות. אבל מאחר שהתפתחותה של מערכת הטלפונים בצ'כוסלובקיה היתה איטית מאוד בתקופת הקומוניזם, הם עדיין היו תקפים. פעם אחת ענתה לי אשה שהזדהתה בתור גרושתו של אינדרה, נכדה של "אמא" סובוטקובה ובנו של אינדרה בנה, שבא לתחנת הרכבת לקחת אותי ואת חברי לבריחה מן המחנה. היא נתנה לי מספר טלפון שלא היה בידי – מספר הטלפון של אשתו של אינדרה, אבי בעלה שכבר לא היה בין החיים.

חזית החנות ששימשה מסתור למחבר בבואו לפראג לאחר בריחתו האחרונה מן המחנה הנאצי.

המחבר (משמאל), אלמנתו של אינדרה, בתו ובנו.

באותו ביקור גם התעניינתי באפשרות של התקנת רמזורים כפראג. יצרתי קשר עם שני פקידים בכירים במשרד ראש הממשלה והללו הפגישו אותי עם ראש עיריית פראג ועם בכירים במשרד התחבורה. אמנם כפראג היתה מערכת רמזורים, אבל זו היתה מדור ישן, אלקטרו-מכני, ונבנתה בהונגריה ובגרמניה וכבר אבד עליה כלח.

באותם ימים נשקלה גם אפשרות להתקין רמזורים במנהרה באורך כשישה קילומטרים, שנכרתה כדי להקל את הכניסה למרכז פראג. עשר שנים היתה המנהרה סגורה משום שלא היה תקציב להשלמתה.

הייתי מוכן לתת להם מערכת רמזורים אחת במתנה כדי שיראו איך הדבר עובד. ההתלהבות היתה גדולה ונתבקשתי לשלוח חומר טכני ותחשיבי תקציב, אבל כסף לא היה בידיהם, ועד שבאתי לביקור שני כפראג כבר כיהן בה ראש עיר אחר. ואולם בינתיים נחשבתי לאח"ם בצ'כוסלובקיה, וכשחזרתי וביקרתי עם בני הבכור ועם בתי (בני הצעיר היה בצבא) כדי להראות להם את מחוזות עלומי, נתקבלתי בתור אורח רשמי ולרשותנו הועמדה מכונית שרד ונהג צמוד.

ביקרנו בחנות שבה הוסתרתי בבואי לפראג. החנות עדיין עמדה על תלה, אבל כשבאנו לשם היא היתה סגורה. שתי הדירות של משפחת סובוטקובה שהסתירה אותנו, היתה אחת של "אמא" סובוטקובה ושל בעלה והאחרת היתה של אמה. כשנישאה אשתו של אינדרה בשנית לאחר מותו היא עברה לגור עם בעלה השני, ודירתה נמסרה לבנה - אחד הנכדים של סובוטקובה. הדירה האחרת נמסרה לנכד האחר. אבל מאחר ששניהם התגרשו, הניחו השניים את דירותיהם לנשותיהם ולילדיהם ועקרו לכתובות אחרות, ואני יכולתי להראות את הדירות לילדי. כשהוסתרנו בהן מפני הגרמנים הן היו אפורות ועלובות, מחמת המלחמה, כמו הרחוב והשכונה כולה. הרבה לא נשתנה מאז, בתקופת הקומוניזם. עם אשתו של אינדרה לא היו לי קשרים בעבר. אמנם כששהייתי כפראג היא היתה חברתו הקבועה, אבל כשנפרדתי מעליו הוא עדיין לא נשא אותה לאשה. כשביקרתי כפראג ב-1992 עם בני ובתי היא היתה נשואה למישהו אחר. היא קיבלה את פני בחמימות רבה והזמינה אותנו לארוחה בביתה. נתתי לכל אחד מבני המשפחה סכום כסף, לזכר הימים ההם, כדי שיקנו לעצמם מתנות.

מאה דולר בצ'כוסלובקיה היו סכום נכבד ביותר, כשהמשכורת הממוצעת נעה בין 200 ל-300 דולר בחודש.

גם אצל שני בניו של אינדרה ביקרנו. אחד מהם עבד במשרד ממשלתי, והאחר עבד בחברת צ'ה־קה־דה, שעסקה בין היתר בבניית תחנות כוח ועל כן הוא הרבה בנסיעות לחוץ לארץ. במצרים, למשל, הוא שהה חמש שנים. לכל אחד מן הבנים יש ילדים ואחד מהם היה נשוי כבר בפעם שנייה. נפרדנו מהם בחום ואני הזמנתי אותם לבקר אצלי בישראל.

באחד הימים נסענו לבקר במחנה הריכוז טרוזינשטט. האתר הזה שמור כמוזיאון ובו בית קברות שבו מצויים שמותיהם של כל מי שמתו שם בשנות המלחמה. מחנה טרוזינשטט מעולם לא היה מחנה ריכוז רגיל - זו היתה טירה עתיקה שהצבא הגרמני הפקיע לצרכיו, וכאשר הוסבה למחנה ריכוז, פעלה בה תזמורת ונהלוו חיי תרבות מגוונים וערים. הגרמנים הציגו את המחנה כחלון ראווה - מחנה מעבר ליהודים. אני עצמי לא הייתי עצור שם. יחד עם בני ובתי צפיתי אפוא בסרטים המוקרנים שם והמראים איך נראה המחנה בשנות המלחמה ואיך פעל במשטר הנאצי. עלי להודות, שהביקור בטרזינשטט לא עורר בי רגשות עזים, חוץ מן העובדה שמדובר באתר הנצחה של תקופת השואה, שהיתה פרק גורלי בחיי. כשיצאה לאור המהדורה הציכית של ספרי, תרמתי חלק גדול מן המהדורה הזאת למוזיאון בטרזינשטט.

מטרזינשטט נסענו ללייטמריץ, מחנה הריכוז האחרון שבו הייתי עצור. לא מצאתי שם שום זכר למחנה הריכוז. בתקופת הנאצים היה שם מפעל תת־קרקעי להרכבת רקטות. המקום עדיין קיים, אבל נאסר לבקר בו מחשש התמוטטות או פיצוץ של חומרי נפץ ישנים.

בהמשך הסיור ביקרנו באוקסטי נאָד לאָבם, עיירה שבה שהיתי פרק זמן לאחר המלחמה ובה נהגתי לבלות עם חברי בבית־קפה שהיה גם מעין מועדון־לילה ושמו "סבוי". היום שוכנת שם מסעדה עלובה.

בדרך חזרה לפראג אמרתי לנהג: "בצעירותי היתה לי ידידה בפראג ושמה מילושה הוֹז'ישי. למיטב זיכרוני היא גרה בזלוניצה."

לאחר שעליתי ארצה שלחה לי מילושה גלויה אחת על־שם אברהם פרידברג אצל ברסקי, רח' ריינס 49, תל־אביב. את

הכתובת של בן עירי זה הנחתי בידיה כשנפרדנו. הדבר היה בשלהי 1948, ומאז נותק הקשר בינינו. הנהג אמר לי: "זלוניצה נמצאת בדרך בין טרוינשטט ובין פראג. נעבור שם."

כשהגענו לעיירה היא היתה ריקה מאדם היות שמדובר היה ביום ראשון אחר הצהריים. ראיתי תושב העיירה צובע את חזית ביתו. ניגשתי אליו ושאלתי אם הוא מכיר את משפחת הוויזשי. תחילה לא זכר את השם אבל כשנקבתי בשמה של מילושקה, ניסך חיוך על פניו. "אתה מתכוון לבלונדינית היפה? הם גרו כאן. אמה עדיין חיה, אבל היא נמצאת בבית אבות. היא עצמה עברה למקום אחר, במרחק שלושה קילומטרים מכאן. היא נישאה והתאלמנה. בעלה הוריש לה טחנת קמח ואדמות והיא נסעה לשם כדי להסדיר את הירושה."

נסענו למקום המגורים החדש של מילושקה. כשהגענו לבית צלצלתי בפעמון הדלת הקדמית. אשה קשישה פתחה לנו את הדלת וכשראתה מולה אדם זר מיהרה והגיפה אותה.

קודם שנטרקה הדלת בפני עוד הספקתי לפלוט: "מילושקה!" מייד שבה הדלת ונפתחה לרווחה וקריאה נתמלטה מפי האשה: "אדם!"

"איך זיהית אותי?" שאלתי.
"לפי הגייט השם שלי," ענתה. "איש לא ביטא את שמי, חוץ ממך."

אין תימה בכך: לא הייתי צ'כוסלובקי. הוזמנתי פנימה עם בני וגם בתי. מילושקה הראתה לי אלבום תצלומים מן השנים שחלפו. היא נישאה, כאמור, ונולדו לה שתי בנות. אחת מהן נולדה באותו היום שבו נולדה בתי. היות שהיה בידי באותו מעמד עותק של ספרי בתרגום אנגלי, מסרתי לה אותו. באותה העת עדיין לא יצא לאור הספר בתרגום לצ'כית. "חבל מאוד," אמרה מילושקה בצער. "איני יודעת אנגלית." לימים שלחתי לה בדואר את המהדורה הצ'כית, אבל הקשר נותק. וטוב שכך. לא הייתי רוצה לשוב ולפגוש אותה. מה שהיה - היה.

עותק אחר של ספרי בתרגום לצ'כית שלחתי לאשתו של אינדרה. כשקראה את הקטע בספר ששם מסופר כי הלשינה עליו (עמוד 154 במהדורה העברית), כתבה לי האשה מכתב זועם ובו

FOR
COLONEL

AVRAHAM

HARSHALOM

WHO HAS THE FULL RIGHT
TO WEAR

THE BADGE OF THE
CZECHOSLOVAK PILOT
OF THE YEAR 1948

WITH RESPECT
COL. DR. LUDVÍK KELLNER
THE FORMER CZECHOSLOVAK
COOPERATOR OF HAGANA

PRAGUE, 5. IJAR 5753

תעודת הטייס שנמסרה למחבר יחד עם כופי הטייס - באיחור של עשרות שנים. על החתום: ד"ר לודוויק קלנר, איש הקישור בין המטכ"ל הצ'כוסלובקי ובין ה"הגנה" במלחמת העצמאות ב-1948.

příjmení a jméno ¹	nář. písač	nářet ve zkráceném výčviku ²			poznámka
		I.	II.	celkem	
BEPGMAN Leopold	čsl.	53,20	53,55	107,15	zahynul při let. katastrofě 24.11.1948
BRONSTEIN Lev (Bronstein Lolek)	čsl.	52,20	55,40	108,00	dnes Grant
FEDER Eryk	čsl.	56,20	52,05	108,15	
FINK Milan	čsl.	54,50	56,55	111,45	
FIŠER Mikuláš (Fischer Mirek)	čsl.	58,05	51,30	109,35	poz. instr. singapur. let., dnes Scheffer Meir
FRYDBERG Avram (Avraham Hirschberg)	čsl.	52,20	55,40	108,00	
JELÍNEK Miloš	čsl.	52,50	56,10	109,00	dnes Yoeli, žije v USA
KAFKA Ladislav	čsl.	48,55	57,15	106,10	
KARTER Herbert	pol.	61,00	50,20	111,20	dnes Keret
KOSTA Jan (Yoel)	čsl.	54,20	54,30	108,50	let. instr. na Ramat David
LANGER Pavel		61,05	51,35	112,40	
LAUFER Heiman	čsl.	52,35	55,30	108,05	
LEDOVIČ Emerich (Leibowitz Inre)		52,50	56,10	109,00	dnes Zvi Lavon
MEISL Hugo	čsl.	61,00	50,15	111,15	pozdější velitel 110. Tajset, dnes jméno Maroni
MOŠKOVIČ Juraj (Moshkovitz)	čsl.	49,00	55,45	104,45	zahynul při let. katastrofě - 24.11.1948
MUNK Peter	čsl.	54,05	55,20	109,25	dnes RNDr. Yehuda Manor, v izr. leteckém výzkumu
PLAČEK Josef (Joe Alon)	čsl.	57,55	50,40	108,35	velitel 117. Tajset, let. základny, atonist 1986
SCHÖN Kurt (Schmuel Schein)		86,05	37,45	123,50	dnes Yoffe
SZURAN Gideon (Shuran)	čsl.				zahynul při let. střelběch 25. (7)10.1948
ŠAJO Tibor (Slonio)	čsl.	53,10	58,40	111,50	údajně neodešel do Izraele
ŠAJOVIČ Ladislav (Šhajovitz)	čsl.	57,40	50,00	107,40	

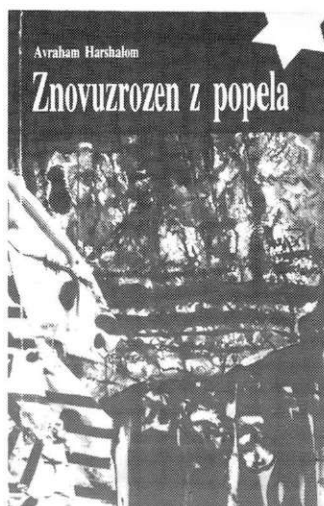
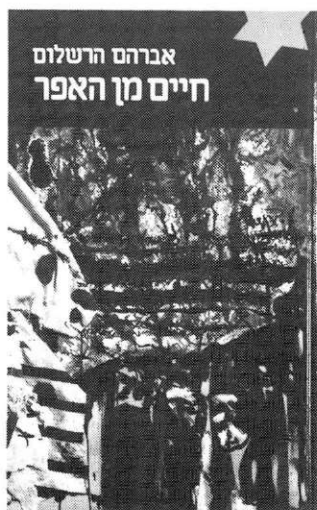
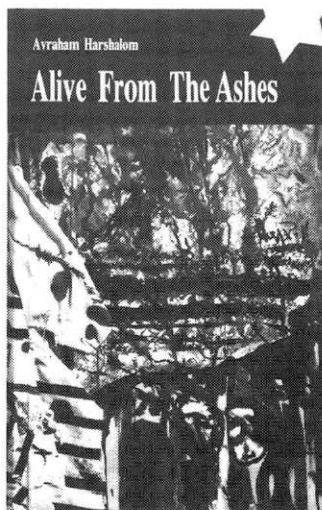
שימת חניכי קורס הטיס באולמוץ בצ'כוסלובקיה, ב-1948. במקום השישי
מלמעלה רשום שמו המקורי של המחבר, אדם פרידברג.

הודיעה לי שאין הדברים נכונים ושאין היא רוצה עוד לקיים אתי
כל קשר. מיהרתי והשבתי לה שצר לי מאוד אם דברי פגעו בה,
אבל אנוכי לא העליתי על הכתב אלא את זיכרונותי, ואת הדברים
הללו סיפרה לי אמו של אינדרה בהיותה בארץ.

ילדיה, לעומת זאת, מוסיפים לעמוד אתי בקשר.

מפגש אחד שהיה בצ'כוסלובקיה ושבו השתתפתי, חתם פרק
אחר בחיי: פרק ההכשרה שלי כטייס בחיל האוויר הצ'כוסלובקי
בתור מתנדב לחיל האוויר של צה"ל במלחמת העצמאות.

במפגש זה חולק ספרי בתרגום הצ'כי לצ'כוסלובקים
ולישראלים שנכחו בו, ושרובם עברו קורסים צבאיים
בצ'כוסלובקיה ב-1948.

שערי המהדורות השונות של "חיים מן האפר" – עברית, אנגלית, צ'כית וגרמנית. את המהדורה הגרמנית יום והפיק ידיד גרמני של המחבר.

במאמר מוסגר אציין שבימי מלחמת המפרץ בתחילת 1991 חילקו קצין חינוך ראשי וקצין החינוך של חיל האוויר מאתיים עותקים של ספרי בתרגומו לאנגלית לצוות האמריקאי של טילי הפטריוט. בספר נכתבה הקדשה מיוחדת שלי:

"לחילי הפטריוט האמריקאים, המפעילים את טילי הפטריוט בישראל ועוזרים לנו - לעם היהודי - להתגונן בפני התקפות אותם הגזים שהיו בשימוש הצורך הנאצי."

תתאלוף אהוד גרוס, קצין חינוך ראשי של צה"ל, שלח לי מכתב תודה על המחווה הזו בזו הלשון: "תודה והערכה חמה, בשמי ובשם כל מפקדי צה"ל השותפים בימים אלו להפעלת סוללות טילי הפטריוט יחד עם החיילים האמריקאים - וכמובן בשמם ובשם מפקדיהם - על תרומתך החשובה, במיוחד בימים אלו. ספרך 'חיים מן האפר' לא רק יוסיף מימד ערכי חינוכי לחיילים האמריקאים בנושא השואה והשלכותיה על העם היהודי, אלא אף יחזק את הקשר האמיץ ואת שותפות המאבק בין שני העמים - הישראלי והאמריקאי."

העיתונאי יאיר צולר ציין ב"העיר", שהאמריקאים המפעילים את טילי הפטריוט קיבלו את ספרי במסגרת סדרת חינוך על תקומת ישראל.

את מפגש הלוחמים בפראג ארגן ד"ר לודוויק קלנר, היסטוריון שעבד בזמנו במטה הכללי של הצבא הצ'כוסלובקי והיה איש הקישור בין המטה הכללי הצ'כוסלובקי ובין ה"הגנה" בעניין הכשרת הטייסים והצנחנים שנועדו להשתתף במלחמת העצמאות. כמו כן פעל לצדו בארגון המפגש קרל הלבנד, חובב תעופה ועורך עיתון תעופה בצ'כוסלובקיה.

במעמד זה הוסר הלוט מעל לוח זיכרון לידידות צ'כוסלובקיה-ישראל, שהוקם על-יד בית הקברות היהודי הישן באלטנוישול ושאת-תאום לו הוקם במוזיאון הצבאי של פראג. בלוח הזיכרון נכתבו בצ'כית, באנגלית ובעברית הדברים האלה: "לכבודם ולזכרם של היהודים שלחמו בצבאות צ'כוסלובקיה ובקבוצות הפרטיזנים במלחמת העולם השנייה, ושל הצנחנים המתנדבים מארץ-ישראל שהצטרפו אליהם במלחמתם בנאצים. ארגון חברי ההגנה."

באותה הזדמנות קיבלתי את הרשימות המלאות של הקורסים שבהם השתתפנו, חברי לנשק ואני, ואחת מן הרשימות הללו

המחבר (משמאל) עם צוות הטלוויזיה הצ'כית, בהכנת הסרט על חיל האוויר הישראלי - "עם מגן דוד על הכנפיים".

המחבר בחברת יועציו של ראש ממשלת צ'כוסלובקיה, בעת ביקור עסקים בפראג.

עסקה בקורס צניחה שעם בוגריו נמנה הזמר שמשון נוימן בר-נוי.
רשימות אלו כלולות בספר "צ'כוסלובקיה וישראל 1945-1956"
שיצא לאור ב־1993 מטעם המכון להיסטוריה בת זמננו בפראג,
בין היתר בעזרת תרומה שלי.
בעקבות אותו מפגש יצא צוות של הטלוויזיה הצ'כוסלובקית
לביקור בישראל - ביקור שהניב סרט תיעודי חם ואוהד.

המחבר בחברת שני בניו של אינדרה.

"הילד היהודי בשואה"

את הצייר משה – משה'לה – ברנשטיין אני מכיר זה שנים רבות. אמנם מוצאו מאותו אזור בפולין שממנו באתי אני, אבל שנינו לא נפגשנו אלא בישראל. מפעם לפעם אני רוכש אחת מיצירותיו. בתחילת 1992 עלה רעיון בלבי להנציח את הילד היהודי בתקופת השואה. ברנשטיין מצטיין מאוד בנושא הזה, ובייחוד הוא מרבה לעסוק בו ברישומי הפחם שלו. הצעתי לו לצייר כעשרים עד שלושים תמונות, ומהן אוכל לבחור כתריסר לאלבום מפואר של הדפסים שאפיק. משה'לה נענה לאתגר והוציא מתחת ידיו סדרת תמונות מרשימה ביותר. בחרתי שנים-עשר מרישומיו, קניתי ממנו את המקור והדפסתי מהדורה מוגבלת, ממוספרת, של 180 עותקים, שהקדים לה מבוא ד"ר ח"מ בסוק ושולב בה שיר הקדשה פרי עטו של המשורר יעקב אורלנד, חתן פרס ישראל. המלל הודפס בעברית, בידיש ובאנגלית.

ביום הוצאתו לאור של האלבום נערך טקס בבית התפוצות שלייד אוניברסיטת תל-אביב. הטקס נערך ברוב עם והאולם היה מלא מפה לפה. אורח הכבוד בו היה יושב ראש הכנסת, הפרופסור שבח וייס, שהיה ילד בתקופת השואה. הדבר היה כעשרה ימים לאחר שובו של שבח וייס מפולין שאליה יצא בראש משלחת שכללה את נגן מפוחית-הפה שמואל גוגול, אף הוא ילד-שואה.

את הטקס בבית התפוצות הנחה עמיקם גורביץ' ופתח אותו

מנכ"ל בית התפוצות, גיורא גורן, שאמר בין היתר: "אני 'צבר', יליד הארץ וטייס בחיל האוויר. חיי כילד יהודי שנולד וגדל במולדתו היו שונים תכלית שוני מאלה של הילד היהודי שנפל בידי החיה הנאצית באירופה הכבושה. אך ממוראות העבר אני שואב כוח וחוסן כמי שנולד וחי במדינת היהודים. יבורך האמן משה ברנשטיין על תרומתו להנצחת פרק מן ההיסטוריה היהודית, באמצעות גלריה של ילדים יהודים מן העבר, שעלה בעשן."

אחריו נשא דברים - מרגשים ביותר - יושב ראש הכנסת, הפרופסור שבח וייס. בין היתר אמר שבח וייס את הדברים האלה: "עדיין מהדהדים באוזני צלילי הגעגועים והערגה של תזמורת מפוחיות-הפה של נערות ונערים מרמת-גן בנציחוהו של שמואל גוגול באתר ההנצחה של אושוויץ, וכעת אני ניצב מול ציוריו של משה'לה ברנשטיין שמביעים בצורה מרוכזת וממוקדת אותם רגשות שכה קשה לנו להביעם - לנו, שרידי הקהילות שהיו ואינן עוד."

"רוב אלה מאתנו ששרדו ועלו ארצה היו שקועים בעשייה, בבניית עתידנו ובבניית החברה הישראלית שבה נקלטנו. לא טרחנו בהעברת המורשת שלנו לדורות שגדלו בישראל, בין היתר אולי מתוך רצון לאפשר לדורות הצעירים לחיות חיים נורמליים. זאת היתה טעות. עם אינו יכול להיות נורמלי אם משכיחים פרק מתולדותיו. ויהיה זה פרק נורא ככל שיהיה. אכן, קשה להתמודד עם זכר השואה, אך יש להבין שלא נורמלי להישאר נורמלי אחרי מה שקרה בתקופת השואה באירופה - ולגיטימי ונורמלי בהחלט לזכור את העבר."

"מכל נוראות העבר, ההתאכזרות לילדים היא הנוראה ביותר. הייתי בן שש כאשר החלה השואה, ואני זוכר את ההשפלה הנוראה שמחצה את לבי כאשר השפילו הצוררים את אבי ולא אפשרו לו להגיב, להגן על אשתו, על בתו ועלי. בתהליך ההובלה אל המוות - בלוגיסטיקה של תעשיית המוות הנאצית - הרכיב הנורא ביותר היה חוסר האונים שנגזר על אבות ואמהות. אחות בת תשע נעשתה לאם לאחיה בן השש..."

"קשה לילד להבין מדוע מתאכזרים אליו. אני זוכר את מראה הילדים האוקראינים שראיתי ממקום מחבואי: ילדים הולכים בכוקר לבית-הספר, נקיים ומסודרים ושבעים ועליוזים - בשעה שאני וילדים יהודים אחרים כמוני חיינו כחיות נרדפות. ואנחנו

יו"ר הכנסת, הפרופסור שבח וייס, כמוני, אחד מ"ילדי השואה", מקבל את העותק הראשון של האלבום "הילד היהודי" מידי הצייר משה'לה ברנשטיין ומידי המחבר, בבית התפוצות בתל-אביב.

היינו בני מזל, מכיוון ששרדנו. מיליון וחצי ילדים אחרים נספו בשואה.

"וכבר אמר חיים נחמן ביאליק: 'נקמת דם ילד קטן לא ברא השטן!'"

הדובר הבא היה המשורר יעקב אורלנד, חתן פרס ישראל, וכך הוא אמר: "לפני שבעים ושלוש שנים נראיתי כאחד הילדים בציוריו של משה'לה ברנשטיין וחווייתי את החוויות שניבטות מעיניהם באלבום הזה. עברו עלי שני פוגרומים שבהם נהרגו לנגד עיני עשרה מבני משפחתי. תחושת השואה חיה בקרבי כמשל גדול – משל, משום שאי־אפשר לתפוס טרגדיה של שישה מיליונים. אבל אפשר להבין טרגדיה של ילד אחד, ביחוד כשהיא מובעת בעיניו של אחד הילדים שהנציח משה'לה ביד־האמן שלו."

כשחזר יעקב אורלנד למקומו על הבימה, קרא המנחה עמיקם גורביץ' את הדברים שכתב המשורר בפתח האלבום: "למשה'לה ברנשטיין, יידי, / הצייר־השריד היהודי, / שנותר לפלטה לעיני / מן השרפה אשר שרף אדוני. / ברוך כישרונו המעיד, / כי אחד ומיוחד ויחיד / ונצחי ועז־נפש, מרעיד, / הוא צלמו הזורח תמיד / של הפינטעלע ייד."

ועוד הוסיף עמיקם גורביץ' וקרא את דברי המבוא שכתב ד"ר ח"מ בסוק באלבום "הילד היהודי". והנה שורות מספר ממנו: "לפני שערי שאול הם עומדים – יונקי שדיים נישאים על ידי אמהותיהם ואחיותיהם; גמולי מחלב, עומדים ומחזיקים בשיפולי בגדיהם של האמהות, האחיות, האבות והאחים; תינוקות של בית רבם, זאטוטים, ילדים וילדות תמימים. אלו ואלו שואלים בעיניים דומעות־דוממות. דממה דקה – חרדה, חיל. מאחורי שערי שאול עומדים הקלגסים ופרגולים בידיהם. והם – גזר דינם נחתך, הם בדרכם האחרונה... משה'לה, חיה'לה, שרה'לה, יענק'לה... היכן הם? הם עלו לשמים מארובות העשן, בגצים. הם נכחדו. אך מראיהם ניבטים אלינו... אור זרוע..."

כשהוזמנתי לשאת את דברי במעמד החגיגי הזה, הסתפקתי במלים מעטות בלבד. "הילד היהודי. אף אני הייתי ילד כשנותרתי לבדי בעמק הבכא, בבית־החרושת למוות אושוויץ־בירקנאו. תיק ציורים זה, מעשה ידיו ונשמתו של משה'לה ברנשטיין, בא להנציח ולו במשהו את אשר אינו מוכר כיום לדור השני של שארית הפליטה. יהיה נא אפוא אוסף ציורים זה נר זיכרון מהבהב

לילדים היהודים שהועלו על המוקד ונצרו בתוכם את כל הטוב
והיפה שהיה בעיירות ישראל שנכחדו ואינן. עולם שהיה ואיננו
עוד."

שלמי תודה

דברים שלא ידעתי בתקופת השואה, נודעו לי במרוצת השנים, בין היתר מתוך עיון בספרים העוסקים באותה תקופה. כאשר העליתי על הכתב את זכרונותי, הסתייעתי ברבים מהם. החשובים שבהם: מחקר של אחילגורל, עציר אושוויץ אריך קולקא, ולאטו קראוס, "בית-חרושת למוות: אושוויץ" (הוצאת יד ושם, ירושלים, תשכ"א); מחקרה של לוסי דוידוביץ', "המלחמה נגד היהודים, 1933-1945", by The War Against the Jews (1933-1945), by Lucy S. Dawidowicz, Bantam Books, 1986; לקט העדויות של "מזכירות המוות", העצירות שעבדו כפקידות-מזכירות מתורגמניות במחלקה הפוליטית של הגסטאפו באושוויץ Secretaries of Death, Lore Shelley, Ph.D., Ed., Shengold Publishers N.Y., (1986). ו"בריהמאשוויץ" מאת רודולף ורבה, בהוצאת "בנטס", ניו-יורק. על בית-החרושת למוות באושוויץ למדתי רבות מעדותו של מפקד אושוויץ, רודולף הס, "קומנדנט מאושביץ מעיד" (הקיבוץ המאוחד, בית לוחמי הגיטאות, תשכ"ה).

על עיירת הולדתי פרוז'אני שאבתי מידע חשוב משלושת הספרים שהוקדשו להנצחתה: "פנקס פרוז'אני", 1930, בעריכת ג' אורינסקי, מ' וואלאנסקי ונ' צוקרמאן, שיצא לאור בפרוז'אני, "פנקס פרוז'אני", 1958, בעריכת מרדכי וו' בערנשטיין ודוד פארר, שיצא לאור בארגנטינה, ו"ספר פרוז'אני", 1983, בעריכת יוסף פרידלנדר, שיצא לאור בישראל. תודה מיוחדת חב אני לידידי, שכני ואחי מתקופת השואה, אברהם ברסקי ז"ל, שהעביר לידי את זכרונותיו ואת האוסף העשיר שלו על תולדות פרוז'אני. על התקופה הצ'כוסלובקית בחיי ועל קורס הטיס שעברתי באולומוץ מצאתי מידע חשוב בספרו של אל"מ (מיל.) בנימין קגן, "הם המריאו בעלטה" (הוצאת "דבר", 1958), ובמחקרו של זאב שיף על חיל האוויר בסדרת "צה"ל בחילו" (הוצאת "רביבים", 1981).

תודתי נתונה לאריה חשביה, שסייע בידי - כהיסטוריון וכסופר - להעלות את זכרונותי על הכתב.

מפתח

- ברייטבורד, גרשון (זישה) - 25
 ברנשטיין משה (משה'לה) - 179, 182
 ברסקי, אברהם - 40, 46, 115
 125, 143, 165
 גראי, מיקי - 148
 גולדברג-גולן, מנחם - 20
 גולדפיין, אוליה - 44, 48, 143
 גולדפיין, פייבל - 44, 46
 גולובוביץ-גלבווע, דוד - 20
 גיא, בולק - 126-127, 138, 162
 גייץ, ברוך - ר' גיא, בולק
 גלמן-גלעין, אליהו - 20
 גמנסיה "תרבות" - 20
 גרוינקל - 125
 גרינברג, בנימין זאב - 20
 גרינוולד, משה (עציון) - 20
 גרנות (בורנשטיין), לולק - 148
 דוידוביץ, לואי - 35, 37
 דיאמנט, שמואל - 155
 דן, הלל - 156
 הרסטקה - 134-137
 הרשלוס (פרידברג), אהרון - 154
 הרשלוס (פרידברג), משה - 154
 165
 הרשלוס (פרידברג), צעירה - 105
 154
 הרשלוס, רחל (רוזנברג) - 152
 וולפסון, סר אייזיק - 156
- אהרנבורג, איליה - 48
 אולומוץ - 147-151
 אורדרוף - 124
 אורלנד יעקב - 182
 אושוויץ - 50-57
 איבשקו, טדאוש - 10
 אלון, יוסף (ג'ו פלצ'ק) - 148
 "ארטרון" - 158
 "אריאל" - 9, 154-158
 "ארמד" - 158
 "ארקו" - 158
- בדנארק, פראנץ - 92, 106, 121
 בוגר, וילהלם - 102-103
 בוכנוואלד - 125
 "בונד" - 18, 32
 בירנבוים, מיכאל (בן אליהו) - 45
 בירקנאו - 58-67
 בית-ספר "יבנה" - 20
 בלוק 11 (חקירות, אושוויץ) - 91, 104-106
 בלוק 11, (עונשין, בירקנאו) - 105-106, 121
 בן-ארצי, אפרים - 155
 בסוק ח"מ (ד"ר) - 179, 182
 ברגמן - 148
 בריחה מאושוויץ - 13
 בריחות - 109-114

- משנגיסר, ליוה - 74
 נוימן, אוסקר - 114
 ניצברג, זובה - 77
 ניצברג, יודל - 166
 ניצקין, צבי - 44
 סגל, זאוול - 143, 126, 40
 סגל, מרדכי-בר - 46
 סובוטקה, אינדויך - 131
 סובוטקה, אינדרה - 131-134,
 162, 142
 סובוטקובה, יז'ינה - 131-134,
 162
 סטרומה, ז'אק - 93
 סיומה-שלמה (אחי) - 18, 20, 63,
 77-76, 67
 סלצקי, סיומה (בן אברהם) - 143
 סלקציה - 58-60
 סמולן, קזימיוז' - 10
 ספקטור, זישה - 46, 77
 פאלוך, מיצ'סלב - 109, 118
 פאליץ, גרהארד - 96-98
 פדר - 148
 פולק, שטפן - 148
 פומרניץ, זליג - 77
 פומרניץ, פניה - 44
 פיזאר, שמואל - 10
 פיק, ד"ר - 44
 פראנקל, ויקטור - 74, 88
 פורז'אני - 14, 34-47
 פרו'אנסקי, פייבלה - 112, 115
 פרוששאנער שטימע - 18
 פרומיננטים - 87-88
 פרידברג, משה (אבי) - 14, 60
 פרידברג, סיומה-שלמה (אחי) -
 18, 20, 63, 67, 76-77
 פרידברג, צירה (אמי) - 14, 63
 פרידלנדר, יוסף - 165
 פרידמן, הרשל - 167
 פרקר, דבורה - 166
 צוקר, רגינה - 86
 קאפו - 105
- ויזל, אלי - 8
 וייס שבח (פרופ') - 180, 181
 וייסגל, מאיר - 156
 וינוגרד, ראובן - 143
 וינטר, רולף - 91-93, 95-96, 99,
 162, 126
 "ויניקה" - 9, 10, 156, 160
 וינקל קארל - 106, 108
 וצלר, פרד - 113-114
 ורבה, רודולף - 113-114
 ז'ולטי - 88
 זונדרקומנדו - 83-84, 86
 זוסקוביץ, משה - 143
 זליניצקי, אוסיה (בן הלל) - 143
 חבוביצקי, ד"ר - 143
 טראסוב, ניקולאי - 109, 121
 יואלי (ילינק), מילוש - 148
 יודביץ, שלמה - 40, 46, 77
 יודנראט - 38-39
 יודנראט בפורז'אני - 37, 39-42,
 ינוביץ, וליה - 40
 ינוביץ, יצחק - 40, 46
 ינוביץ, מיכל - 46
 ינוביץ, מרדכי - 40
 יפה (שיין), שמואל - 148
 לבון, צבי (אימרה לייבוביץ) - 148
 לבנהנדלר-לויצקי - 46
 לייטמריץ - 126
 לינקובסקי, דבורה - 167
 לנגר - 148
 מאיר, האחים - 156
 מורדוביץ, צ'שק - 88
 מושקוביץ - 148
 מושקוביץ, דוד (דודק) - 127,
 138, 162
 מייסטר, לייבל - 166
 מייסטר, פייגל - 166
 מילר, פיליפ - 84-85, 122, 139
 מנגלה, יוון - 59
 מנור, יהודה (פטר מונק) - 148
 מרום (מייזלס), הוגו - 148

- שורן, גדעון - 148
 שחם, חנן - 160
 שטייביץ - 121, 106, 99
 שטיירט, מיכאל - 160, 10
 שטרייכר, ד"ר - 77
 שיו - 148
 שיוביץ, לדיה - 148
 שיין, אליעזר - 40
 שלי, לורה - 102
 שמשון אייזן - ר' קוזולצ'יק, יעקב
 שפר, מאיר (מירק פישר) - 148
 שרייבמן, זאב (וולול) - 44, 40, 46
 שרייבמן, יוסף - 44
 שרייבמן גלעין, צפורה - 20
 שרשבסקי, יצחק - 166
 תאי גוים - 83-78
- קאפזיוס, ויקטור - 59
 קגן, בנימין - 151-150, 144
 קוזולצ'יק, יעקב - 126, 104
 קולקה, אריק - 165, 109, 97
 קוסטה, הוניה - 148
 קוקה - 148
 קלור, סר צ'רלס - 156
 קליינרמן, נתנאל - 77
 קנדה - 115, 95-94
 קנל, יוסף - 77
 קרנטינה - 73-68
 קרת (קרטר), ויקטור - 148
 רוגוטנר, אליהו - 143
 רוזנקרנץ, ד"ר - 44
 רוסוחובסקי, דוד - 46
 ריבניק, גיטל - 166
 ריבקנד - 155

Avraham Harshalom

Alive From The Ashes

Milo Publishing House Ltd.